

भारत का राजपत्र

लत्तमेव जयते

The Gazette of India

भारताचे राजपत्र

EXTRAORDINARY
संस्करण

भाग १२ अनुवाद I

Part XII Section I

भाग द्वारा अनुवाद १

प्राधिकार द्वारा प्रकाशित

PUBLISHED BY AUTHORITY

प्राधिकाराहारे प्रकाशित

सं. ३	नई दिल्ली, २५ अगस्ट १९४४/३ भारा (शर) १९१६	[पा. ५]
No. 3]	NEW DELHI, 25 AUGUST 1944/3 BHARA (SA) 1916	[पा. ५]
भंक ३]	नवी दिल्ली, २५ अगस्ट १९४४/३ भारा (शर) १९१६	[ला. ५]

स्वतंत्र संकलन म्हणून काईल करण्यात थी या भागाला दोनों पृष्ठ कधीक दिले आहेत.

विधि और व्याव संचालय

(विधायी विभाग)

नई दिल्ली, दिनांक २५ दगड १९४४/३ भारा (शर) १९१६

(1) दि माइन्स बैंड मिनरल्स (रेग्युलेशन बैंड डेक्लरेशन) एक्ट, १९५७, (2) दि पासपोर्ट एक्ट, १९६७, (3) दि इंडियन एक्विडेंस एक्ट, १८७२ के मराठी अनुवाद राष्ट्रपती के प्राधिकार से प्रकाशित किव्या जाते हैं और प्राधिकृत पाठ (केंद्रीय विधि) अधिनियम, १९७३ (१९७३ का ५०) की धारा २ के खंड (क) के अधीन ये मराठी भाषा में उनके प्राधिकृत पाठ समझे जाएंगे।

MINISTRY OF LAW AND JUSTICE

(LEGISLATIVE DEPARTMENT)

New Delhi, dated 25 August 1944/3 Bhara (Shak) 1916

The Translations in Marathi of (1) The Mines and Minerals (Regulation and Control of Men) Act, 1957, (2) The Passports Act, 1967, (3) The Indian Evidence Act, 1872 are hereby published under the authority of the President and shall be deemed to be the authoritative texts thereof in Marathi under clause (c) of section 2 of the Authoritative Texts (Central Laws), Act, 1973 (50 of 1973).

भारतीय साक्षीपुरावा अधिनियम, १८७२

(सन १८७२ चा अधिनियम क्रमांक १):

(दिनांक ७ जानेवारी १९९४ रोजी अंमलात असल्याप्रमाणे)

[१५ मार्च १८७२]

ज्याअर्थी, साक्षीपुरावाचा कायदा एकवित, निश्चित व विशेषित करणे समयोचित आहे; प्रास्ताविका त्याअर्थी, पुढीलप्रमाणे अधिनियमित करण्यात येत आहे:—

भाग १ ला

तथांची संबद्धता

प्रकरण १ ले

प्रारंभिक

१. या अधिनियमाला 'भारतीय साक्षीपुरावा अधिनियम, १८७२' असे म्हणावे.

संक्षिप्त नाव,

'त्याचा विस्तार' [जमू व काष्ठीमीर राज्य खेरीजकळ] संपूर्ण भारतभर आहे व '[भूसेना विस्तार व प्रारंभ अधिनियम]' (४४ व ४५ व्हिकटो, प्र. ५८), '[भूसेना अनुशासन अधिनियम, १९३४' [१९३४ चा ३४] * * * प्र. १०९) किंवा 'भारतीय नौसेना (अनुशासन) अधिनियम, १९३४' [१९३४ चा ३४] * * * प्र. १०९) किंवा 'वायुसेना अधिनियम' (पंचम जां. प्र. ५१)] यांवाली भरवलेल्या लक्करी न्यायालयांहून अन्य लक्करी न्यायालयांसुद्धा कोणत्याही न्यायालयातील किंवा न्यायालयापुढील सर्व न्यायिक कायदाहीना तो लागू आहे, पण कोणत्याही न्यायालयाला किंवा अधिकांशाला सावर केलेल्या प्रतिज्ञालेखाना किंवा लदादापुढील कायदाहीना तो लागू नाही;

व १ सप्टेंबर, १८७२ रोजी तो अंमलात येईल.

१. उद्दिष्टे व कारणे यांच्या निवेदनासाठी पहा : भारताचे राजपत्र, १८६८, पृष्ठ १५७४ ; प्रवर समितीच्या, दिनांक ३१ मार्च, १८७१ च्या अहवालाचा मसुदा किंवा प्रारंभिक अहवाल याकारेता पहा : कित्ता १८७१, भाग पाच, पृष्ठ २७३ आणि प्रवर समितीच्या, दिनांक ३० जानेवारी, १८७२ च्या दुसऱ्या अहवालासाठी पहा : कित्ता, १८७२, भाग पाच पृष्ठ, ३४ ; कौसिलातील चर्चासाठी पहा : कित्ता, १८६८, पुरदणी, पृष्ठे १०६० आणि १२०९, कित्ता १८७१, जादा पुरवणी, पृष्ठे ४२ आणि पुरवणी, पृष्ठ १६४१ आणि कित्ता, १८७२, पृष्ठे १३६ व २३०.

२. हा अधिनियम 'व्हाड विधि अधिनियम, १९४१' (१९४१ चा ४) द्वारे व्हाडवर विस्तारित करण्यात आला असून संथाळ परगणांमध्ये 'संथाळ परगणे जमावदी विनियम, १८७२' (१८७२ चा ३) -कलम ३ द्वारे ; पंथ पिपलोदमध्ये 'पंथ पिपलोद विधि विनियम, १९२९' (१९२९ चा १) द्वारे ; खोडमाळ जिल्हामध्ये 'खोडमाळ विधि विनियम, १९३६' (१९३६ चा ४)-कलम ३ आणि अनुसूची यांद्वारे ; आणि अंगुल जिल्हामध्ये 'अंगुल विधि विनियम, १९३६' (१९३६ चा ५)-कलम ३ व अनुसूची यांद्वारे व 'अनुसूचित जिल्हे अधिनियम, १८७४' (१८७४ चा १४)-कलम ३(क) खालील अधिसूचनेद्वारे पुढील अनुसूचित जिल्हांमध्ये म्हणजेच, हजारीबाग, लोहारदाग—आताचा रांची जिल्हा—कलकत्ता राजपत्र, १८९९, भाग एक, पृष्ठ ४४ पहा, आणि मानभूम आणि परगणा दालभूम आणि सिंधभूम जिल्हांतील कोलहाण—भारताचे राजपत्र, १८८१, भाग १, पृष्ठ ५०४ पहा (१८९४ मध्ये जो वेगळा करण्यात आला त्या गालामाऊ जिल्हात सध्या समाविष्ट असलेला लोहारदाग किंवा रांची जिल्हा) आणि आग्रा प्रांतातील तराई—कित्ता, १८७६, भाग १, पृष्ठ ५०५ ; गंजम आणि विजगापट्टणम—भारताचे राजपत्र, १८९९, भाग एक, पृष्ठ ७२० द्वारे हा अधिनियम अंमलात असल्याचे घोषित करण्यात आले आहे.

३. १९६३ चा विनियम ६-कलम २ वै अनुसूची एक यांद्वारे दादरा व नगरहवेली यांवर, १९६३ चा विनियम ७-कलम ३ व अनुसूची एक यांद्वारे पांडिचेरीवर, १९६३ चा विनियम ११-कलम ३ व अनुसूची यांद्वारे गोवा, दमण व दीव यांवर आणि १९६५ चा विनियम ८-कलम ३ व अनुसूची यांद्वारे लंबांव, मिनिकॉय व अमिनदिबी या वेटांदरदेवील या अधिनियमाचा विस्तार करण्यात आला आहे.

४. १९१९ चा अधिनियम ३, कलम ३ आणि अनुसूची यांद्वारे "भाग ख राज्ये खेरीजकळ" याएवजी घातले.

५. १९३४ चा अधिनियम ३५, कलम २ आणि अनुसूची यांद्वारे घातले.

६. 'विधि अनुकूलन आदेश, १९५०' द्वारे "... द्वारे आपरिवर्तित केल्याप्रमाणे तो अधिनियम," हे शब्द गाढले.

७. आता 'नौसेना अधिनियम, १९५७' (१९५७ चा ६४) पहा.

८. १९२७ चा अधिनियम १०, कलम २ आणि अनुसूची एक यांद्वारे घातले.

भाग बारा—१४३

२. [अधिनियमितीचे निरसन.] 'निरसन अधिनियम, १९३८' (१९३८ चा १)-कलम २ व अनुसूची यांद्वारे निरसित:

निवंचन खंड. ३. या अधिनियमात, संदर्भावरूप विरुद्ध उद्देश दिसून येत नसेल तेथे, पुढील शब्द व शब्दप्रयोग पुढील अर्थातीनी वापरले आहेत:—

"त्यायालय". "त्यायालय" यामध्ये सर्व न्यायाधीश व दंडाधिकारी यांचा आणि लवाद खेरीजकरून, साक्षीपूरावा घेण्यास विधितः प्राधिकृत असलेल्या सर्व व्यक्तीचा समावेश आहे.

"तथ्य". "तथ्य" यात—

- (१) इंद्रियगोचर होणारी कोणतीही वस्तु, परिस्थिती किंवा वस्तुमधील संबंध;
- (२) कोणत्याही व्यक्तीला जिचे भान होऊ शकते अशी कोणतीही मानसिक अवस्था अभिप्रेत व समाविष्ट आहे.

उदाहरणे

(क.) विवक्षित पदार्थ विवक्षित जागी विवक्षित क्रमाने मांडलेले आहेत हे तथ्य आहे.

(ख.) एखाद्या माणसाने काही ऐकले किंवा पाहिले हे तथ्य आहे.

(ग.) एखाद्या माणसाने विवक्षित शब्द म्हटले हे तथ्य आहे.

(घ.) एखाद्या माणसाला विवक्षित मत आहे, त्याचा विवक्षित उद्देश आहे तो सद्भावपर्वक किंवा कपटीपणाने वागतो, किंवा तो विशिष्ट शब्द विशिष्ट अर्थाते वापरतो, किंवा त्याला विशिष्ट वेळी विशिष्ट संवेदनेचे भान असते किंवा जाले होते हे तथ्य आहे.

(ङ.) एखाद्या माणसाचा विवक्षित लौकिक आहे हे तथ्य आहे.

"संबद्ध". एखादे तथ्य हे या अधिनियमाच्या उपर्युक्त निर्दिष्ट केलेल्या कोणत्याही एका प्रकारे दुसऱ्या तथ्यांशी संबंधित असेल तेव्हा, ते त्या दुसऱ्या तथ्यांशी संबद्ध आहे असे म्हटले जाते.

"वादतथ्य". "वादतथ्य" या शब्दप्रयोगामध्ये, जे तथ्य निवृत्त तेव तेवढे किंवा इतर तथ्यांच्या जोडीने लक्षात घेतल्यास त्यातून कोणत्याही दाव्यात किंवा कार्यवाहीत प्रपादिलेला किंवा नाकवूल केलेला हक्क, दायित्व किंवा निःसमर्थता यांचे अस्तित्व, नस्तित्व, स्वरूप किंवा व्याप्ती अपरिहर्यपणे निष्पत्र होते असे कोणतेही तथ्य अभिप्रेत व समाविष्ट आहे.

स्फरटीकरण.—जेव्हा केव्हा दिवाणी प्रक्रियेच्या संबंधी त्या काळी अंमलात असलेल्या कायद्याच्या उपर्युक्तांखाली कोणतेही न्यायालय तथ्यविषयक वादप्रश्न नमद करते तेव्हा, अशा वादप्रश्नाच्या उत्तरादाखल जे तथ्य प्रपादन करावयाचे किंवा नाकवूल करावयाचे ते वादतथ्य असते.

उदाहरणे

'क' वर 'ख' चा खुनाचा आरोप आहे.

त्याच्या संपरीक्षेत पुढील वादतथ्ये असतील:—

'क' ने 'ख' चा मृत्यू घडवून आणला;

'ख' चा मृत्यू घडवून आणण्याचा 'क' चा उद्देश होता;

'ख' कडून 'क' ला गंभीर व आकस्मिक प्रक्षेपभाकारण मिळाले होते;

ज्या कृतीमुळे 'ख' चा मृत्यू घडून असला ती करताना 'क' हा मनोविकलतेमुळे त्या कृतीचे स्वरूप जाणण्यास असर्थ होता.

"दस्तऐवज". "दस्तऐवज" याचा अर्थ, कोणताही मजकूर नमूद करण्यासाठी अक्षरे, आकडे/आकृत्या किंवा चिन्हे अशी जी साधने वापरण्याचे उद्देशित असेल किंवा वापरता येतील त्या साधनांनी किंवा त्यापैकी एकाहून अधिक साधनांनी कोणत्याही पदार्थावर लिहिलेला किंवा व्यक्त केलेला मजकूर असा आहे.

उदाहरणे

एखादे लिखाण हा दस्तऐवज आहे;

मुद्रित, शिळामुद्रित किंवा छायाचित्रित केलेले शब्द हे दस्तऐवज आहेत;

एखादा नकाशा किंवा आरखडा हा दस्तऐवज आहे;

धातूच्या पत्थावरील किंवा दगडावरील कोरीब लेख हा दस्तऐवज आहे;

एखादे विडंबनचित्र हा दस्तऐवज आहे.

“पुरावा” यात पुढील गोल्डी अभिप्रेत आहेत:

“पुरावा”

(१) चौकशीतील तथ्यविषयक बाबीसंबंधी आपणासप्रोर जी कथने करण्यास न्यायालय साक्षीदारांना परवानगी देते किंवा आवश्यक करते ती सर्व कथने,

अशा कथनांना ‘तोंडी पुरावा/साक्ष’ असे म्हटले जाते;

(२) न्यायालयाच्या निरीक्षणार्थ हजर केलेले सर्व दस्तऐवज;

अशा दस्तऐवजांना ‘लेखी पुरावा’ असे म्हटले जाते.

जेव्हा आपणांपुढील बाबींचा विचार केल्यानंतर, एखादे तथ्य अस्तित्वात आहे असा न्यायालयाचा “शाबीत”. समज होतो किंवा व्यवहारदृष्टी असलेल्या माणसाने ते अस्तित्वात आहे अशा समजुतीने त्या विशिष्ट प्रकरणाच्या परिस्थितीत वागायला हवे इतके त्याचे अस्तित्व न्यायालयाला संभवनीय वाटते तेव्हा, ते “शाबीत” झाले असे म्हटले जाते.

जेव्हा आपणांपुढील बाबींचा विचार केल्यानंतर, एखादे तथ्य अस्तित्वात नाही असा न्यायालयाचा “नाशाबीत”. समज होतो किंवा व्यवहारदृष्टी असलेल्या माणसाने ते अस्तित्वात नाही अशा समजुतीने त्या विशिष्ट प्रकरणाच्या परिस्थितीत वागायला हवे इतके त्याचे नास्तित्व न्यायालयाला संभवनीय वाटते तेव्हा, ते “नाशाबीत” झाले असे म्हटले जाते.

एखादे तथ्य जेव्हा शाबीतही झालेले नसते आणि नाशाबीतही झालेले नसते तेव्हा, ते “विनशाबीत” “विनशाबीत” राहिले असे म्हटले जाते.

[“भारत” याचा अर्थ, जमूव काश्मीर राज्य खेरीजकरून भारताचे राज्यक्षेत्र असा आहे.] “भारत”.

४. न्यायालयाला एखादे तथ्य गृहीत घरता येईल असे जेव्हा जेव्हा या अधिनियमाद्वारे उपबंधित “गृहीत घरता केलेले असते तेव्हा, न्यायालय असे तथ्य नाशाबीत झाले नाही तर व तोपर्यंत ते शाबीत असल्याचे भानू येईल”. शक्कल, नाहीतर त्याचा पुरावा मागवू शक्कल.

न्यायालयाने एखादे तथ्य गृहीत घरावे असे जेव्हा जेव्हा या अधिनियमाद्वारे निर्देशित केलेले असेल “गृहीत घरील”. तेव्हा, न्यायालय असे तथ्य नाशाबीत झाले नाही तर व तोपर्यंत ते शाबीत असल्याचे मानील.

जेव्हा या अधिनियमाद्वारे एखादे तथ्य हे दुसऱ्या एखाद्या तथ्याचा निर्णयिक पुरावा असल्याचे “निर्णयिक पुरावा”. ठरवण्यात आले असेल तेव्हा, न्यायालय पहिल्या तथ्याच्या शाबितीवरून दुसरे तथ्य शाबीत झाल्याचे मानील व ते नाशाबीत करण्यासाठी पुरावा देण्यास मुभा देणार नाही.

प्रकरण २ रे

तथ्यांच्या संबद्धतेविषयी

५. कोणत्याही दाव्यात किंवा कार्यवाहीत प्रत्येक वादतथ्याच्या आणि जी तथ्ये संबद्ध असल्याचे वादतथ्याचा व संबद्ध यात यापुढे घोषित केलेले असेल अशा अन्य तथ्याच्या अस्तित्वाबद्दल किंवा नास्तित्वाबद्दल पुरावा देता तथ्यांचा पुरावा देईल, इतरांच्याबद्दल नाही.

स्पष्टीकरण.— दिवाणी प्रक्रियेसंबंधी त्या त्या काळी अमलात असलेल्या कायद्याच्या कोणत्याही उपबंधामुळे जे तथ्य शाबीत करण्याचा एखाद्या व्यक्तीचा हक्क काढून घेतला गेला असेल त्याबद्दल पुरावा देणे या कलमाच्या आधारे तिला शक्य होणार नाही.

उदाहरणे

(क) ‘ख’ चा मृत्यू घडवून आणण्याच्या उद्देशाने त्याला दंडक्याने मारहाण करून त्याचा खून केल्याबद्दल ‘क’ ची संपरीक्षेत पुढील वादतथ्ये आहेत:

‘क’ च्या संपरीक्षेत पुढील वादतथ्ये आहेत:

‘क’ ने ‘ख’ ला दंडक्याने मारहाण करणे;

अशी मारहाण करून ‘क’ ने ‘ख’ चा मृत्यू घडवून आणणे;

‘ख’ चा मृत्यू घडवून आणण्याचा ‘क’ चा उद्देश.

(ख) वादपक्षकार ज्या वंधपत्रावर विसंबून आहे ते त्याने त्या खटल्याच्या पहिल्या सुनावणीच्या वेळी आपल्यावरोबर आणलेले नाही व हजर करण्यासाठी तयार ठेवलेले नाही. कार्यवाही नंतरच्या टप्प्यात असेताना, ‘दिवाणी प्रक्रिया संहितेने’ उपबंधित केलेल्या शर्तीचे अनुसरण केल्याशिवाय अन्यथा बंधपत्र हजर करणे किंवा त्यातील मजकूर शाबीत करणे या कलमाच्या आधारे त्याला शक्य होणार नाही.

१. १९५१ चा अधिनियम ३, कलम ३ व अनुसूची यांद्वारे ‘राज्य’ व ‘राज्ये’ यांच्या व्याख्याएवजी ही व्याख्या घातली.

२. आता ‘दिवाणी प्रक्रिया संहिता, १९०८’ (१९०८ चा ५) पहा.

एकाच घडामोडीचा ६. जेव्हा काही तथ्ये वादनिविष्ट नसली तर, ती तथ्ये आणि एखादे वादतस्य ही एकाच भाग असणाऱ्या घडामोडीचा भाग होऊ शकतील अशा रीतीने ती त्या वादतस्याची निगदित असतात तेव्हा, ती संबद्ध तथ्यांची संबद्धता, असतात—मग ती एकाच वेळी व स्थळी घडलेली असोत वा निरनिराळ्या वेळी व स्थळी घडलेली असोत.

उदाहरणे

(क) 'ख' ला मारहाण करून त्याचा खन केल्याचा 'क' वर आरोप आहे. माराहायीच्या वेळी किवा त्याच घडामोडीचा भाग होईल इतके थोडे पूर्वी किवा नंतर 'क' ने किवा 'ख' ने किंवा वध्यांनी जे काही म्हटले किवा केले ते संबद्ध तथ्य आहे.

(ख) एका सशस्त्र उठावात भाग घेऊन [भारत सरकार] विरुद्ध युद्ध चालवल्याचा 'क' वर आरोप आहे. त्यात मालमत्तेचा नाश झाला आहे, सैन्यदलांवर हल्ले झाले आहेत व तुरंग फोडून खुले केले गेले आहेत. यांपैकी सर्व तथ्ये घडून आली त्यावेळी 'क' उपस्थित नसला तरी, ही तथ्ये घडून येणे हे एकदंर घडामोडीचा भाग म्हणून संबद्ध आहे.

(ग) एका पत्रव्यवहाराचा भाग असलेल्या पत्तातील बदनामीकारक मजकूरावृद्धल 'क' हा 'ख' च्या विरुद्ध दावा लावतो. ज्याच्यातून बदनामी उद्भवली त्या विषयासंबंधीची आणि बदनामीकारक मजकूर अंतर्भूत असलेल्या पत्रव्यवहाराचा भाग असलेली पत्रे ही संबद्ध तथ्ये आहेत—मग त्यांमध्ये प्रत्यक्ष तो मजकूर नसला तरी हरकत नाही.

(घ) 'ख' कडून मागवलेला विवक्षित माल 'क' कडे पोचवण्यात आला होता किवा काय हा प्रश्न आहे. माल दरम्यान अनेक व्यक्तींकडे पोचवण्यात आला होता. प्रत्येक पोचवणी हे संबद्ध तथ्य आहे.

वादतस्ये घडून ७. जी तथ्ये संबद्ध तथ्यांशी किवा वादतस्यांशी ती घडून येण्याचा प्रसंग, कारण किवा परिणाम येण्याचा प्रसंग, म्हणून निकटपणे किवा अन्यथा अनिवार्य असतील अथवा ज्या स्थितीत ती घडून आली किवा जिच्यामुळे कारण किवा ती घडून येण्यास किवा ती घडवून आणण्यास संधी मिळाली त्या स्थितीची घटक असतील, ती तथ्ये परिणाम असलेली संबद्ध असतात तथ्ये.

उदाहरणे

(क) 'क' ने 'ख'ची जवरी चोरी केली किवा काय हा प्रश्न आहे.

जवरी चोरी होण्याच्या थोडे पूर्वी 'ख' स्वतः जवळ पैसे बाढगून जवेला गेला होता व ते त्याने व्यवस्थ व्यक्तींना दाखवले होते किवा आपणाजवळ ते आहेत या तथ्याचा त्याने उल्लेख केला होता, ही तथ्ये संबद्ध आहेत.

(ख) 'क' ने 'ख' चा खून केला किवा काय हा प्रश्न आहे.

जेथे खून झाला होता त्या ठिकाणी किवा त्याच्या जवळपास झाटापटीमुळे जमिनीवर झालेल्या खुणा ही संबद्ध तथ्ये आहेत.

(ग) 'क' ने 'ख'वर विषप्रयोग केला किवा काय हा प्रश्न आहे.

विषप्रयोगाशी ज्यांचा संबंध जोडण्यात आला ती लक्षणे दिसून येण्यापूर्वीचे 'ख'चे प्रकृति-मान व 'क' ला माहीत असलेल्या 'ख' च्या ज्या सवयींमुळे विषप्रयोग करण्यास संधी मिळाली त्या सवयी, ही संबद्ध तथ्ये आहेत.

हेतु, पूर्वतयारी आणि C. जे कोणत्याही वादतस्याच्या किवा संबद्ध तथ्याच्या हेतूचे किवा पूर्वतयारीचे दर्शक किवा पूर्वीचे किवा घटक असते असे कोणतेही तथ्य संबद्ध असुवे.

नंतरचे वर्तन.

कोणत्याही दावाच्या किवा कार्यवाहीच्या संबंधात, अथवा त्यातील एखाद्या वादतस्याच्या किवा त्याच्याशी संबद्ध अशा तथ्याच्या संबंधात अशा दावातील किवा कार्यवाहीतील एखाद्या पक्षकाराने अथवा त्याच्या एखाद्या अभिक्त्याने केलेल्या वर्तनाचा आणि जिच्यावावत घडलेला एखादा अपराध हा एखादा कार्यवाहीचा विषय आहे अशा कोणत्याही व्यक्तीच्या वर्तनाचा एखादा तथ्यावर प्रभाव पडत असेल अथवा एखाद्या तथ्याचा अशा वर्तनावर प्रभाव पडत असेल तर, ते वर्तन संबद्ध असते—मग असा प्रभाव पूर्वी पडलेला असो व नंतर पडलेला असो.

स्पष्टीकरण १.—“वर्तन” या शब्दात कथनांचा समावेश होत नाही, माल ती कथने ही जर कथनांहून अन्य अशा कृती करत असताना केलेली असतील व त्या कूटीचा खुलासा करणारी असतील तर गोष्ट वेगळी; पण या खुलासामुळे या अधिनियमाच्या अन्य कोणत्याही कलमाबालील कथनांच्या संबद्धतेवर परिणाम होणार नाही.

१. ‘अनुकूलन आदेश,’ १९५० द्वारे ‘कवीन’ या ऐवजी हा शब्दोल्लेख घातला.

स्पष्टीकरण २.—जेव्हा कोणत्याही व्यक्तीचे वर्तन हे संबद्ध तथ्य असते तेव्हा, तिच्याकडे केलेले किंवा तिच्या समक्ष व तिळा एक येईल अशा तऱ्हेते केलेले जे कोणतेही कथन अशा वर्तनावर परिणाम करते ते संबद्ध तथ्य असते.

उदाहरणे

(क) 'ख' चा खून करण्याबद्दल 'क' ची संपरीक्षा करण्यात येत आहे.

'क' ने 'ग' चा खून केला, 'क' ने 'ग' चा खून केला हे 'ख' ला माहीत होते व आपल्याला असलेली माहिती जाहीर करण्याची घमकी देऊन 'ख' ने 'क' कडून पैसे उकळण्याचा प्रयत्न केला होता, ही तथ्ये संबद्ध आहेत.

(ख) पैसे भरण्याबाबतच्या बंधपत्रावरून 'क' हा 'ख' च्या विशद्द दावा लावतो. 'ख' बंधपत्र केल्याचे नाकारतो.

बंधपत्र ज्यावेळी केले असल्याचे अभिक्यन करण्यात आले आहे त्यावेळी 'ख' ला विशिष्ट प्रयोजनासाठी पैशांची जरुरी होती हे तथ्य संबद्ध आहे.

(ग) 'ख' वर विवरणीकरून कृत त्याचा खून करण्याबद्दल 'क' ची संपरीक्षा करण्यात येत आहे. 'ख' ला देण्यात आले होते तशाच प्रकारचे विष 'ख' च्या मृत्युपूर्वी 'क' ने पैदा केले होते हे तथ्य संबद्ध आहे.

(घ) विवक्षित दस्तऐक्य हा 'क' चे मृत्युपत्र आहे किंवा काय हा प्रश्न आहे.

अभिक्यित मृत्युपत्राच्या तरतुदी ज्या बाबोशी संवंधित आहेत त्यावाबत 'क' ने अभिक्यित मृत्युपत्राच्या दिनांकापूर्वी नुकतीच चौकशी केली होती, मृत्युपत्र करण्याच्या वाबतोत त्याने वकिलांचा सल्ला घेतला होता व अन्य मृत्युपत्रांचे मसुदे त्याने तवार करवून घेतले होते, पण त्याला ते पसंत पडले नव्हते, ही तथ्ये संबद्ध आहेत.

(इ) 'क' वर एका गुन्ह्याचा आरोप आहे.

अभिनवित गुन्हा घेण्यापूर्वी किंवा त्यावेळी किंवा त्यानंतर 'क' ने प्रकरणाच्या तथ्याना त्याला स्वतःला अनुरूप असे स्वरूप देण्याच्या दृष्टीने पुरावा आणणाची तज्ज्ञीज केली होती अथवा त्याने पुरावा नष्ट केला होता किंवा लाभला होता अथवा ज्या व्यक्ती साक्षीदार आल्या असल्या त्यांच्या उपस्थितीव प्रतिबंध केला होता किंवा त्या अनुस्थित राहील असी तज्ज्ञीज केली होती किंवा त्यावाबत खोटा पुरावा देण्यास व्यक्तीना फितवले होते, ही तथ्ये संबद्ध आहेत.

(च) 'क' ने 'ख' ची जबरी चोरी केली किंवा काय हा प्रश्न आहे.

'ख' ची जबरी चोरी झाल्यानंतर, "ज्याने 'ख' ची जबरी चोरी केली त्याचा शोष घेण्यास पौलीस येत आहेत" असे 'ग' ने 'क' च्या समव मृत्युने त त्यानंतर तत्काळ 'क' पळून गेला, ही तथ्ये संबद्ध आहेत.

(छ) 'क' हा 'ख' चे १०,००० रुपये देणे लागतो किंवा काय हा प्रश्न आहे.

'क' ने 'ग' कडे उसने पैसे मागितले व 'घ' ने 'क' च्या समक्ष व त्याला एक येईल अशा तऱ्हेने 'ग' ला सांगितले की, "'क' वर विश्वास न ठेवण्याचा मी सल्ला देतो, कारण ती 'ख' चे १०,००० रुपये देणे लागतो" आणि 'क' काही उत्तर न देता नियून गेला, ही संबद्ध तथ्ये आहेत.

(ज) 'क' ने गुन्हा केला किंवा काय हा प्रश्न आहे.

गुन्ह्यागारासंबंधी चौकशी होत आहे असा 'क' ला इशारा देणारे पद मिळाल्यावर तो फरारी झाला हे तथ्य व पवाचा मजकूर ही संबद्ध तथ्ये आहेत.

(झ) 'क' वर गुन्ह्याचा आरोप आहे.

अभिक्यित गुन्हा घडल्यानंतर तो फरारी झाला अथवा गुन्ह्यामुळे मिळालेली भालमत्ता किंवा त्या भालमत्तेपासून येणारे उत्पन्न त्याच्या कज्जात होते अथवा गुन्हा करण्याच्या कामी वापरण्यात आल्या असतील किंवा वापरता आल्या असल्या त्या वस्तू त्याने लपवल्या, ही तथ्ये संबद्ध आहेत.

(झ) 'क' शी जबरी संभोग करण्यात आला होता किंवा काय हा प्रश्न आहे.

अभिक्यित बलात्कारानंतर थोड्याच वेळात तिने गुन्ह्यासंबंधी फिर्याद दिली, फिर्याद कोणत्या परिस्थितीत व कोणत्या शब्दांत देण्यात आली, ही तथ्ये संबद्ध आहेत.

आपणांशी जबरी संभोग करण्यात आला असे ती फिर्याद न देता म्हणाली हे तथ्य जरी कलम ३२ च्या खंड (१) खाली मृत्युकालीन अधिक्यन मृत्यून किंवा कलम १५७ खाली परिषोषक पुरावा मृत्यून संबद्ध असले तरी, या कलमाखाली वर्तन मृत्यून संबद्ध नाही.

(द) 'क' ची जबरी चोरी झाली किंवा काय हा प्रश्न आहे.

अभिक्यित जबरी चोरी झाल्यानंतर थोड्याच वेळात त्याने अपराधासंबंधी फिर्याद दिली, फिर्याद कोणत्या परिस्थितीत व कोणत्या शब्दांत देण्यात आली, ही तथ्ये संबद्ध आहेत.

आपली जवरी चोरी करण्यात आली असे तो कोणतीही किंवा न देता म्हणाला है तथ्य जरी कलम ३२ खाली मृत्युकालीन अधिकायन म्हणून किंवा कलम १५७ खाली परिपोषक पुरावा म्हणून संबद्ध असले तरी, या कलमाखाली वर्तन म्हणून संबद्ध नाही.

संबद्ध तथ्यांचा ९. एखाद्या वादनिविष्ट तथ्याचा किंवा संबद्ध तथ्याचा खुलासा किंवा ते प्रस्तुत करण्यासाठी खुलासा किंवा ती जरूर असलेली अशी अथवा वादनिविष्ट तथ्याने किंवा संबद्ध तथ्याने सूचित केलेल्या अनुमानास जी तथ्य प्रस्तुत करण्यासाठी पूष्टी देतात किंवा त्याचे खंडन करतात किंवा जिची ओळख पटणे संबद्ध आहे अशा कोणत्याही वस्तूची जरूर असलेली तथ्ये, किंवा व्यक्तीची ओळख पटवतात अथवा वादनिविष्ट तथ्य किंवा संबद्ध तथ्य केळ्हा व कोठे घडले ती वेळ व स्थळ ज्यामुळे निश्चित होते अथवा उदानी असे कोणतेही तथ्य घडवत आणले त्या पक्षांमधील संबंध ज्यामुळे दर्शविला जातो अशी तथ्ये, त्या प्रयोजनाकरिता आवश्यक असतील तेथवर संबद्ध असतात.

उदाहरणे

(क.) विवक्षित दस्तऐवज हा 'क' चे मृत्युपत्र आहे किंवा काय हा प्रश्न आहे. अभिकथित मृत्युपदाच्या दिनांकास असलेली 'क' च्या मालमतेची व त्याच्या कुटुंबाची स्थिती ही संबद्ध तथ्ये असू शकतील.

(ख.) 'क' वर लांचछानासपद वर्तनाचा आरोप करणाऱ्या बदनामीकारक मजकूराबदल 'क' हा 'ख' विरुद्ध दावा लावतो, बदनामीकारक असल्याचे अभिकथित केलेला मजकूर खरा आहे असे 'ख' दृढकथन करतो.

बदनामीकारक मजकूर प्रकाशित करण्यात आला त्यावेळवे पक्षकारांचे स्थान व त्यांच्यामधील संबंध ही वादनिविष्ट तथ्याना प्रासादविक म्हणून संबद्ध असू शकतील. 'क' व 'ख' यांच्यामध्ये तंटा होता व त्यामुळे त्यांच्यामधील संबंधावर परिणाम झाला असेल तेहा, ते तथ्य संबद्ध असले तरी, बदनामीकारक मजकूराशी संबंध नसलेल्या वाबीविषयीचा 'क' व 'ख' यांच्यामधील तंटचाचा तपशील असंबद्ध आहे.

(ग.) 'क' वर गुन्ह्याचा आरोप आहे. गुन्हा घडल्यानंतर लवकरच 'क' आपल्या घरातून परारंदा झाला है तथ्य वादतथ्यांच्या नंतरचे किंवा त्यांच्यामुळे परिणाम झालेले वर्तन म्हणून कलम ८ खाली संबद्ध अंहे. जेव्हा त्याने घरी सोडले तेहा, ज्या स्थळी तो गेला तेथे त्याला आकस्मिक व तातडीचे काम होते हे तथ्य, त्याने आकस्मिकपणे घर सोडले या तथ्याचा खुलासा करू शकणारे म्हणून संबद्ध आहे. तो ज्या कामगिरीवर निधाला तिवा तपशील, ते काम आकस्मिक व तातडीचे होते हे दर्शवण्यापुरता आवश्यक असेल तेवढे खेरीजकरून एरव्ही संबद्ध नाही.

(घ.) 'ग' ने 'क' वरोवर केलेला नोकरीचा करार मोडण्यास त्याला प्रवृत्त केल्याबदल 'क' हा 'ख' विरुद्ध दावा लावतो. 'क' ची नोकरी सोडल्यावर 'ग' हा 'क' ला असे म्हणतो की, "ख" ने मला अधिक चांगली नोकरी देऊ केल्यामुळे मी तुमची नोकरी सोडून देत आहे." हे कथन वादतथ्य म्हणून संबद्ध असलेल्या 'ग' च्या वर्तनाचा खुलासा करणारे म्हणून संबद्ध आहे.

(इ.) 'क' वर चोगीचा आरोप असून तो चोरीचा माल 'ख' ला देत असताना नजरेस पडतो व 'ख' ती मालमत्ता 'क' च्या पत्तीला देत असताना नजरेस पडतो. ती सुरुद्दे करताना 'ख' म्हणतो, "तू ही लपवून ठेवावीस असे 'क' चे सांगण आहे." 'ख' चे हे विधान त्या व्यवहाराचा भाग असलेल्या तथ्याचा खुलासा करणारे म्हणून संबद्ध आहे.

(च.) दंगा केल्याबदल 'क' ची संपरीक्षा होते व तो जमावाच्या अग्रभागी चालला होता असे शाब्दीत होते. जमावाचा आरडा औरडा हे तथ्य त्या व्यवहाराच्या खुलासा करणारे म्हणून संबद्ध आहे.

कटवाल्याने सामाईक १०. अपराध किंवा कारवाईयोग्य दुष्कृती करण्यासाठी दोन किंवा अधिक व्यक्तींनी मिळून कटवाला अनुलक्षून केला आहे असे समजाच्यास रास्त कारण असेल तेथे, त्यांच्यापैकी कोणतीही एकाने पहिल्याप्रथम जेव्हा केलेली वक्तव्ये असा उद्देश मनात घरला त्या वेळेनंतर अशापैकी कोणताही एका व्यक्तीने त्यांच्या समाईक वेताला किंवा कृती अनुलक्षून केलेले कोणतेही वक्तव्य, कृती किंवा लिखाण हे, ज्यांनी याप्रमाणे कट केला असा समज असेल त्यापैकी प्रत्येक व्यक्तीच्या विरुद्ध, कटाचे अस्तित्व शाब्दीत करण्याच्या व तसेच अशी कोणतीही व्यक्ती त्यात सहभागी होती हे दाखविण्याच्या प्रयोजनार्थ संबद्ध तथ्य आहे.

उदाहरणे

[भारत सरकार] विरुद्ध युद्ध करण्याच्या कटात 'क' सामील झाला आहे असे समजाच्यास रास्त आधार कारण आहे.

कटाच्या प्रयोजनार्थ 'ख' ने युरोपमध्ये शस्त्रे पैदा केली, तसाच उद्दिष्टासाठी 'ग' ने कलकत्यात पैसे जमवले, 'घ' ने मुंबईत कटात सामील होण्यासाठी काही व्यक्तींचे मन वळवले, 'ड' ने डोळ्यापुढील उद्दिष्टांचा पुरस्कार करणारे लिखाण आग्रा येथे प्रकाशित केले व 'ग' ने कलकत्यात जमवलेले

१. 'अनुकूलन आदेश, १९५०' द्वारे 'क्वीन' याएवजी हा शब्देलेख घातला.

पैसे 'च' ने दिलीही; 'च' कडे ता गुलला पाठा ले हीराणी घटाचा टार्कल देणारे ये दब 'ज' ने लिहिल त्याचा मज़बूर या सर्व गोष्टी 'क' ला ज्ञात नसत्यास व यांनी त्या केल्या त्या व्यक्ती त्याला अपरिचित असल्या व त्या गोष्टी तो कटात सामील होण्यापर्यंग किंवा त्याने त्यातुन अंग काढत घेऊन तंत्रज्ञानंतर घडल्या असे जरी असले तरी, त्यांची प्रत्येक गोष्ट ही कटाचे अस्तित्व शाब्दी करणे व 'क' ची त्यातील सामीलकी शाब्दीत करणे या दोन्हीसाठी संदर्भ आहे.

११. एरव्ही संबद्ध नसलेली तथ्ये—

- (१) जर ती कोणत्याही वादतथ्याशी किंवा संबद्ध तथ्याशी विसंगत असतील तर;
- (२) जर निवळ तीच किंवा अन्य तथ्यांच्या संवेद्यात ती विचारात घेऊन्यास कोणत्याही वादतथ्याचे किंवा संबद्ध तथ्याचे अस्तित्व किंवा नास्तित्व अवैतंत संभाव्य किंवा असंभाव्य ठरत असेल तर, संबद्ध असतात.

एरव्ही संबद्ध नसलेली तथ्ये केव्ही संबद्ध होतात.

उदाहरणे

(क) 'क' ने विवक्षित दिवशी कलकायात गुन्हा केला किंवा काय हा प्रश्न आहे.

त्या दिवशी 'क' लाहोरमध्ये होता हे तथ्य संबद्ध आहे.

गुन्हा जेव्हा घडला त्या वेळेच्या आसास तो घडत्याच्या स्थानासू 'क' दूर आंतरावर होण्या तथ्यामुळे, त्याने गुन्हा केला असावा हो गोऱ अगदी जरी ताई तरी अगदी असंभाव्य होऊ शका असल्यामुळे ते तथ्य संबद्ध आहे.

(ख) 'क' ने गुन्हा केला आहे किंवा काय हा प्रश्न आहे.

गुन्हा 'क' ने किंवा 'ख' ने किंवा 'घ' ने केला असला पाहिजे अशी परिस्थिती आहे. गुन्हा अन्य कोणीशी कडे याहाना नवाचा व तो 'ख' ने, 'ग' ने किंवा 'घ' ने ही केला नव्हता हे दर्शविगारे प्रयोग तथ्य संबद्ध आहे.

१२. ज्या दाव्यांमध्ये नुकसानीची मागणी केली असेल त्यांमध्ये जी नुकसानी देववणे आवश्यक नुकसानीच्या असेल तिची खकम निर्धारित करणे त्यायालपाला ज्यामुळे शक्य होईल असे कोणतेही तथ्य संबद्ध असते. दाव्यांमध्ये खकम निर्धारित करणे, त्यायालयाला शक्य होण्याच्या कामी साधक अशी तथ्ये संबद्ध असतात.

१३. जेथे कोणत्याही हक्काच्या किंवा रुडीच्या अस्तित्वाबाबतचा प्रश्न असेल तेथे, पुढील तथ्ये एखादा हक्क किंवा रुडी याबाबत प्रश्न संबद्ध असतात.—

(क) ज्याद्वारे प्रस्तुत हक्क किंवा रुडी निर्माण झाली, ते असल्याचा दावा सांगितला गेला असेल तेव्हा संबद्ध त्यात बदल केला गेला, त्यांना मान्यता दिली गेली, त्यांचा ठामणे अवलंब केला गेला किंवा ते असलेली तथ्ये. नाकारले गेले, अथवा जो त्यांच्या अस्तित्वाशी विसंगत होता असा कोणताही व्यवहार;

(ख) जेव्हा तो हक्क किंवा ती रुडी असल्याचा दावा सांगितला गेला, त्यांना मान्यता दिली गेली किंवा त्यांचा अवलंब केला गेला अथवा त्यांचा अवलंब विवादास्पद केला गेला, तो ठामणे चालू ठेवण्यात आला किंवा त्यापासून विचलन झाले ती विवक्षित उदाहरणे.

उदाहरणे

'क' ला एखादा मत्स्यक्षेत्रावर मच्छीमारीचा हक्क आहे किंवा काय हा प्रश्न आहे.

ते मत्स्यक्षेत्र 'क' च्या पूर्वजांना प्रदान करणारा विलेख, 'क' च्या बापाने केलेले मत्स्य-क्षेत्राचे गहण, गहणाशी ताळमेळ नसलेली अशी 'क' च्या बापाने दिलेली नंतरची देणगी, जेव्हा 'क' च्या बापाने हक्क वापरला किंवा जेव्हा हक्काचा वापर 'क' च्या शेजांयांनी थांबवला ती विशिष्ट उदाहरणे ही संबद्ध तथ्ये आहेत.

१४. उदेश, ज्ञान, सद्भाव, हयग्रथ, वेदरकारणण, कोणत्याही विशिष्ट व्यक्तीबाबतची उधोव्वत मानसिक किंवा किंवा सद्भावना यांसारस्या कोणत्याही मानसिक अवस्थेचे अस्तित्व दर्शविणारी अथवा कोणत्याही शारीरिक शारीरिक अवस्था अवस्थेची किंवा शारीरिक संदर्भाचे अस्तित्व दर्शविणारी तथ्ये ही, अशी कोणतीही शारीरिक किंवा अयशा शारीरिक मानसिक अवस्था अथवा शारीरिक संदर्भाचे अस्तित्व वादनिविष्ट किंवा संबद्ध असेल तेव्हा संबद्ध असतात. संदेशांना यांचे

[उदाहरण १]—मानसिक अवस्था हे तथ्य संबद्ध असतात, ती मानसिक अवस्था अस्तित्वात अस्तित्व दर्शवणारी आहे ही गोष्ट तिच्या अस्तित्वाचे दर्शक म्हणून संबद्ध असलेल्या तथ्याद्वारे, सर्वसाधारणणे नव्हे तर, तथ्ये विशिष्ट प्रस्तुत बाबीच्या सद्भावाची दर्शवली गेली पाहिजे.

१. १८९१ चा अधिनियम ३, कलम १ द्वारे मूळ स्पष्टीकरणाएवजी घातले.

एकांक २.—पण जेथे एखाद्या अपराधाचा आरोप असलेल्या व्यक्तीच्या संपरीक्षेच्या वैठी आरोपिने पर्वी केलेला अपराध मा कलमाच्या अर्थानुसार संबद्ध होत असेहे तेथे, अशा व्यक्तीची पूर्वीची दोषसिद्धी हेसुद्धा संबद्ध तथ्य असेल.]

उदाहरणे

(क) एखादा माल हा चोरीचा माल असल्याचे माहीत असूनही तो स्वीकारला असा आरोप 'क' दर आहे. चोरीचा विशिष्ट माल त्याच्या कवजात होता असे शाब्दीत जाले आहे.

त्याचेवेटेस दुसऱ्या अनेक चोरीच्या व्रस्तू त्याच्या कवजात होत्या हे तथ्य, त्याच्या कवजात असलेला एकूण एक वरतु चोरीच्या असत्याचे त्याला माहीत होते हे दाखविण्याच्या दृष्टीने साधक होत असल्यामुळे ते संबद्ध आहे.

[(ख) 'क' ने दुसऱ्या व्यक्तीला कपटीपणाने नकली नाणी सुरुद्द केले व त्याने ते सुरुद्द केले तेव्हा त्याला ते नव्याची असल्याचे माहीत होते असा त्याच्यावर आरोप आहे.

ते सुरुद्द करधारच्या वेळेस 'क' च्या कवजात इतर अनेक नकली नाणी होती हे तथ्य संबद्ध आहे.

एक नकली नाणी, ते नकली असत्याचे माहीत असलाना दुसऱ्या व्यक्तीला खरे म्हणून सुरुद्द केल्याबद्दल 'क' ला पूर्वी दोषी ठरवण्यात आले होते हे तथ्य संबद्ध आहे.]

(ग) 'ख' च्या कुञ्चाने इजा केल्याबद्दल 'क' हा 'ख' विरुद्ध दावा लावतो. आपला कुन्ना हिस्से अहे हे 'ख', ला माहीत आहे.

'म' 'म' व 'य' यांना तो कुन्ना पूर्वी चावला होता व त्यांनी 'ख' कडे तकारी केल्या होत्या, ही तथ्ये संबद्ध आहेत.

(घ) विनिमयपत्राचा स्वीकरी 'क' याला आदायाचे नाव कपोलकिपित आहे हे माहीत होते किंवा काय हा प्रश्न आहे.

त्याच पढीतीने काढलेली इतर विषेद, जर प्रदेशी ही खरीदुरी व्यक्ती असती तर ती 'क' कडे उयाचेटेस विषेद पटव शकली असती त्यापूर्वी 'क' ने ती स्वीकारली होती हे तथ्य, प्रदेशी ही कपोलकिपित व्यक्ती असत्याचे 'क' ला शाहीत होते याचे दर्शक म्हणून संबद्ध आहे.

(इ) 'ख' च्या लौकिकाला बाध आणण्याच्या उद्देशाने एक अभ्यारोप प्रकाशित करून 'ख' ची अबुनुकसानी केल्याचा 'क' वर आरोप आहे.

'ख' बद्दल 'क' च्या मनात असलेली हुभाविना दर्शविणारे 'ख' विषयीचे काही लिखाण 'क' ने शकाशित केले हे विशिष्ट प्रस्तुत तथ्य प्रकाशनाद्वारे 'ख' च्या लौकिकाला बाध आणण्याचा 'क' चा उद्देश शाब्दीत करणारे म्हणून संबद्ध आहे.

'क' व 'ख' यांच्यामध्ये आधी कसलेही भांडण नव्हते व उयाबद्दल तकार करण्यात आली ती गोट 'क' ने जशी ऐवली तसाच तिचा पुनरुच्चार केला, ही तथ्ये 'ख' च्या लौकिकास बाध आणण्याचा 'क' चा उद्देश नव्हता याचे दर्शक म्हणून संबद्ध आहेत.

(ज) 'ग' हा ऐपतदार आहे असे 'ख' ला कपटीपणाने अभिवेदन केल्यामुळे दिवाळखोर 'ग' वर विरादास टेंदुयास प्रवृत्त झालेत्या 'ख' ला नुकसान सोसावे लागले, म्हणून 'ख' ने 'क' विरुद्ध दावा लावला.

'ग' ऐपतदार असत्याचे 'क' ने अभिवेदन केले त्याचेटेस 'ग' चे शोजारी व त्याच्याशी व्यवहार करण्याचा व्यदती त्याला ऐपतदार समजत होत्या हे तथ्य, 'क' ने ते अभिवेदन सद्भावपूर्वक केले असत्याचे दर्शक म्हणून संबद्ध आहे.

(क) 'क' ज्या घराचा मालक आहे त्याचे काम 'ग' या कंवाटदाराच्या आदेशावरून केल्याबद्दल मिळावयाच्या पैशासाठी 'ख' हा 'क' विरुद्ध दावा लावतो.

'ख' ने 'ग' वरोवर संविदा केली होती हा 'क' चा बचाव आहे.

'क' ने 'ग' ला प्रस्तुत कामाचे दिले होते हे तथ्य, 'क' ने प्रस्तुत कामाची व्यवस्था सद्भावपूर्वक 'ग' कडे सोपदली होती व त्यामुळे 'क' चा अभिकर्ता म्हणून नव्हे तर स्वतःच्याच नावाने 'ख' शी संविदा करू शकत होता हे शाब्दीत करणारे म्हणून संबद्ध आहे.

(ज) 'क' ला जी मालमत्ता सापडली तिचा अप्रामाणिक हेतूने अपहार केल्याचा 'क' वर आरोप आहे व जेव्हा त्याने तिचा स्वतःसाठी म्हणून विनियोग केला तेव्हा, तिचा खरा मालक सापडू शकणार नाही असे तो सद्भावपूर्वक समजत होता किंवा काय असा प्रश्न आहे.

'क' ज्या टिकाणी होता तेथे मालमत्ता हरवल्याची जाहीर नोटीस देण्यात आलेली होती हे तथ्य, मालमत्तेचा खरा मालक सापडू शकणार नाही असे 'क' सद्भावपूर्वक समजत नव्हता याचे दर्शक म्हणून संबद्ध आहे.

માલમત્તા હરવલ્યાચે 'ગ' ને એકલે હોતે વ દર્શાવિરુદ્ધ તિથ્યાવર ખોટા દાવા સાંગળ્યાચી દ્વારાચી હુચડા હોતી મહણું ત્યાંને કાપટીપળાને નોટોસ દિલ્લી હોતી હૈ 'ક' લા માહોત હોતે કિંબા તસી ત્યાચા સમજ હોતા હૈ તથ્ય, 'ક' લા નોટોસ માહોત હોતી એવદ્યાચ તથામુલે 'ક' ચા સર્દભાવ નાશાબીત હોત નાહી યાચે દર્શક મહણું સંબંધ આહે.

(ઝ) 'ખ' લા ઠાર મારળાચ્યા ડરાયાને ત્યાચ્યાવર ગોઢો જાડલ્યાચા 'ક' વર આરોપ આહે. 'ક' ચા ઇરાદા દર્શાવિષ્યાસાઠી, 'ક' ને પૂર્વી 'ખ' વર ગોઢો જાડલી હોતી હૈ તથ્ય શાબીત કરતા યેઇલ.

(ઝ) 'ખ' લા ધમકીચી પલે પાઠવલ્યાચા 'ક' વર આરોપ આહે. યા પણોચા ઉદ્દેશ દર્શાવિષ્યાસાઠી 'ક' ને 'ખ' લા પૂર્વી પાઠવલેલી ધમકીચી પણે શાબીત કરતા યેતીલ.

(દ) 'ક' હા આપલી પતની 'ખ' હિચ્ચાશી કૂરણે વાગલ્યાબદ્દ દોષી આહે કિંબા કાય હા પ્રશ્ન આહે. અભિકથિત કૂર વાગળુંકીચ્યા જરા આધી કિંબા મંતર ત્યાંની એકમેકાંવિપદી કોળત્યા ભાવના દ્વયવત કેલ્યા તી સંબંધ તથ્યે આહેત.

(ટ) 'ક' ચા મૃત્યુ બિલાને ઘડૂન આલા હોતા કિંબા કાય હા પ્રશ્ન આહે.

'ક' ને આજારાત આપલ્યા લક્ષ્ણાબાવત કેલેલી કથને હી સંબંધ તથ્યે આહેત.

(દિ) જેવ્હા 'ક' ચા આ મુખ્યિમા ઉત્તરવલા ગેલા તેવ્હા, ત્યાંને પ્રકૃતિમાન કસે હોતે હા પ્રશ્ન આહે. પ્રસ્તુત વેળો કિંબા ત્યામૂર્તી 'ક' ને આપલ્યા પ્રકૃતિભાનાબાવત વેલેલી કથને હી સંબંધ તથ્યે આહેત.

(દ્વ) 'ખ' ને સર્વસાધારણપણે વાપરણાલાયક નસલેલી ગાડી ભાડચાને દિલ્યામુલે 'ક' લા દુખાપત જાલી, મહણું 'ક' હા 'ખ' વિરુદ્ધ હૃદયગઢીબદ્દ દાવા લાવતો.

ત્યા વિશિષ્ટ ગાડીચ્યા યા દોષાકડે અન્ય પ્રસંગી 'ખ' ચે લક્ષ વેદળ્યાત આલે હોતે હૈ તથ્ય સંબંધ આહે.

ભાડચાને દ્યાવયાચ્યા ગાડચાંબાવત નેહમીચ 'ખ' હયગય કરીત અસે હૈ તથ્ય અસંબંધ આહે.

(ણ) 'ખ' વર ઉદ્દેશપૂર્વક ગોઢો જાડૂન ત્યાલા મારલે મહણું 'ખ' ચ્યા ખુનાબદ્દ 'ક' ચી સંપરીક્ષા કરણ્યાત આલી.

'ક' ને અન્ય પ્રસંગી 'ખ' વર ગોઢો જાડલી હોતી હૈ તથ્ય, 'ખ' લા ગોઢો જાડૂન મારળાચા ત્યાચા ઉદ્દેશ દર્શવિણારે મહણું સંબંધ આહે.

માણસાંના ભારળાચા ઉદ્દેશાને ત્યાચ્યાવર ગોઢો જાડણ્યાચી 'ક' લા સવય હોતી હૈ તથ્ય અસંબંધ આહે.

(ત) એકા ગુન્હાબદ્દ 'ક' ચી સંપરીક્ષા કરણ્યાત આલી.

લો વિશિષ્ટ ગુન્હા કરણ્યાચા ઉદ્દેશ સૂચિત કરણારે કાહોતરી ત્યાને મ્હટલે હૈ તથ્ય સંબંધ આહે.

ત્યા પ્રકારચે ગુન્હે કરણ્યાકડે સર્વસાધારણ કળ દર્શવિણારે કાહોતરી ત્યાને મ્હટલે હૈ તથ્ય અસંબંધ આહે.

૧૫. એવાદી કૂતી અભાવિત હોતી કી ઉદ્દેશપૂર્વક હોતી '[કિંબા વિશિષ્ટ જ્ઞાન કિંબા ઉદ્દેશ એવાદી કૂતી અસત્તાના કેલી હોતી કી કાય] હા પ્રશ્ન અસેલ તેવ્હા, અણી કૂતી તશાચ ઘટનાંચ્યા માલિકેવા ભાગ અભાવિત હોતી કી અસૂન તી કૂતી કરણારી દ્વયતી ત્યાંપૈકી પ્રત્યેક ઘટનેત નિબંધ હોતી હૈ તથ્ય સંબંધ આહે. ઉદ્દેશપૂર્વક હોતી યા પ્રણાશી સંબંધિત તથ્યે.

ઉદ્દેશ

(ક) આપલ્યા ધરાચા જિતવયા દેણાંચ્યા વિમા ઉત્તરવલા હોતા તે પૈસે મિળવ્યાસાઠી તે ધર જાલૂન ટાકલ્યાચા 'ક' વર આરોપ આહે.

'ક' લાગેગાઠ નિરનિરાલ્યા ધરાંમધ્યે રાહિલા, ત્યાંપૈકી પ્રત્યેકાંત્રા ત્યાને વિમા ઉત્તરવલેલા હોતા, ત્યાંપૈકી પ્રત્યેક ધરાત આગ લાગલી વ પ્રત્યેક આગીનંતર ત્યાલા વેગવેગલ્યા વિમા કાર્યાલયાંકડૂન પૈસે મિઠાલે હી તથ્યે, આગો અભાવિતપણે લાગલેલ્યા નબૃત્યા યાચે દર્શક મહણું સંબંધ આહેત.

(ખ) 'ખ' ચ્યા કૃષણકોકડૂન દેસે સ્વીકારણ્યાસ 'ક' ચી નેમણક જાલી આહે. આપણાંસ મિઠાલેલ્યા રકમા દાખવણાંચા ચોપડીત નોંદ ઠેવળે 'ક' ચે કામ આહે. વિશિષ્ટ પ્રસંગી પ્રત્યક્ષાત ત્યાલા જિતકે પૈસે મિઠાલે ત્યારેક્ષા તે કમી મિઠાલે અસે દાખવગારી નોંદ તો કરણો.

હી ખોટી નોંદ અભાવિત આહે કી ઉદ્દેશપૂર્વક આહે હા પ્રશ્ન આહે.

'ક' ને ચોપડીત કેલેલ્યા અન્ય નોંદી ખોટચા આહેત વ પ્રત્યેક બાબતીત તી ખોટી નોંદ હી 'ક' લા અનુકૂલ આહે, હી તથ્યે સંબંધ આહેત.

૧. ૧૮૯૧ ચા અધિનિયમ ૩, કલમ ૨ દ્વારે સમાવિષ્ટ કેલે,

ભાગ બારા—૧૫૪

(ग) 'ख' ला कपटीपणाने नकली रुपया सुरुद केल्याचा 'क' वर आरोग आहे.

तो रुपया अभावितपणे सुरुद केला होता किंवा काय हा प्रश्न आहे.

'ख' ला रुपया सुर्द करण्याच्या जरा पूर्वी किंवा जरा नंतर 'क' ने 'ग', 'व' व 'ड' घोना नकली रुपये सुरुद कें; ही तथ्ये, 'ख' ला शालेली सुरुदांगी हो अभावित नव्हती हे दर्शकणारी म्हणून संबद्ध आहेत.

व्यवहार- १६. एखादी विशिष्ट कृती केली गेली होती किंवा काय असा जेव्हा प्रश्न असेल तेव्हा, ज्यानुसार क्रमाचे अस्तित्व ती कृती स्वाभाविकपणे केली गेली, असती असा कोणताही व्यवहारक्रम अस्तित्वात असणे हे संबद्ध केवळ संबद्ध असते. तथ्य आहे.

उदाहरणे

(इ) विशिष्ट पत्र पाठदलेले होते किंवा काय असा प्रश्न आहे.

विक्रित जागी ठेवलेली सर्व पत्रे डाकेत न्यायची हा सामान्य व्यवहारक्रम होता व विशिष्ट पत्र त्या जागी ठेवले गेले होते, ही तथ्ये संबद्ध आहेत.

(ख) विशिष्ट पत्र 'क' ला पोचले होते किंवा काय असा प्रश्न आहे.

रीतसर क्रमानुसार ते डाकेत टाकले होते व अभावपत्र कायोलयामार्फत ते परत करण्यात आले नव्हते, ही तथ्ये संबद्ध आहेत.

कबुली

'कबुली' याची १७. 'कबुली' म्हणजे ज्यामुळे कोणत्याही वादतथ्याबाबतचे किंवा संबद्ध तथ्याबाबतचे अनुमान व्याप्ती संचित होत असत जे, यात यापुढे नमूद करण्यात येतील अशा व्यक्तीपैकी कोणीही व तशा परिस्थितीत केलेले असेल असे कोणतेही तोंडी अगर लेखी कथन होय.

कबुली—वार्यवाही- १८. कार्य गहीतील पक्षकाराने केलेली कथने किंवा अशा कोणत्याही पक्षकाराने स्पष्टपणे किंवा तील पक्षकाराची उपलक्षणे आपल्या ज्या अभिकर्त्त्या ते अशी कथने करण्यास प्रधिकृत केले आहे असे न्यायालय ८। किंवा तात्या प्रकरणातील परिस्थितीत मानील त्याने केलेली कथने म्हणजे कबुल्या हूत. अभिकर्त्त्याची.

प्रतिनिधीच्या दाव्यातील ज्या पक्षकारांनी प्रतिनिधी म्हणून दावा लावला असेल किंवा प्रतिनिधी म्हणून ज्या भूमिकेतील पक्षकाराविरुद्ध दावा लावला गेला असेल त्यांनी केलेली कथने, ती करणारा पक्षकार त्या भूमिकेत असताना वादपक्षकारांची केलेली नसतील तर, कबुली होत नाहीत.

जी कथने— (१) कार्यवाहीच्या विषयवस्तू ज्यांचा स्वामित्वविषयक किंवा द्रव्यविषयक हितसंबंध असून याप्रमाणे हितसंबंधित असलेल्या व्यक्ती म्हणून ज्या कथन करतात त्या व्यक्तीनी, किंवा

असलेल्या व्यक्तीची. ज्या व्यक्तीकडून हितसंबंध ग्राप्त दाव्यातील पक्षकारांनी दाव्याच्या विषयवस्तूमधील आपला हितसंबंध ज्यांच्याकडून प्राप्त केला या व्यक्तीनी,

ज्या व्यक्तीकडून हितसंबंध प्राप्त दाव्यातील ती कथने जर ती करणाऱ्या व्यक्तींचा हितसंबंध अस्तित्वात असताना कलली दाव्यातील तर, अशी कथने म्हणजे कबुल्या होत.

ज्या व्यक्तीचे १९. ज्या व्यक्तीचे स्थान किंवा दायित्व दाव्यातील कोणत्याही पक्षकाराच्या संबंधात शाबोत पक्षकाराच्या किंवा दायित्वाच्या संवर्तनां अशा व्यवतीविरुद्ध संबद्ध असतील व जर ती कथने करणारी व्यक्ती अशा स्थानी संबंधातील रथान असताना किंवा अशा दायित्वास अधीन असताना तां केलेली असतील तं अशी कथने म्हणजे कबुल्या होत.

शाबोत केले पाहिजे अशा व्यक्तीनी दिलेल्या कबुल्या.

उदाहरणे

'क' हा 'ख' करता भाडे वसूल करण्याचे काम पत्करतो.

'ग' कडून 'ख' ला येणे असलेले भाडे वसूल न केल्याबद्द 'ख' हा 'क' विरुद्ध दावा लावतो. 'ग' कडून 'ख' ला भाडे येणे असत्याचे 'क' नाकबूल करतो. आपण 'ख' ला भाडे देणे लागत होता हे 'क' ने नाकबूल केले तर, पूर्वोक्त कबुली हे 'क' विरुद्ध संबद्ध तथ्य आहे.

२०. दाव्यातील पक्षकाराने तंटा-विषयाच्या संदर्भात माहितीसाठी स्पष्टपणे ज्यांचा निवेश केला द्वाव्यातील पक्ष-असेल त्या व्यक्तीनो केलेली कथने म्हणजे कबुल्या होत.

काराने स्पष्टपूर्ण निर्दिष्ट केलेला व्यक्तीनो कबुली देणे.

उदाहरण

'क' ने 'ख' ला विकलेला घोडा निकोप आहे किंवा काय हा प्रश्न आहे.

'क' हा 'ख' ला म्हणतो—“‘ग’ ला जाऊन विचार—‘ग’ ला त्याची सर्व माहिती आहे”.

'ग' चे कथन ही कबुली आहे.

२१. कबुल्या देणारी व्यवती किंवा तिच्या हितसंबंध-प्रतिनिधी यांच्याविरुद्ध त्या कबुल्या संबद्ध कबुली देणाऱ्या असतात आणि त्यांच्याविरुद्ध त्या शाबीत करता येतात; पण कबुली देणाऱ्या व्यक्तीला किंवा तिच्या व्यक्तीतोविरुद्ध आणि वतीने किंवा तिच्या हितसंबंध-प्रतिनिधीला पुढील बाबी खोरीजकरून एरव्ही त्या शाबीत करता येत नाहीत :— त्यांच्याकडून किंवा

(१) कबुली देणारी व्यवती मत असती तर ती कबुली ३२ व्या कलमाडाळाली व्यस्थ व्यक्तीच्या दरम्यान संबद्ध झाली असती अशा स्वरूपाची असेल तेव्हा, कबुली देणाऱ्या व्यक्तीला किंवा तिच्या वतीने ती शाबीत करता येईल.

(२) एखादी कबुली म्हणजे संबद्ध किंवा वादनिविष्ट असलेल्या कोणत्याही मानसिक किंवा शारीरिक अवरथेच्या अस्तित्वावाबत अशी मानसिक किंवा शारीरिक अवस्था अस्तित्वावात असण्याच्या वेळी किंवा त्या सुमारास केलेले कथन असेल आणि त्याचा खोटेपणा असंभाव्य करणारे वर्तन त्या कथनाच्या वरोवर घडलेले असेल तेव्हा, कबुली देणाऱ्या व्यक्तीला किंवा तिच्या वतीने ती शाबीत करता येईल.

(३) एखादी कबुली ही कबुली म्हणून संबद्ध नसून अन्यथा संबद्ध असेल तर, कबुली देणाऱ्या व्यक्तीला किंवा तिच्या वतीने ती शाबीत करता येईल.

उदाहरणे

(क) विवक्षित विलेख बनावट आहे वी नाही हा ‘क’ व ‘ख’ यांच्यामधील प्रश्न आहे. तो खरा आहे असे ‘क’ म्हणतो, तर तो बनावट आहे असे ‘ख’ चे म्हणणे आहे.

विलेख खरा आहे असे ‘ख’ ने कथन केत्याचे ‘क’ ला शाबीत करता येईल व विलेख खोटा आहे असे ‘क’ ने कथन केत्याचे ‘ख’ ला शाबीत करता येईल; पण विलेख खरा आहे असे स्वतः कथन केत्याचे ‘क’ ला शाबीत करता येणार नाही, आणि विलेख बनावट आहे असे स्वतः कथन केत्याचे ‘ख’ ला शाबीत करता येणार नाही.

(ख) जहाजाचा कफ्टान ‘क’ याने जहाज टाकून दिल्याबद्दल त्याची संपरीक्षा केली जाते.

जहाज त्याच्या योग्य मार्गावाहेऱून नेण्यात आले होते हे दर्शविणारा पुरावा दिला गेला आहे.

‘क’ आपराया कामाच्या सामान्य क्रमानुसार आपण ठेवलेली चोपडी हजर करतो; जी अवलोकने, त्याने रोजच्या रोज टिपून ठेवली असत्याचे अभिकथन करण्यात आले आहे ती त्यात दर्शवलेली असून, जहाज त्याच्या योग्य मार्गावाहेऱून नेण्यात आले नसत्याचे त्यावरून सूचित झाले आहे. ‘क’ ला ही कथने शाबीत करता येतील, कारण तो मृत्यु पावला असता तर ३२ व्या कलमाच्या खंड (२) खाली ही कथने ल्यस्थ पक्षाच्या दरम्यान ग्राह्य झाली असती.

(ग) ‘क’ ने कलवर्तता येथे गुन्हा केत्याचा त्याच्यावर आरोप आहे.

जे पत्र लाहोर येथे त्याने दर्शतः लिहून त्यावर त्या दिवशी दिनांक टाकला होता व त्यावर लाहोर डाकेचा त्या दिवसाचा शिवका आहे असे एक पत्र तो हजर करतो.

पक्षाच्या दिनांकाच्या रूपातील कथन ग्राह्य आहे, कारण ‘क’ मृत्यु पावला असता तर ३२ व्या कलमाच्या खंड (२) खाली ते ग्राह्य झाले असतै.

(घ) एखादा माल हा चोरीचा माल आहे हे शाहीत असताना तो स्वीकारल्याचा ‘क’ वर आरोप आहे.

चोरीचा माल त्याच्या किमतीहून कमी किमतीला विकण्यास आपण नकार दिला होता हे शाबीत करण्याची तो तयारी दाखवतो.

ही कथने म्हणजे कबुल्या असत्या तरी ‘क’ ला ती शाबीत करता येतील, कारण ती वादतथ्यांचा परिणाम दर्शवणाऱ्या दर्तनाचा खुलासा करणारी आहेत.

(इ) जे नाणे नक्ली असत्याचे ‘क’ ला शाहीत होते ते त्याने कपटीपणाने जबळ बालगल्याचा त्याच्यावर आरोप आहे.

नाणे नक्ली आहे की नाही याबाबत आपणांस संशय आत्यामुळे आपण एका कुशल वक्तीला ते पारखाच्यास सांगिले होते व त्या व्यक्तीने त्याची पारख करून ते खरे असल्याचे आपणांस सांगिले होते, हे शाबीत करण्याची तयारी दाखवतो.

लगतपूर्व उदाहरणात दिलेल्या कारणांकरता ‘क’ ला ही तथ्ये शाबीत करता येतील.

दस्तऐवजांच्या २२. दस्तऐवजांचा मजकूर शावीत करु याहणाऱ्या पक्षकाराने अशा दस्तऐवजांना मजकुरावा भजकुरावावतच्या दुय्यम पुरावा देण्यास यात घाषुळे अंतर्भूत असलेल्या नियमांचाली आपण हूकवार असल्याचे दाखवून दिले तोंडी कबुल्या केव्हा नाही तर व तोपर्यंत किंवा हजर केलेल्या दस्तऐवजांच्या सरेपणावावत शंका असल्याशिवाय दस्तऐवजांच्या संबद्ध असतात. मजकुरावावतच्या तोंडी कबुल्या संबद्ध असणार नाहीत.

दिवाणी कामांमध्ये २३. दिवाणी कामांमध्ये कोणतीही कबुली एकतर तिचा पुरावा चावयाचा नाही अशा स्पष्ट कबुल्या केव्हा संबद्ध शर्तीवर दिलेली असेल तर किंवा तिचा पुरावा देऊ नव्ये अशा पक्षांमध्ये आपापसात करार झालेला अशा असे जीवृन्म न्यायालय अनुमान काढू शकते अशा परिस्थितीत दिलेली असेल तर, ती संबद्ध नसते.

स्पष्टीकरण.——कोणत्याही बैरिस्टरला, प्लीडरला, न्यायारींडा किंवा कलमांचाली ज्याबाबत साक्ष देण्यास भाग पाडले जाईल अशा कोणत्याही वावीसंबंधी साक्ष देण्यापासून त्याला या कलमांचील कोणत्याही घोषीमुळे सूट फिळते असे मानले जाणार नाही.

प्रलोभन, धमकी २४. आरोपी व्यक्तीविरुद्ध केल्या नेलेल्या दोषारोग्याच्या संबंधात अधिकारस्थानावरील व्यक्तीने किंवा वचन याडारे कोणतेही प्रलोभन दाखवल्यासूने, धमकी दिल्यामुळे किंवा वचन दिल्यामुळे आरोपीने कबुलीजवाब दिलेला मिळवलेला कबुली आहे असे न्यायालयाला दिसून आले व तसा कबुलीजवाब दिल्याने आपल्याविरुद्ध होण्याचा कार्यवाहीत जबाब फौजदारी आपल्याला ऐहिक स्वरूपाचा काही फायदा होईल किंवा तशा स्वरूपाचा काही दुपरिणाम ठाठता येईल कार्यवाहीत केव्हा असे मानण्याच्या दृष्टीने आरोपीला वाजवी वाटील अशी कारणे त्याला मिळण्यास न्यायालयाच्या मते ते असंबद्ध, प्रलोभन, धमकी किंवा वचन पुरेसे असेल तर, तो कबुलीजवाब फौजदारी कार्यवाहीत असंबद्ध असतो.

पोलीस २५. पोलीस अधिकाऱ्याकडे दिलेला कोणताही कबुलीजवाब कोणत्याही अपराधाचा आरोप अधिकाऱ्याकडे असलेल्या व्यक्तीविरुद्ध शावीत करता येणार नाही.

शावीत करावयाचा नाही.

पोलिसांच्या २६. कोणतीही व्यक्ती पोलीस अधिकाऱ्याच्या हवालीत असताना तिने दिलेला कवुलीजवाब हा हवालीत असताना “दंडाधिकाऱ्याच्या प्रत्यक्ष उपस्थितीत दिलेला नसेल तर, तो अशा व्यक्तीविरुद्ध शावीत करता येणार नाही. आरोपीने दिलेला

कवुलीजवाब २७. “स्पष्टीकरण.—या कलमात “दंडाधिकाऱ्यारी” यामध्ये, फोटो सेंट जॉर्ज इंडियान *** किंवा कवुलीजवाब इतरत दंडाधिकाऱ्याचो कायें पार पाडगारा गावप्रमुख हा ‘फौजशारी प्रक्रिया संहिता, १८८२ चा त्याच्याविरुद्ध १०) यावाची दंडाधिकाऱ्याचे अधिकार वापरणारा दंडाधिकाऱ्यारी असल्याशिवाय अशा प्रमुदावा समावेश शावीत करावयाचा होत नाही.

आरोपीकडून २७. परंतु, कोणत्याही अपराधाचा आरोप असलेली एखादी व्यक्ती पोलीस अधिकाऱ्याच्या हवालीत मिळालेल्या माहिती-असताना तिच्याकडून मिळालेल्या माहितीच्या अनुपर्यंत एखादे तथ्य उघडकोस आले आहे अशी जवानी पैकी किंतु भाग देण्यात आली असेल तेव्हा, अशा माहितीपैकी जेवढा भाग त्यामुळे उघडकोस आलेल्या तथ्याशी निःसंदिध-शावीत करता येईल. पणे संबंधित असेल तेवढा शावीत करता येईल—मत ‘कवुलीजवाब’ या सदरात तो येवो वा न येवो.

प्रलोभन, धमकी २८. कलम २४ मध्ये निर्दिष्ट केलेला अशा कवुलीजवाब अशा कोणत्याही प्रेजीमनाचा, धमकीचा किंवा वचन यामुळे किंवा दिलेल्या वचनाचा मनावर झालेला परिणाम न्यायालयाच्या मते संरूपीर्णे नाहोसा झाल्यावर दिलेला नाहीसा झाल्यानंतर दिलेला कवुलीजवाब संबद्ध असतो.

संबद्ध.

अन्यथा संबद्ध २९. जर असा कवुलीजवाब अन्यथा संबद्ध असेल तर, केवळ गजता राखण्याने वधन मिळालेल्या असलेला कबुली किंवा तो कवुलीजवाब मिळालेल्या हेतुने आरोपी व्यक्तीची वंचना केली गेल्यामुळे किंवा ती दाऱुच्या जबाब हा, गुप्तचे नशेत असताना तो दिला गेला होता अथवा ज्यांची उत्तरे देण्याची जरूरी नव्हती त्या प्रश्नांच्या उत्तरावचन, इत्यादी दाखल तो दिलेला होता—मग त्या प्रश्नांचे स्वरूप काहीही असो—अथवा असा कवुलीजवाब देण्यास ती कारणामुळे असंबद्ध वांधलेली नाही व त्या कवुलीजवाबाचा पुरावा त्या व्यक्तीविरुद्ध दिला जाऊ शकेल असे तिळा बजाव व्हावयाचा नाही. प्यात आले नव्हते या कारणाने तो कवुलीजवाब असंबद्ध ठरत नाही.

१. असे प्रलोभन, इ. ना मनाई करण्यासंबंधी ‘फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३’ (१९७४ चा २), कलम ३१६ पहा.

२. प्रकरणाचे अन्येषण करणाऱ्या पोलीस अधिकाऱ्याकडे केलेल्या कथनांबाबत ‘फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३’ (१९७४ चा २), कलम १६२ पहा.

३. या कलमाच्या प्रयोजनांसाठी, अपमृत्युनिर्णयाला दंडाधिकाऱ्यारी म्हणून जाहीर करण्यात आले आहे; ‘अपमृत्युनिर्णया अधिनियम, १८७१’ (१८७१ चा ४), कलम ५० पहा.

४. १८९१ चा अधिनियम ३, कलम ३ द्वारे घातले.

५. ‘अनुकूलन आदेश, १९३७’ द्वारे “किंवा ब्रह्मदेशामध्ये” हे शब्द गाढले.

६. आता ‘फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३’ (१९७४ चा २) पहा.

३०. जेव्हा एकाहून अनेक व्यक्तीची एकाच अपराधाबद्दल संयुक्तपणे संपरीक्षा केली जात असेल कबुलीजवाब देणारी व अशा व्यक्तींपकी एका व्यक्तीने दिलेला आणि तिला स्वतःला व अशांची दुसऱ्या कोणाला दांधक व्यक्ती व तिच्या असलेला असा कबुलीजवाब शावीत झाला असेल तेव्हा, न्यायालयाला असा कबुलीजवाब अशा अन्य जोडीला त्याच व्यक्तीविरुद्ध व त्याचप्रमाणे असा कबुलीजवाब देणाऱ्या व्यक्तीविरुद्ध विचारात घेता येईल.

[**स्पष्टीकरण.—**या कलमात “अपराध” हा शब्द ज्या अर्थात वापरला आहे त्या अर्थात त्यात संपरीक्षाधीन अपराधाचे अप्रेरण किंवा अपराध करण्याचा प्रयत्न यांचा समावेश आहे.]

असलेल्या अन्य
व्यक्ती दांना वाधक
असा कबुलीजवाब
या गीत झाला असता
तो विचारात घेणे.

उदाहरणे

(क) ‘ग’ च्या खुनाबद्दल ‘क’ व ‘ख’ यांची संयुक्तपणे संपरीक्षा होते. “‘ग’ चा खून ‘ख’ ने व मी केला” असे ‘क’ म्हणात्याचे शावीत होते. न्यायालयाला या कबुलीजवाबाचा परिणाम “ख” विरुद्ध विचारात घेता येईल.

(ख) ‘ग’ च्या खुनाबद्दल ‘क’ ची संपरीक्षा चालू आहे. “क” व “ख” यांनी “ग” चा खून केलाव “‘ग’ चा खून ‘क’ ने व मी केला” असे “ख” म्हणाला असा पुरावा आहे.

न्यायालयाला हे कथन ‘क’ विरुद्ध विचारात घेता येणार नाही, कारण “ख” ची त्याच्यावरोवर संयुक्तपणे संपरीक्षा चालू नाही.

३१. कबुल्या म्हणजे कबूल केलेल्या वावीचा निर्णयिक पुरावा नव्हे, पण वात यापुढे अंतर्भूत कबुल्या हा निर्णयिक अझलेल्या उपबंधान्वये त्या प्रतिष्ठेभक म्हणून कार्य करू शकतील. पुरावा नाही, पण त्या प्रतिष्ठेभक होऊ शकतील.

ज्यांता साक्षीदार म्हणून घोलाशणे संवद भलते त्या व्यक्तींनी केलेली कथने

३२. जी व्यक्ती मरण पावली आहे किंवा जिवा शोध लागू शकत नाही किंवा जी साथ देण्यास जी व्यक्ती मरण असमर्थ झाली आहे किंवा थोडाबहुत विलंब किंवा खर्च झाल्याशिवाय जिला समक्ष हजर करणे शवय पावली आहे किंवा नसून त्या प्रकरणाच्या परिस्थितीत तसे करणे न्यायालयाला गैरवाजवी वाटते अशा व्यक्तीने केलेली संवद जिचा शोध लागू तथ्यांची लेखी किंवा भौखिक कथने हीच पुढील प्रसंगी संवद तथ्ये असतात :—

शकत नाही, इत्यादी-
सारल्या प्रश्नात
त्या व्यक्तीने केलेले
संवद तथ्याचे कथन हे
ज्यांमध्ये संवद असते
अशी प्रकरणे.

(१) ज्या कामात एखाद्या व्यक्तीच्या मृत्यूच्या कारणाबाबतचा प्रश्न उपस्थित झाला असेल जेव्हा मृत्यूच्या त्या कामात, जेव्हा त्या व्यक्तीने आपल्या मृत्यूच्या कारणांसंबंधी किंवा ज्या घडामोडीचे पर्यवसान कारणांशी संबंधित तिच्या मृत्यूत झाले त्यातील कोणत्याही परिस्थितिविशेषांसंबंधी कथन केले असेल तेव्हा ; असेल तेव्हा ;

अशी कथने करणाऱ्या व्यक्तीला कथन करण्याच्या वेळी मृत्यु अपेक्षित असला वा नसला तरीही व ज्या कार्यवाहीत तिच्या मृत्यूच्या कारणाबाबतचा प्रश्न उपस्थित झाला आहे तिचे स्वरूप काहीही असले तरीही, ती कथने संवद असतात.

(२) जेव्हा ते कथन अशा व्यक्तीने सामान्य व्यवहारकमानुसार केलेले असेल व विशेषत: अथवा सामान्य जेव्हा ते सामान्य व्यवहारकमानुसार किंवा व्यावसायिक काम पार पाडताना तिने ठेवलेल्या पुस्तकात व्यवहारकमानुसार तिने केलेल्या कोणत्याही नोंदवून्या किंवा टाचणाऱ्या स्वरूपात अथवा पैसे, माल, रोखे किंवा केलेले असेल तेव्हा कोणत्याही प्रकारची मालमत्ता निळाल्याबद्दल तिने लिहून दिलेल्या किंवा स्वाक्षरित केलेल्या पोच-पावतीच्या स्वरूपात अथवा वाणिज्य-व्यवहारात वापरला जाणारा असा तिने लिहिलेला किंवा स्वाक्षरित केलेला दस्तऐवज या स्वरूपात अथवा प्रायः ज्या पक्कावर किंवा अन्य दस्तऐवजावर दिनांक घालण्याचे, तो दस्तऐवज लिहिण्याचे किंवा त्यावर स्वाक्षरी करण्याचे काम बहुशः ती व्यक्ती करते त्यावरील दिनांकाच्या स्वरूपात असेल तेव्हा.

(३) असे कथन जेव्हा ते करणाऱ्या व्यक्तीच्या द्रव्यविषयक किंवा स्वामित्रविषयक हित- अथवा कथनकल्पाच्या संबंधाविरुद्ध असेल किंवा ते खेरे असत्यास त्यामुळे तो फौजदारी खटल्याला किंवा तुकसानीच्या हितसंबंधाच्या दाव्याला पान्ह होऊ शकेल किंवा पान्ह होऊ शकला असता असे असेल तेव्हा ; विरोधी असेल तेव्हा ;

अथवा सावंजनिक
हक्काच्या किंवा
रुडीच्या किंवा
सर्वसाधारण
हितसंबंधाच्या
वार्वासंबंधी
मत प्रदर्शित करत
असेल तेव्हा ;

अथवा नात्याच्या
अस्तित्वाशी
संबंधित असेल
तेव्हा ;

अथवा कुटुंबाचा
कारभारासंबंधी या
मत्यपत्रात किंवा
दिलेखात केलेले
असेल तेव्हा ;

अथवा कलम १३,
खंड (क) मध्ये
नमूद केलेल्या
व्यवहारान-
संबंधीच्या दस्त-
वजात केलेले असेल
तेव्हा ;

अथवा निरनिराळ्या
व्यक्तींनो केलेले
नमून प्रस्तुत वा रीशी
संबद्ध अशा भावना
व्यक्त करत असेल
तेव्हा ;

(४) जो कोणताही सावंजनिक हक्क किंवा रुडी अथवा सावंजनिक किंवा सर्वसाधारण हितसंबंधाची बाब अस्तित्वात असल्यास उद्यावे अस्तित्व अशा कोणत्याही व्यक्तीला माहीत असणे संभव झाले असते त्याच्या अस्तित्वासंबंधी तिचे मत अशा कथनात प्रदर्शित केलेले असेल आणि जेव्हा असा हक्क, रुडी किंवा बाब यासंबंधी कोणताही वाद उपस्थित होण्यापूर्वी असे कथन केले गेले असेल तेव्हा.

(५) विवक्षित व्यक्तींमधील [रक्ताच्या, सोयरिकीच्या किंवा दत्तकाच्या] नात्याचावत कथन करण्यात आले असून ते कथन करण्याच्या व्यक्तीला त्यांच्यामधील [रक्ताचे, सोयरिकोवे किंवा दत्तकाचे] नाते माहीत असण्याची विशेष साधने उपलब्ध होती आणि वादाचा प्रश्न उपस्थित केला जाण्यापूर्वी ते कथन केले होते असे असेल तेव्हा.

(६) जेव्हा ते कथन मृत व्यक्तींच्या दरम्यान असलेल्या कोणत्याही [रक्ताच्या, सोयरिकीच्या किंवा दत्तकाच्या] नात्याच्या अस्तित्वासंबंधी असेल व अशी मृत व्यक्तींच्या कुटुंबातील होती त्याच्या कारभारासंबंधीच्या बोणत्याही मत्यपत्रात किंवा विलेखात अथवा कोणत्याही कौटुंबिक वंशावलीत किंवा कोणत्याही थड्याच्या शिळेवर, कौटुंबिक तसविरीवर अथवा अशी कथने सामान्यपणे ज्यावर नमूद केली जातात अशा अन्य कोणत्याही वस्तूवर ते नमूद केलेले असेल व वादाचा प्रश्न उपस्थित केला जाण्यापूर्वी असे कथन केले गेले असेल तेव्हा.

(७) जेव्हा ते कथन कलम १३, खंड (क) मध्ये नमूद केलेल्या अशा कोणत्याही संव्यवहारासंबंधीच्या कोणत्याही विलेखात, मृत्युपत्रात किंवा अन्य दस्तऐवजात अंतर्भूत असेल तेव्हा.

(८) जेव्हा ते कथन अनेक व्यक्तींनो केलेले असून प्रस्तुत वाबोशी संबद्ध अशा त्यांच्या भावना किंवा त्याचे समज व्यक्त करत असेल तेव्हा.

उदाहरणे

(क) 'क' चा खून 'ख' ने केला होता किंवा काय हा प्रश्न आहे; किंवा ज्या घडामोडीच्या ओधात 'क' ला ध्रष्ट करण्यात आले त्यात तिळा झालेऱ्या जबरांमुळे ती मृत्यू पावते. 'ख' ने तिळा ध्रष्ट केले होते किंवा काय हा प्रश्न आहे; किंवा ज्या परिस्थितीत 'क' ला 'ख' ने ठार मारले होते त्या परिस्थितीत 'क' च्या विधवेला 'ख' विरुद्ध दावा लावता येईल अशी ती परिस्थिती आहे किंवा काय हा प्रश्न आहे.

'क' ने त्याच्या किंवा तिच्या मृत्यूच्या कारणासंबंधी केलेली, अनुकमे विवाराधीन खून, बलात्कार व कारवाईयोग्य दुःखाची यांचा निर्देश करणारी कथने ही संबद्ध तथ्ये आहेत.

(ख) 'क' च्या जन्मतारखेसंबंधीचा प्रश्न आहे.

एका शल्यचिकित्सकाने व्यवहारकमानुसार नियमितपणे ठेवलेल्या दैनंदिनीत, अमूक दिवशी त्याच्या देखरेखीखाली 'क' च्या आईची प्रसूती झाली व तिळा मुलगा झाला असे नमूद करणारी रोंगोंद आहे ती संबद्ध तथ्य आहे.

(ग) अमूक दिवशी 'क' कलकत्यात होता किंवा काय हा प्रश्न आहे.

एका मृत सॉलिसिटरने व्यवहारकमानुसार नियमितपणे ठेवलेल्या दैनंदिनीत, अमूक दिवशी तो 'क' ला कलकत्यातील नमूद केलेल्या स्थळी विशिष्ट कामाबद्दल त्याच्याशो विवारविनियन करण्यासाठी मेटला होता असे जे कथन केले आहे ते संबद्ध तथ्य आहे.

(६) अमुक दिवशी एक जहाज मुंबई बंदरातून निघाले होते किंवा काय हा प्रश्न आहे.

ते जहाज भाड्याने घेणाऱ्या व्यापारी कपनीच्या एका मृत सदस्याने, जहाजी भाल लंडनमधील आपल्या या व्यवहारप्रतिनिधीच्या हवाली करावयाचा होता त्यांना लिहिलेल्या ज्या पत्रात अमुक दिवशी ते जहाज मुंबई बंदरातून निघाले असे नमूद केले आहे ते पत्र हे संबद्ध तथ्य आहे.

(७) 'क' ला विवक्षित जमिनीचे भाडे दिले होते किंवा काय हा प्रश्न आहे.

आपण 'क' च्या वरीने पैसे स्वीकारले असून 'क' च्या आदेशावरून ते ठेवून घेतले आहेत. असे नमूद करणारे 'क' च्या मृत अभिकथनी 'क' ला लिहिलेले पत्र हे संबद्ध तथ्य आहे.

(८) 'क' व 'ख' हे विधितः विवाहबद्ध झाले होते किंवा काय हा प्रश्न आहे.

ज्या परिस्थितीत विवाह लावणे हा गुंहा होऊ शकेल अशा परिस्थितीत आपण त्यांचा विवाह-लावला होता हे मृत उपाध्यायाचे कथन संबद्ध आहे.

(९) वेपत्ता असलेल्या 'क' या व्यक्तीने विवक्षित दिवशी एक पत्र लिहिले होते किंवा काय हा प्रश्न आहे.

त्याने लिहिलेल्या पत्रावर त्या दिवशीचा दिनांक टाकला आहे हे तथ्य संबद्ध आहे.

(१०) नौरंगाचे कारण काय होते हा प्रश्न आहे.

ज्याला समक्ष हजर करता येत नाही त्या कप्तानाने त्यासंबंधी केलेले अधिकथन हे संबद्ध तथ्य आहे.

(११) अमुक मार्ग हा सार्वजनिक रस्ता आहे किंवा काय हा प्रश्न आहे.

तो मार्ग सार्वजनिक आहे असे 'क' या गवप्रमुखाने केलेले कथन हे संबद्ध तथ्य आहे.

(१२) विशिष्ट बाजारात विवक्षित दिवशी धान्याचा भाव काय होता हा प्रश्न आहे.

मृत बनियाने आपल्या सामाच्य व्यवहारक्रमानुसार सांगितलेला भाव हे संबद्ध तथ्य आहे.

(१३) 'क' ही गृह व्यक्ती 'ख' चा वाप होती किंवा काय हा प्रश्न आहे.

'ख' हा आपला मुलगा आहे असे 'क' ने केलेले कथन हे संबद्ध तथ्य आहे.

(१४) 'क' ची जन्मतारीख कोणती होती हा प्रश्न आहे.

अमुक दिवशी 'क' जन्मला असे कल्पिष्यासाठी 'क' च्या वापाने मिळाला लिहिलेले पत्र हे संबद्ध तथ्य आहे.

(१५) 'क' व 'ख' हे विवाहबद्ध झाले होते काय व केंहा, हा प्रश्न आहे.

'ख' चा मृत वाप 'ग' याने, अमुक दिवशी त्याच्या मुलीचा 'क' शी विवाह झाल्यावृत्त दाचणव्हीत केलेली नोंद हे संबद्ध तथ्य आहे.

(१६) एका दुकानाच्या दर्शनी विडकीवर लावलेल्या रंगीत विंडबनचित्रातून व्यक्त झालेल्या वदनामीवृत्त 'क' हा 'ख' विरुद्ध दावा लावतो. विंडबनचित्राशी साम्य व त्याचे वदनामीकारक स्वरूप यावावतचा प्रश्न आहे. व्यायाम्या जमावाने या मुद्यांवावत काढलेले उद्गार शाबीत करता येतील.

३३. साक्षीदाराने न्यायिक कार्यवाहीत दिलेला पुरावा किंवा असा पुरावा घेण्यासाठी कायद्याद्वारे विवक्षित पुराव्यात प्राधिकृत झालेल्या कोणत्याही व्यक्तीसमोर दिलेला पुरावा हा, साक्षीदार मृत्यु पावला असल्यास किंवा नवूद केलेल्या सापडू शकत नसल्यास किंवा साक्ष देण्यास असमर्थ झाल्यास किंवा विरुद्ध पक्षाने त्याला वेपत्ता केल्यास तथ्याची नंतरच्या अथवा थोडावढूत विलंब किंवा खचं झाल्याशिवाय त्याला समक्ष हजर करणे शक्य नसून त्या प्रकरणाच्या कार्यवाहीत शाबीती तथ्यांची सत्यता शाबीत करण्यासाठी नंतरच्या न्यायिक कार्यवाहीत किंवा त्याच न्यायिक कार्यवाहीच्या पुरावा संबद्ध असणे. नंतरच्या टप्प्यात संबद्ध असतो :

परंतु, कार्यवाही त्याच पक्षकारांमध्ये किंवा त्याच्या हितसंबंध-प्रतिनिधीमध्ये चालू असली पाहिजे;

पहिल्या कार्यवाहीतील विरुद्ध पक्षकारास उलटपासणी करण्याचा हक्क व संधी असली पाहिजे;

वादनिविष्ट प्रश्न हे पहिल्या कार्यवाहीत जे होते तेच सारतः दुसऱ्या कार्यवाहीत अस ते पाहिजेत.

स्पष्टीकरण.—फोजदारी संपरीक्षा किंवा चौकशी ही या कलमाच्या अर्थानुसार फिरांदीव आरोपी यांच्यामधील कार्यवाही असल्याचे मानव्यात येईल.

विशेष परिस्थितीत केलेली कथने

हिंसेवाच्या ३४. व्यवहारकमानुसार नियमितपणे ठेवल्या जाणाऱ्या हिंसेव-पुस्तकातील नोंदी न्यायालयाला पुस्तकातील नोंदी उया बाबीची चौकणी करावयाची असेल तिचा त्या नोंदीमध्ये जेव्हा जेव्हा निर्देश केलेला असेल तेव्हा केव्हा संबद्ध संबद्ध असतात, पण केवळ अशी कथने कोणत्याही व्यक्तीला दायित्वाधीन करण्यास पुरेशी नसतात.

असतात.

उदाहरणे

'क' हा 'ख' विरुद्ध १,००० रुपयांकरता दावा लावतो व 'ख' उक्त रकमेवढल आपला त्रृणाईत आहे असे दर्शकिणाऱ्या आपल्या हिंसेव-पुस्तकामधील नोंदी 'क' दाखविंतो. या नोंदी त्रृण शाब्दीत करण्याच्या दृष्टीने संबद्ध आहेत, पण अन्य पुरावा नसताना, ते शाब्दीत करण्यास त्या पुरेशी नाहीत.

काम करताना ३५. वादतथ्य किंवा संबद्ध तथ्य नमूद करणारी कोणत्याही सार्वजनिक पुस्तकातील किंवा अन्य गार्वजनिक दप्तरात कायदियोंने पुस्तकातील, नोंदपुस्तकातील किंवा दप्तरातील व लोक सेवकाने आपले पदीय काम पार केलेल्या नोंदीची पाडताना किंवा ज्या देशात असे पुस्तक, नोंदपुस्तक किंवा अभिलेख ठेवला असेल त्या देशाच्या कायद्याद्वारे संबद्धता. खास विहित केलेले काम करताना अन्य कोणत्याही व्यक्तीने केलेली नोंद हीच स्वयंमेव एक संबद्ध तथ्य असते.

भू-नकाशे, तवते ३६. सर्वसाधारणपणे सार्वजनिक विक्रीसाठी ठेवण्यात येणाऱ्या प्रकाशित भू-नकाशात किंवा तस्त्यात आराखडे यांतील अंवाचा [केंद्र शासनाच्या किंवा कोणत्याही राज्य शासनाच्या] प्राधिकारान्वये तेद्वार करण्यात अलेल्या कथनांची संबद्धता. भू-नकाशात किंवा आराखड्यात प्राय: दाखवल्या जाणाऱ्या किंवा नसूद केंद्र या ज्या जाणाऱ्या वार्षीसंबंधी अशा भू-नकाशात, तक्त्यात किंवा आराखड्यात जेव्हा वादतथ्याची किंवा संबद्ध तथ्याची कथने केलेली असतात तेव्हा ती कथनेच स्वयंमेव संबद्ध तथ्ये असतात.

विवक्षित ३७. जेव्हा न्यायालयाला सार्वजनिक स्वरूपाच्या कोणत्याही तथ्याच्या अस्तित्वासंबंधी मत अधिनियमांमध्ये बनवावयाचे असेल तेव्हा, [युनायटेड किंगडमच्या] पालमेंटच्या कोणत्याही अधिनियमातील अथवा वा अधिसूचनांमध्ये कोणत्याही [कंद्रीय अधिनियमातील, प्रांतीय अधिनियमातील], किंवा [राज्य अधिनियमातील] अथवा अंतर्भूत असलेल्या शासकीय राज्यपत्रात अथवा जो कोणताही मुद्रित कागद हा लंडन राजपत्र किंवा हिंज मॅजेस्टीच्या सार्वजनिक कोणत्याही डोमिनिअनचे, वसाहतीचे किंवा त्याच्या ताब्यातील मुलाखाचे शासकीय राज्यपत्र असल्याचे दिसते स्वरूपाच्या त्यात प्रसिद्ध होणाऱ्या शासकीय अधिसूचनेतील किंवा काऊन रिप्रेसेटिव्हच्या अधिसूचनेतील उद्देशिकेत तथ्याबोवतच्या असलेले त्था तथ्यासंबंधीचे कोणतेही कथन हे संबद्ध तथ्य असते. कथनाची संबद्धता.

* * * * *

विधिग्रंथांमध्ये ३८. जेव्हा न्यायालयाला कोणत्याही देशाच्या कायद्यासंबंधी मत बनवावयाचे असेल तेव्हा, जे अंतर्भूत असलेल्या पुस्तक अशा देशाच्या शासनाच्या प्राधिकारान्वये मुद्रित किंवा प्रकाशित झाले असून असा कोणताही कोणत्याही कायदा त्यात अंतर्भूत आहे असे दिसते त्या पुस्तकात असलेले अशा कायद्याचे कोणतेही कथन व जे कायद्यासंबंधीच्या पुस्तक अशा देशाच्या न्यायालयाच्या कोणत्याही अधिनिर्णयाचे प्रतिवृत्त असल्याचे दिसते त्या पुस्तकातील रूठनांची संबद्धता. अशा अधिनिर्णयाचे कोणतेही प्रतिवृत्त हे संबद्ध तथ्य असते.

कथनापैकी किंती भाग शाब्दीत करावयाचा

जेव्हा कथन हे ३९. ज्याचा पुरावा दिलेला आहे असे कोणतेही कथन हे जेव्हा अधिक भोठ्या कथनाचा किंवा ग्राम संभाषणाचा, संभाषणाचा भाग असेल अश्वा एका सुट्या दस्तऐवजाचा भाग असेल अश्वा एखाद्या पुस्तकाचा किंवा दस्तऐवजाचा, सलग पत्रांच्या किंवा कागदपत्रांच्या मालिकेचा भाग असेल तेव्हा, ते भोठे कथन, संभाषण, दस्तऐवज, पुस्तकाचा किंवा पुस्तक किंवा पत्रांची अगर कागदपत्रांची मालिका यांचा जितका भाग, त्या विशिष्ट कामात, या कथनाचे पत्रांच्या अगर स्वरूप व परिणाम आणि कोणत्या परिस्थितीत ते कथन केलेले होते याचे संपर्ण आकलन होण्यासाठी कागदपत्रांच्या न्यायालयाला जरुरीचा वाटेल तितव्याच भागाचा पुरावा द्यावा लागेल, अधिक नाही.

मालिकेचा भागअसेल तेव्हा *

कोणता पुरावा

शावयाचा.

१. 'अनुकूलन आदेश, १९४८' द्वारे "ब्रिटिश इंडियामधील कोणत्याही सरकारच्या" या मजकुरां ऐवजी घातले.

२. 'अनुकूलन आदेश, १९५०' द्वारे घातले.

३. मृळ शब्द अनुकूलमे १९१४ चा अधिनियम १०, 'अनुकूलन आदेश, १९३७', 'अनुकूलन आदेश, १९४८' व 'अनुकूलन आदेश, १९५०', 'यांद्वारे वरीलप्रमाणे विशेषित केले.

४. १९५१ चा अधिनियम ३-कलम ३ व अनुसूची यांद्वारे "भाग 'क' राज्याच्या किंवा भाग 'ग' राज्याच्या विधानमंडळाने केलेल्या अधिनियमातील" या शब्दांऐवजी घातले.

५. १८९९ चा अधिनियम ५-कलम २ द्वारे समाविष्ट केलेला शेवटचा परिच्छेद १९१४ चा अधिनियम १०-कलम ३ व अनुसूची २ यांद्वारे गाळला.

न्यायालयांचे न्यायनिर्णय केवळ संबद्ध

४०. कोणत्याही न्यायालयाने एखाद्या दावाची दखल घावयास हवी किंवा काय अथवा एखादी आधीचे न्यायनिर्णय संपरीक्षा करावयास हवी किंवा काय हा प्रश्न असेल तेव्हा, ज्या कोणत्याही न्यायनिर्णयामुळे, आदेशामुळे हे दुसऱ्या दावा हुक्मनाम्यामुळे अशा न्यायालयाला अशा दावाची दखल घेण्यास किंवा अशी संपरीक्षा करण्यास विधित: किंवा संपरीक्षेस किंवा प्रतिबंध होतो त्याचे अस्तित्व हे संबद्ध तथ्य असते.

आडकाठी करण्याचे दृष्टीने संबद्ध.

४१. संप्रमाणविषयक, विशाहविषयक, नौ-अधिकरणविषयक अधिकारतेचा संप्रमाण इत्यादी बापर करताना सक्षम न्यायालयाने दिलेला जो अंतिम न्यायनिर्णय, आदेश किंवा हुक्मनामा कोणत्याही विषयक, व्यवतीला कोणतेही वैध स्थान प्रदान करतो किंवा तिच्याकडून ते काढून घेतो, अथवा कोणतीही व्यक्ती अधिकारितामधील अशा कोणत्याही स्थानाला हक्कदार असल्याचे किंवा कोणत्याही विनिर्दिष्ट वस्तूला हक्कदार असल्याचे विवक्षित एखाद्या विनिर्दिष्ट व्यवतीला, उद्देशन नव्हे तर सर्वांना उद्देशन घोषित करतो तो अंतिम न्यायनिर्णय, न्यायनिर्णयांची आदेश किंवा हुक्मनामा हा अशा कोणत्याही वैध स्थानाचे अस्तित्व किंवा अशा कोणत्याही व्यक्तीचा अशा संबद्धता. कोणत्याही वस्तूवरील हक्क संबद्ध असेल तेव्हा संबद्ध असते.

असा न्यायनिर्णय, आदेश किंवा हुक्मनामा म्हणजे,—

त्याद्वारे प्रदान करण्यात आलेले वैध स्थान असा न्यायनिर्णय, आदेश किंवा हुक्मनामा प्रवर्तित-शाला त्यावेळी प्राप्त झाले असल्याचा;

त्याद्वारे अशी कोणतीही [व्यक्ती ज्या कोणत्याही वैध स्थानास हक्कदार असल्याचे घोषित करण्यात आले असेल ते स्थान त्या व्यक्तीला ज्यावेळी प्राप्त झाले असल्याचे अशा न्यायनिर्णयाद्वारे] [आदेशाद्वारे किंवा हुक्मनाम्याद्वारे] घोषित झाले असेल त्यावेळी ते तिला प्राप्त झाले असल्याचा;

त्याद्वारे अशा कोणत्याही व्यक्तीकडून जे काणतेहो वैध स्थान काढून घेण्यात आले असेल ते स्थान ज्यावेळेपासून संपुष्टात आले किंवा संपुष्टात यावे असे अशा न्यायनिर्णयाद्वारे, [आदेशाद्वारे किंवा हुक्मनाम्याद्वारे] घोषित केलेले असेल त्यावेळी ते संपुष्टात आले असल्याचा;

व त्याद्वारे कोणतीही व्यक्ती ज्या कोणत्याही वस्तूला अशी हक्कदार असल्याचे घोषित करण्यात आले असेल ती ज्या वेळेपासून त्या व्यक्तीच्या मालकीची झाली किंवा व्हावी असे, अशा न्यायनिर्णयामुळे, [आदेशाद्वारे किंवा हुक्मनाम्याद्वारे] घोषित झाले असेल त्यावेळी ती त्या व्यक्तीच्या मालकीची झाली असल्याचा,

निर्णयिक पुरावा असते.

४२. कलम ४१ मध्ये उल्लेखिलेल्याहून अन्य असे न्यायनिर्णय, आदेश किंवा हुक्मनामे चौकशीशी कलम ४१ मध्ये संबद्ध असलेला सावंजनिक स्वरूपाच्या बाबीशी संबंधित असतील तर, ते संबद्ध असतात; पण असे न्यायनिर्णय, उल्लेखिलेल्याहून अन्य न्यायनिर्णय, आदेश किंवा हुक्मनामे यांची

आपल्या जमिनीवर अतिक्रमण केल्याबद्दल 'क' हा 'ख' विरुद्ध दावा लावतो. 'ख' त्या जमिनीवर संबद्धता व परिणाम. सावंजनिक मार्गाधिकार अस्तित्वात असल्याचे अभिकथन करतो व 'क' ते नाकवूल करतो.

त्याच जमिनीवर अतिक्रमण केल्याबद्दल 'क' ने 'ग' विरुद्ध लावलेल्या ज्या दाव्यात 'ग' ने तसाच मार्गाधिकार अस्तित्वात असल्याचे अभिकथन केले होते त्या दाव्यात प्रतिवादीच्या बाजूने झालेल्या हुक्मनाम्याचे अस्तित्व संबद्ध आहे, पण मार्गाधिकार अस्तित्वात असल्याचा तो निर्णयिक पुरावा नाही.

४३. कलमे ४०, ४१ व ४२ यांमध्ये नमूद केलेल्याहून अन्य असे न्यायनिर्णय, आदेश किंवा कलमे ४० ते ४२ हुक्मनामे असंबद्ध असतात, मात्र अशा न्यायनिर्णयाचे आदेशाचे किंवा हुक्मनाम्याचे अतित्व हे वादतथ्य यांमध्ये नमूद केलेल्याहून अन्य न्यायनिर्णय, इत्यादी

उदाहरणे

केवळ संबद्ध.

(क) 'क' व 'ख' यांच्यापैकी प्रत्येकाला दूषण लावणाऱ्या बदनामीकारक मजकुराबद्दल ते अलगअलगपणे 'ग' विरुद्ध दावा गुदरतात. जे साहित्य बदनामीकारक असल्याचे अभिकथन करण्यात आले आहे ते खरे आहे असे प्रत्येक प्रकरणात 'ग' चे म्हणणे आहे आणि संभवत: प्रत्येक प्रकरणात ते खरे असावे किंवा दोहरी प्रकरणात ते खरे नसावे अशी परिस्थिती आहे.

आपल्या समर्थनासाठी दिलेले कारण शाब्दीत करण्याच्या कामी 'ग' अयशस्वी झाला आहे या कारणाबरूप 'क' हा 'ग' विरुद्ध नुकसालीचा हुक्मनामा मिळवतो. 'ख' व 'ग' यांच्या दरम्यान हे तथ्य असंबद्ध आहे.

(ख) 'क' ची पत्ती 'ग' हिच्याशी समागम केल्याबद्दल 'क' हा 'ख' वर फिरवी लावतो. 'ग' ही 'क' ची पत्ती असल्याचे 'ख' नाकवूल करतो, पण न्यायालय 'ख' ला परगमनाबद्दल दोषी ठरवते.

१. १८७२ चा अधिनियम १८-कलम ३ द्वारे घातले.

नंतर 'क' च्या ह्यातील 'ख' यांनी दुसरा विवाह केल्यावद्दल 'ग' वर फिरांद लावण्यात येते. आपण 'क' ची पत्नी कधीच नव्हतो असे 'ग' चे म्हगणे आहे.

'ख' विरोधी न्यायनिर्णय 'ग' पुरता असंबद्ध आहे.

(ग) आपल्याकडील गाय चोरल्यावद्दल 'क' हा 'ख' वर फिरांद लावतो. 'ख' ला होणी ठरवण्यात येते. 'ख' ने त्याच्या दोषसिद्धीपूर्वी 'ग' ला विकलेल्या गावीसाठी नंतर 'क' हा 'ग' वर दावा लावतो, 'क' व 'ग' यांच्या दरम्यान 'ख' विरोधी न्यायनिर्णय असंबद्ध आहे.

(घ) 'क' हा 'ख' विश्व जमिनीच्या कडजासाठी हुक्मनामा मिळजतो. त्याचा परिग्राम म्हगून 'ख' चा मुलगा 'ग' हा 'क' चा खून करतो.

गुन्ह्यामारील हेतूचे दर्शक म्हणून न्यायनिर्णयाचे अस्तित्व संबद्ध आहे.

[(ङ) 'क' वर चोरीवा व चोरीवद्दल पूर्वी त्याला दोषी ठरवण्यात आले असल्याचा दोषारोप आहे. आधीची दोषसिद्धी ही वादतथ्य म्हगून संबद्ध आहे.]

(च) 'ख' चा खून केल्यावद्दल 'क' ची संपरीक्षा होते. 'ख' ने 'क' वर बदनामीकारक मजकुरावद्दल फिरांद लावलो व 'क' ला दोषी ठरवण्यात येऊन शिक्षा देण्यात आली हे तथ्य हेतूचे दर्शक म्हणून वादतथ्याच्या दृष्टीने कलम ८ खाली संबद्ध आहे.]

न्यायनिर्णय ४४ दाव्यातील किंवा अन्य कार्यवाहीतील कोणताही पक्षकार, कलमे ४०,४१ किंवा ४२ खाली मिळवताना कपट जो कोणताही न्यायनिर्णय, आदेश किंवा हुक्मनामा संबद्ध आहे, व जो विरुद्ध पक्षाने शाब्दीत केलेला आहे किंवा संगतमत तो देण्यास सक्षम नसलेल्या न्यायालयाने तो दिला होता अथवा कपटाने किंवा संगतमताने तो मिळवण्यात झाल्याचे किंवा आला होता हे दाखवू शकेल. न्यायालय अक्षम असल्याचे शाब्दीत करता येईल.

द्वयस्थ व्यक्तींची मते केव्हा संबद्ध

तज्जांची मते. ४५. जेव्हा विदेशी कायद्याच्या किंवा शास्त्राच्या किंवा कलेच्या एखाद्या मुद्यावावत अथवा हस्ताक्षर [किंवा बोटांके ठसे] हे तेच आहेत किंवा काय यावावत न्यायालयाला मत बनवावयाचे असेल तेव्हा, अशा विदेशी कायद्यात, शास्त्रात किंवा कलेत [अथवा हस्ताक्षरांची [किंवा बोटांच्या ठशांची] ओळख पटवण्याच्या प्रश्नावावत] विशेष कीशल्य संपादन केलेल्या व्यक्तींची त्या मुद्यावरील मते ही संबद्ध तथ्ये असतात.

अशा व्यक्तींना 'तज्ज' असे म्हटले जाते.

उदाहरणे

(क) 'क' चा मृत्यू विषामुळे घडून आला होता किंवा काय असा प्रश्न आहे. ज्या विषामुळे 'क' मृत्यू पावला असा समज आहे त्यामुळे उद्भवलेल्या लक्षणावावती तज्जांची मते संबद्ध आहे.

(ख) विवक्षित कृती करण्याच्या वेळी मनोविकलेमुळे 'क' त्या कृतीचे स्वरूप जाणण्यास किंवा आपण जे करत आहोत ते चुकीचे किंवा वेकायदा आहे हे जाणण्यास अक्षम होतात किंवा काय हा प्रश्न आहे.

'क' च्या ठिकाणी दिसून आलेल्या लऱ्यांवैरूप सर्वसामान्यणे मनोविकलता दिसून येते किंवा काय, अथवा सामान्यणे अशा मनोविकलेमुळे माणसे आपण करत असलेल्या कृतीचे स्वरूप जाणण्यास अथवा आपण जे करत आहोन ते चुकीचे किंवा वेकायदा आहे हे जाणण्यास अक्षम होतात किंवा काय या प्रश्नावरील तज्जांची मते संबद्ध आहूत.

(ग) विवक्षित दस्तऐवज 'क' ने लिहिला होता किंवा काय हा प्रश्न आहे. 'क' ने लिहिला असल्याचे शाब्दीत किंवा कवूल करण्यात आले आहे असा दुसरा एक दस्तऐवज हजर करण्यात आला आहे.

ते दोन दस्तऐवज एकाच व्यक्तींने लिहिले होते की वेगवेगळ्या व्यक्तींनो लिहिले होते या प्रश्नावरील तज्जांची मते संबद्ध आहेत.

१. १८९१ चा अधिनियम ३-कलम ५ द्वारे घातले.

२. १८९९ चा अधिनियम ५-कलम ३ द्वारे घातले.

३. १८७२ चा अधिनियम १८-कलम ४ द्वारे घातले.

४६. तज्ज्ञाची मते संबद्ध असताता एरव्ही संबद्ध नसलेली तथ्ये जर अशा असांना पुढी देत तज्ज्ञाच्या भतोशी असतील किंवा त्यांच्याशी विसंगत असतील तर, ती तथ्ये संबद्ध असतात.

संबंधित तथ्ये.

उदाहरण

(क) 'क' ला विवक्षित विपाची बाधा झाली होती किंवा काय हा प्रश्न आहे.

त्या विपाची बाधा झालेल्या अन्य व्यक्तींच्या ठिकाणी यी विवक्षित लक्षणे दिशून आली ती त्या विषवाधेची लक्षणे असल्याचे तज्ज्ञांनी प्रतिपादन केले किंवा नाकारले हे तथ्य संबद्ध आहे.

(ख) बंदरालो होणारा अडथळा समुद्रभितीमुळे उद्भवला आहे किंवा काय हा प्रश्न आहे.

इतर बाबतीत तशाच प्रकारे वसलेली जी इतर वंदरे आहेत, पण जेथे अशा समुद्रभिती नाहीत त्यांना त्याच सुमारास अडथळा होऊ लागला हे तथ्य संबद्ध आहे.

४७. एखादा दस्तऐवज कोणत्या व्यक्तीने लिहिला असावा किंवा स्वाक्षरित केला असावा याबाबत हस्ताक्षराबाबतचे जेव्हा न्यायालयाला मत बनवावयाचे असेल तेव्हा, या व्यक्तीने तो लिहिला किंवा स्वाक्षरित केला असा मत केव्हा संबद्ध समज आहे तिच्या हस्ताक्षराशी परिचित असलेल्या कोणत्याही व्यक्तीचे, तो दस्तऐवज त्या व्यक्तीने लिहिला किंवा स्वाक्षरित केला होता किंवा नव्हता याविषयीचे मत हे संबद्ध तथ्य असते.

स्पष्टीकरण.—जेव्हा एखादा व्यक्तीने दुसऱ्या एखादा व्यक्तीला लिहिताना पाहिलेले असेल, अर्थवा स्वतः किंवा स्वतःच्या प्राधिकारान्वये त्या दुसऱ्या व्यक्तीला उद्देशून लिहिलेल्या दस्तऐवजांच्या उत्तराबाबल तिच्याकडे त्या दुसऱ्या व्यक्तीने लिहिलेले असल्याचे दिसणारे दस्तऐवज अलेले असतील, अर्थवा सामान्य व्यवहारक्रमानुसार तिच्याकडे त्या दुसऱ्या व्यक्तीने लिहिले असल्याचे दिसणारे दस्तऐवज नेहमी सादर करण्याचा शिरस्ता असेल तेव्हा, ती त्या दुसऱ्या व्यक्तीच्या हस्ताक्षराशी परिचित आहे असे म्हणतात.

उदाहरण

अनुक एक पत्र 'क' या लंडनमधील व्यापारीच्या हस्ताक्षरातील आहे किंवा काय हा प्रश्न आहे.

'ख' हा कलकत्त्यातील व्यापारी असून, त्याने 'क' ला उद्देशून पत्रे लिहिलेली आहेत. आणि 'क' ने लिहिली असल्याचे दिसणारी पत्रे त्याला आलेली आहेत. 'ग' हा 'ख' चा कारकून असून, 'ख' ची पत्रे तपासून ती दस्तरदाखल करणे हे त्याचे काम होते. 'घ' हा 'ख' चा दलाल आहे व 'क' ने 'ख' ला त्याबाबत सलामसलत करण्यासाठी जी पत्रे लिहिली असल्याचे दिसते ती पत्रे नेहमी 'घ' ला सादर करण्याचा 'ख' चा शिरस्ता होता.

'ख', 'ग' आणि 'घ' यांनी 'क' ला लिहिताना पाहिले नसले तरी, ते पत्र 'क' च्या हस्ताक्षरात आहे किंवा कसे या प्रश्नावरील 'ख', 'ग' आणि 'घ' यांची मते संबद्ध आहेत.

४८. कोणत्याही सर्वसाधारण रुढीच्या किंवा हक्काच्या अस्तित्वाबाबत जेव्हा न्यायालयाला हक्काच्या किंवा मत बनवायाचे असेल तेव्हा, अशी रुढी किंवा असा हक्क अस्तित्वात असल्यास त्यांचे अस्तित्व ज्यांना रुढीच्या ज्ञात असण्याचा संभव असेल त्या व्यक्तीची अशी रुढीच्या किंवा हक्काच्या अस्तित्वाबाबतची मते अस्तित्वाबाबतचे संबद्ध असतात. मत केव्हा संबद्ध.

स्पष्टीकरण.—“सर्वसाधारण रुढी किंवा हक्क” या शब्दप्रयोगात, या वर्गातील व्यक्तीची संख्या लक्षणीय असेल अशा कोणत्याही व्यक्तिवर्गीत प्रचलित असलेल्या रुढीचा किंवा हक्कांचा समावेश आहे.

उदाहरण

विशिष्ट विहिरीचे पाणी वापरण्याचा विशिष्ट गावाच्या गावकन्यांचा हक्क हा या कलमाच्या अर्थानुसार सर्वसाधारण हक्क आहे.

४९. कोणत्याही लोकसमुहाचे किंवा घराण्याचे परिपाठ व तत्त्वप्रणाली,

कोणत्याही धार्मिक किंवा धर्मादायी प्रतिष्ठानाची घटना व प्रशासन, किंवा,

परिपाठ,

तत्त्वप्रणाली,

इत्यादींबाबतची मते

विशिष्ट जिल्हांमध्ये किंवा विशिष्ट लोकवर्गांमध्ये वापरल्या जाणाच्या शब्दांचा किंवा संज्ञांचा अर्थ, केव्हा संबद्ध.

याबाबत जेव्हा न्यायालयाला मत बनवावयाचे असेल तेव्हा, ते ज्ञानून घेण्याची विशेष साधने उपलब्ध असलेल्या व्यक्तीची मते ही संबद्ध तथ्ये असतात.

नात्यावाबतचे भत ५०. एखाद्या घ्यक्तीचे दुसऱ्या घ्यक्तीशी जे नाते आहे त्याबाबत जेव्हा न्यायालयात भत केव्हा संबद्ध बनवावयाचे असेल तेव्हा, त्या कुटुंबाची घटकघ्यक्ती म्हणून किंवा अन्यथा ज्या कोणत्याही घ्यक्तील अशा नात्याने अस्तित्व जाणल घेण्याची विशेष साधने उपलब्ध होती तिच्या वर्तनावारे घ्यक्त झालेले तिचे त्या विषयावरील भत संबद्ध तथ्य असते;

परंतु, 'भारतीय घटकफोट अधिनियम, १८६९' (१८६९ चा ४) याखालील कार्यवाहीमध्ये किंवा 'भारतीय दंड संहिता, १८६०' (१८६० चा ४५) यातील ४१४, ४१५, ४१७ किंवा ४१८ या कलमांखालील खटल्यांमध्ये विवाह शावीत करण्याच्या प्रयोजनार्थ असे भत पुरेसे होणार नाही.

उदाहरणे

(क) 'क' व 'ख' हे विवाहवद झाले होते किंवा काय हा प्रश्न आहे.

त्यांची मिळमंडळी त्यांना दांपत्य समजून त्याप्रमाणे त्यांच्याशी वागत होती हे तथ्य संबद्ध आहे.

(ख) 'क' हा 'ख' चा औरस मुलगा होता किंवा काय असा प्रश्न आहे. त्या कुटुंबातील घटकघ्यक्ती 'क' ला त्याच नात्याने वागवीत होत्या हे तथ्य संबद्ध आहे.

भतमागील कारणे ५१. जेव्हा जेव्हा कोणत्याही हयात घ्यक्तीचे भत संबद्ध असते तेव्हा, ज्या कारणावर असे भत केव्हा संबद्ध आधारलेले असेल तीदेखील संबद्ध असतात.

उदाहरणे

एखादा तज्ज आपले भत बनवण्यासाठी त्याने केलेल्या प्रयोगाचा वृत्तांत देऊ शकेल.

चारित्य केव्हा संबद्ध

ज्या वर्तनाचा ५२. दिवाणी कामांमध्ये, कोणत्याही संबंधित घ्यक्तीवर ज्या कोणत्याही वर्तनाचा आरोप करण्यात आगोप केला असेल आला ते ज्यामुळे संभाव्य किंवा असंभाव्य ठरते असे तिचे चारित्य आहे हे तथ्य असंबद्ध असते. मात्र ते शाबोत करण्याच्या एरव्ही, संबद्ध असलेल्या तथ्यांवरून तिचे जे चारित्य दिसते ते तेवढ्यापुरते संबद्ध असते.

दृष्टीने दिवाणी
कामांत चारित्य
असंबद्ध

फोजदारी कामांमध्ये
चांगले पूर्वचारित्य
संबद्ध

५३. फोजदारी कामांमध्ये, आरोपी घ्यक्तीची चांगल्या चारित्याची आहे हे तथ्य संबद्ध असते.

उत्तरादाखल ५४. फोजदारी कामांमध्ये, आरोपी घ्यक्तीचे चारित्य वाईट आहे हे तथ्य असंबद्ध असते, मात्र संबद्ध असेल तेवढे तिचे चारित्य चांगले आहे असा पुरावा देण्यात आलेला असेल तर त्या बाबतीत वाईट चारित्याचा खेरीज करून एरव्ही, मुद्दा संबद्ध होतो.

वाईट पूर्वचारित्य
संबद्ध नाही.

स्पष्टीकरण १.—ज्या कामांमध्ये कोणत्याही घ्यक्तीचे वाईट चारित्य हेच बादतथ्य असेल त्यांना हे कलम लागू नाही.

स्पष्टीकरण २.—पूर्व—दोषसिद्धी ही वाईट चारित्याचा पुरावा म्हणून संबद्ध आहे.]

नुकसानीवर ज्यामुळे ५५. दिवाणी कामांमध्ये, कोणत्याही घ्यक्तीचे चारित्य असे आहे की, त्यामुळे जी नुकसानी परिणाम होऊ मिळावयास हवी ती रक्कम कमीजास्त होऊ शकते हे तथ्य संबद्ध आहे.

शकतो असे चारित्य.

स्पष्टीकरण.—५२, ५३, ५४ व ५५ या कलमांमध्ये, "चारित्य" या शब्दात घ्यक्तीचा लौकिक व मनोवृत्ती या दोन्हीचा समावेश आहे; पण [५४ व्या कलमात जे उपबंधित केले आहे तेवढे खेरीजकरून एरव्हा] केवळ सर्वसाधारण लौकिकाचा व सर्वसाधारण मनोवृत्तीचाच पुरावा देता येईल, ज्या विशिष्ट कृतीद्वारे तो लौकिक किंवा ती मनोवृत्ती दर्शविलो गेली होती त्याचा पुरावा देता येणार नाही.

१. १८९१ चा अधिनियम ३, कलम ६ द्वारे मूळ कलमाएवजी घातले.

२. कित्ता—कलम ७ द्वारे घातले.

लाल २ शा

शाब्दिकीविषयी

प्रकरण ३ रे

जो शाब्दीत करण्याची आवश्यकता नाही अशी तथ्ये

५६. न्यायालय या तथ्याची न्यायिक दखल घेईल असे कोणतेही तथ्य शाब्दीत करण्याची न्यायिक दखल घेण्याजोगे तथ्य शाब्दीत करण्याची आवश्यकता नाही.

५७. न्यायालय पुढील तथ्यांची न्यायिक दखल घेईल :—

[(१) भारताच्या राज्यक्षेत्रात अंमलात असलेले सर्व कायदे ;]

(२) [युनायटेड किंगडमच्या] पार्लमेंटने संमत केलेले किंवा यापुढे संमत करावयाचे सर्व घेतलीच पाहिजे सार्वजनिक अधिनियम, आणि यांची न्यायिक दखल घ्यावी असे [युनायटेड किंगडमच्या] पार्लमेंटने निर्देशित केले असेल ते सर्व स्थानिक व व्यक्तिलक्षी अधिनियम ;

(३) [भारतीय] भूसेनेची [नीसेनेची व वायुसेनेची] युद्ध नियमावली ;

[(४) युनायटेड किंगडमच्या पार्लमेंटच्या, भारताच्या संविधानसभेच्या, संसदेच्या आणि एखादा प्रत्यात किंवा त्या त्या राज्यात त्या त्या काळी अंमलात असलेल्या कोणत्याही कायद्यांखाली प्रस्थापित क्षालेत्या बोणत्याही विधानमंडळांचा कामकाजक्रम ;]

(५) ग्रेट ब्रिटन व आयरलॅंड यांच्या युनायटेड किंगडमच्या त्या त्या काळच्या सत्ताधीशाचे राज्यारोहण व अधिस्वाक्षरी ;]

(६) इंग्लिश न्यायालये यांची न्यायिक दखल घेतात अशा सर्व मुद्रा : [[भारतातील | सर्व न्यायालयांच्या] आणि [केंद्र शासनाच्या किंवा क्राऊन रिप्रेझेटिव्हच्या] प्राधिकारान्वये [भारताबाहेर] प्रस्थापित झालेल्या सर्व न्यायालयांच्या मुद्रा : नाविक व सागरी अधिकारितेच्या न्यायालयांच्या व लेखप्रमाणांकांच्या मुद्रा, आणि [संविधानाद्वारे किंवा युनायटेड किंगडमच्या पार्लमेंटच्या अधिनियमाद्वारे किंवा] [भारतात] कायद्याचे बळ असलेल्या अधिनियमाद्वारे किंवा विनियमाद्वारे एखादी घ्यवती या मुद्रा वापरण्यास प्राधिकृत झाली असेल त्या सर्व मुद्रा ;

(७) त्या त्या काळी कोणत्याही राज्यातील कोणतेही सार्वजनिक कार्यपद भूषविणाच्या व्यक्तींची अशा कार्यपदावर नियुक्ती झाल्याचे वृत्त [कोणत्याही शासकीय राजपत्रात] अधिसूचित क्षाले असेल तर त्यांचे पदग्रहण, त्यांची नावे, नामाभिधाने, पदकार्ये व स्वाक्षर्या ;

(८) [भारत सरकारने] मान्यता दिलेल्या प्रत्येक देशाचे किंवा सत्ताधीशाचे अस्तित्व, नामाभिधान व राष्ट्रीय ध्वज ;

(९) कालाचे विभाग, जगाचे भौगोलिक विभाग, आणि शासकीय राजपत्रात अधिसूचित केलेले सार्वजनिक उत्सव, उपवासदिन व मुट्ठा ;

(१०) [भारत सरकारच्या] सत्तेखालील क्षेत्रे :

(११) [भारत सरकार] आणि अन्य कोणताही परकीय देशे किंवा व्यक्तिसमूह यांच्यामध्ये रणसंग्राम सुरु होणे, तो चालू राहणे व दो समाप्त होणे ;

१. अनुकूलन आदेश, १९५० द्वारे मूळ मजकुराएवजी घातले.

२. कित्ता-द्वारे घातले.

३. कित्ता-द्वारे “हर मैंजेस्टीच्या” याएवजी घातले.

४. १९२७ चा अधिनियम १०, कलम (२) व अनुसूची १ ली यांद्वारे मूळ मजकुराएवजी घातले.

५. अनुकूलन आदेश, १९५० द्वारे परिच्छेद (४) ऐवजी घातले.

६. अनुकूलन आदेश, १९४८ द्वारे मूळ मजकुराएवजी घातले.

७. १९५१ चा अधिनियम ३, कलम (३) व अनुसूची यांद्वारे ‘राज्ये’ याएवजी ‘भारत’ हा शब्दोल्लेख घातला.

८. अनुकूलन आदेश, १९३७ द्वारे मूळ मजकुराएवजी घातले.

९. कित्ता-द्वारे ‘ब्रिटिश क्राऊन’ याएवजी ‘भारत सरकार’ हा शब्दोल्लेख घातला.

(१२) न्यायालयाच्या सदस्यांची व अधिकाऱ्यांची आणि त्यांच्या प्रतिनियुक्तांची व दुघ्यम् अधिकाऱ्यांची व सहायकांची, आणि त्यांच्या प्रमाणे न्यायालयाच्या आदेशिकेच्या अंगलबजावणीचे कार्य करणाऱ्या सर्व अधिकाऱ्यांची आणि सर्व अधिवक्त्यांची, न्यायवादींची, प्रॉफेसर्सची, वकिलांची प्लीडर्सची आणि त्यांच्यासमोर उपस्थित होण्यास किंवा काम चालवण्यास विधितः प्राधिकृत असलेल्या इतर व्यक्तींची नावे;

(१३) [जमिनीवरील किंवा समुद्रावरील] वाहतुकीचा नियम.

या सर्व शाब्दींत आणि लोक इतिहास, साहित्य, शास्त्र किंवा कला यांच्या सर्व शाब्दींसंबंधात ही न्यायालय आपल्या कामाच्या सौकर्याकरता संदर्भ म्हणून योग्य पुस्तकांचा किंवा दस्तऐवजाचा आधार घेऊ शकेल.

कोणत्याही तथ्याची न्यायिक दखल घेण्यावाबत कोणत्याही व्यक्तीने न्यायालयास विनंती केली तर तशी दखल घेणे शक्य होण्यासाठी त्यास जरूरीचे वाटेल असे कोणतेही पुस्तक किंवा दस्तऐवज त्या व्यक्तीने हजर केला नाही तर व तोपर्यंत, तशी दखल घेण्यास ते नकार देऊ शकेल.

कबल केलेली तथ्ये ५८. कोणत्याही कार्यवाहीतील पक्षकारांनी किंवा त्यांच्या अभिकर्त्यांनी सुनावणीच्या वेळी जे शाब्दीत करण्याची तथ्य कबल करण्यास रुक्कार दिला असेल किंवा जे कबूल करण्यास सुनावणीवूर्बी त्यांनी कोणत्याही आवश्यकता नाही. स्वहस्तार्थीरित लेखाद्वारे रुक्कार दिला असेल किंवा वादक्यनावाबत त्या त्या काढो अंगलात असलेल्या कोणत्याही नियमानुसार त्यांनी आपल्या वादक्यनांद्वारे जे कबूल केले असल्यावे मानण्यात आले असेल असे कोणतेही तथ्य शाब्दीत करण्याची आवश्यकता नाही :

परंतु, कबूल तथ्ये अशा कबुलीच्या द्वारे नव्हे तर अन्य प्रकारे शाब्दीत करणे हे न्यायालय स्वविवेकानुसार आवश्यक करू शकेल.

प्रकरण ४ थे

तोंडी पुराव्याविषयी

तोंडी पुराव्याने तथ्यांची शाब्दिती.

तोंडी पुरावा प्रत्यक्ष असला पाहिजे.

५९. दस्तऐवजांच्या मजकुराखेरोज सर्व तथ्ये तोंडी पुराव्याने शाब्दीत करता येतील.

६०. कोणत्याही कामात तोंडी पुरावा प्रत्यक्ष असला पाहिजे, म्हणजे—

जे पाहता घेणे शक्य असते अशा तथ्याचा त्यामध्ये निर्देश असतो तेव्हा, तो पुरावा म्हणजे आपण ते पाहिले अशी साक्षीदाराने दिलेली साक्ष असली पाहिजे ;

जे एकगे शक्य असते अशा तथ्याचा त्यामध्ये निर्देश असतो तेव्हा, तो पुरावा म्हणजे आपण ते एकले अशी साक्षीदाराने दिलेली साक्ष असली पाहिजे ;

अन्य कोणत्याही इंद्रियाने किंवा अन्य कोणत्याही रंगीने ज्याचे ज्ञान होऊ शकते अशा तथ्याचा त्यात निर्देश असतो तेव्हा, तो पुरावा म्हणजे त्या इंद्रियाद्वारे किंवा त्या रीतीने त्याचे ज्ञान स्वतःला झाले अशी साक्षीदाराने दिलेली साक्ष असली पाहिजे ;

एखाद्या मताचा किंवा ज्यांवर ते मत आधारलेले आहे त्या कारणांचा त्यात निर्देश असतो तेव्हा तो पुरावा म्हणजे त्या कारणांवर आपले मत आधारलेले आहे अशी त्या साक्षीदाराने दिलेली साक्ष असली पाहिजे :

परंतु, सामान्यतः विक्रीस ठेवण्यात येणाऱ्या कोणत्याही विवेचक ग्रंथात व्यक्त करण्यात आली तशी ती मते आणि ज्यांचा आधारावर अशी मते बनवण्यात आली ती कारणे, लेखक मृत असल्यास किंवा त्याचा शोध लागत नसल्यास, किंवा तो साक्ष देण्यास असमर्थ झाला असल्यास, किंवा न्यायालयाला गैरवाजवी वाटतो इतका विलंब किंवा खर्च झाल्याशिवाय त्याला साक्षीदार म्हणून बोलावणे शक्य नसल्यास असे विवेचक ग्रंथ हजर करून शाब्दीत करता येतील :

परंतु, आणखी असे की, तोंडी पुराव्यात दस्तऐवजाहून अन्य कोणत्याही मूर्त वस्तुच्या अस्तित्वाचा किंवा स्थितीचा निर्देश असेल तर, न्यायालय त्याला योग्य वाटल्यास, अशी मूर्त वस्तु आपल्या निरीक्षणासाठी हजर करण्यास फरमीवू शकेल.

प्रकरण ५ थे

लेखी पुराव्याविषयी

दस्तऐवजांतील मजकूर अव्वल किंवा दुघ्यम पुराव्याद्वारे शाब्दीत करता येईल.

६२. 'अव्वल पुरावा' याचा अर्थ, न्यायालयाच्या निरीक्षणार्थ हजर करण्यात आलेला खुद तो दस्तऐवज असा आहे.

स्पष्टोकरण १.—जेव्हा दस्तऐवज अनेक भागात निष्पादित केला असेल तेव्हा, दस्तऐवजाचा प्रत्येक भाग हा अव्वल पुरावा असतो.

जेव्हा दस्तऐवज सप्रतिलेख निष्पादित केलेला असून, प्रत्येक प्रतिलेख पक्षकारांपैकी फक्त एकेकाने किंवा काहीतील निष्पादित केलेला असतो तेव्हा, प्रत्येक प्रतिलेख, तो निष्पादित करण्याच्या पक्षकारांमुळा अव्वल पुरावा असतो.

स्पष्टीकरण २.—मुद्रणाच्या, शिळामुद्रणाच्या किंवा छायाचित्रणाच्या कार्यपद्धतीप्रवाणे अनेक दस्तऐवज सर्वच्या सर्व एकाच एकरूप प्रक्रियेने तयार करण्यात आले असतील तेव्हा, प्रत्येक दस्तऐवज वाकीच्या दस्तऐवजांतील मजकुराचा अव्वल पुरावा असतो; पण जेव्हा ते दस्तऐवज एकाच मूळ लेखाच्या नक्ला असतात तेव्हा, ते मूळलेखाच्या मजकुराचा अव्वल पुरावा नसतात.

उदाहरण

एका व्यक्तीच्या कब्जात अनेक घोषणापत्रके असून ती सर्व एका मूळलेखावरून एकाच वेळी छापलेली आहेत असे दाखवण्यात आले थाहे. घोषणापत्रकांपैकी कोणतेही घोषणापत्रक हे अन्य कोणत्याही घोषणापत्रकावरील मजकुराचा अव्वल पुरावा आहे; पण त्यांचापैकी कोणतेही घोषणापत्रक मूळ घोषणापत्रकावरील मजकुराचा अव्वल पुरावा नाही.

६३. 'दुर्यम पुरावा' यामध्ये—

दुर्यम पुरावा.

- (१) यात यापुढे अंतर्भूत असलेल्या उपर्यांखाली दिलेल्या प्रमाणित प्रती;
- (२) ज्या प्रती मूळलेखावरून यांकिक प्रक्रियांनी तयार केलेल्या असल्यामुळेच अव्वक असण्याची सुनिष्ठिती होते त्या प्रती ओणि असा प्रतीशी ताडून पाहिलेल्या प्रती;
- (३) मूळलेखावरून केलेल्या किंवा त्याच्याशी ताडून पाहिलेल्या प्रती;
- (४) दस्तऐवजांचे प्रतिलेख ज्या पक्षांनी निष्पादित केले नसतील त्यांच्यापुरते ते प्रतिलेख;
- (५) एखादा दस्तऐवज ज्या व्यक्तीने स्वतः पाहिलेला असेल तिने केलेले त्यातील मजकुराचे तोंडी निवेदन हे अभिप्रेत व समाविष्ट आहे.

उदाहरणे

(क) मूळलेख व त्याचे छायाचित्र इती होही ताडून पाहिली नसली तरोही, ज्याचे छायाचित्र काढले तोच मूळलेख होता असे शाब्दीत करण्यात आले तर, ते छायाचित्र हा मूळलेखातील मजकुराचा दुर्यम पुरावा होय.

(ख) जर प्रतयवादारे बनविलेली एखाद्या पत्राची प्रत मूळलेखापासून बनविलेली होती हे खिढकाले तर, त्या प्रतयंत्रावरून बनवलेल्या प्रतीशी ताडून पाहिलेली प्रत हा त्या मजकुराचा दुर्यम पुरावा होय.

(ग) प्रतीची नक्कल करून बनविलेली परंतु नंतर मूळलेखावरोवर ताडून पाहिलेली प्रत दुर्यम पुरावा होय, परंतु जिच्यापासन नक्कल बनविलेली होती ती प्रत मूळलेखावरोवर ताडून पाहिलेली असली तरी ह्याप्रमाणे न पडताळलेली प्रत मूळलेखाचा दुर्यम पुरावा होत नाही.

(घ) मूळलेखाशी ताडून पाहिलेल्या प्रतीतील मजकुराचे तोंडी निवेदन, तसेच लेखाच्या छायाचित्रातील किंवा यंत्राने काढलेल्या प्रतीतील मजकुराचे तोंडी निवेदन हा मूळलेखाचा दुर्यम पुरावा होत नाही.

६४. यात यापुढे उल्लेखिलेले प्रसंग खेरीजकरून एरव्ही, दस्तऐवज अव्वल पुराव्याने शाब्दीत केले अव्वल पुराव्याने दस्तऐवजांची शाब्दिकी.

६५. पुढील प्रसंगी दस्तऐवजाच्या अस्तित्वाचा, स्थितीचा किंवा मजकुराचा दुर्यम पुरावा देता दस्तऐवजांसंबंधी वा यईल :

(क) ज्या व्यक्तिविरुद्ध दस्तऐवज शाब्दीत करावयाचा आहे तिच्या, अथवा

जी व्यक्ती त्या न्यायालयाच्या आदेशिकेच्या कझेबाहेर आहे किंवा त्या आदेशिकेच्या अधीन नाही तिच्या, अथवा

जी व्यक्ती तो दस्तऐवज हजर करण्यात विधित बांधलेली आहे तिच्या

कब्जात किंवा नियंत्रणाखाली मूळलेख असल्याचे दाखवण्यात आले असेल किंवा तसे दिसत असेल आणि कलम ६६ मध्ये उल्लेखिलेली नोटीस देण्यात आल्यानंतर अशी व्यक्ती तो हजर करीत नाही तेव्हा;

(ख) ज्या व्यक्तीच्या विरुद्ध तो दस्तऐवज शाब्दीत करण्यात यावयाचा तिने किंवा तिच्या हितसंबंध-प्रतिनिधीने मूळलेखाचे अस्तित्व, स्थिती किंवा मजकूर लेखी कवूळ केला असल्याचे शाब्दीत करण्यात आले असेल तेव्हा;

(ग) मूळलेख नष्ट किंवा गहाळ झालेला असेल अथवा त्यातील मजकुराचा पुरावा देऊ पाहणारा पक्षकार त्याच्या स्वतःच्या कसुरीमुळे किंवा हयगयीमुळे नव्हे तर अन्य कारणामुळे, तो बाजवी अवधीत हजर करू शकत नसेल तेव्हा;

- (घ) मूळलेख सहजगत्या हलवण्यासारखा नाही अशा स्वरूपाचा असेल तेव्हा;
- (द्व) मूळलेख कलम ७४ च्या अर्थानुसार सार्वजनिक दस्तऐवज असेल तेव्हा;
- (च) मूळलेख हा या अधिनियमानुसार किवा^३ [भारतात] अंगलात असलेल्या अन्य कोणत्याही कायद्यानुसार पुराव्यात ज्याची प्रमाणित प्रत देण्यास मुभा आहे असा दस्तऐवज असेल तेव्हा;
- (छ) मूळलेखामध्ये बन्याच हिंसेवांचा किंवा अन्य दस्तऐवजांचा अंतर्भव असून न्यायालयात ते सोयीस्करपणे तपासणे शक्य नसेल आणि संपूर्ण संग्रहाची एकंदर निष्पत्ती काय हे शाब्दीत करावयाचे तथ्य असेल तेव्हा;
स्पष्टीकरण.—
- (क), (ग) व (घ) यांत वर्णिलेल्या प्रसंगी, दस्तऐवजाच्या भजकुराचा कोणत्याही दुय्यम पुरावा ग्राह्य असतो;
- (ख) मध्ये वर्णिलेल्या प्रसंगी, लेखी कबुली ग्राह्य असते;
- (द) किवा (च) मध्ये वर्णिलेल्या प्रसंगी, दस्तऐवजाची प्रमाणित प्रत ग्राह्य असते, पण अन्य कोणत्याही प्रकारचा दुय्यम पुरावा ग्राह्य नसतो;
- (छ) मध्ये वर्णिलेल्या प्रसंगी, ज्या कोणत्याही व्यक्तीने ते दस्तऐवज तपासले आहेत, आणि असे दस्तऐवज तपासण्यात जी व्यक्ती कुशल आहे तिला त्या दस्तऐवजाच्या एकंदर निष्पत्ती-संवंधी पुरावा देता येईल.

हजर करण्या— ६६. कलम ६५-खड (क) मध्ये निर्दिष्ट केलेल्या दस्तऐवजाच्या भजकुराचा दुय्यम पुरावा देऊ बाबतच्यां पाहण्याच्या पक्षकाराने ज्या पक्षकाराच्या कब्जात किवा नियंत्रणाखाली तो दस्तऐवज असेल त्याला^४ [अथवा नोटिशीविपणीचे त्याच्या न्यायवादीला किवा प्लीडरला] तो दस्तऐवज हजर करण्यासाठी कायद्याने विहित केलेली अशी नियम. नोटीस आणि कायद्याने कोणतीही नोटीस विहित केली नसेल तर, प्रकरणाच्या परिस्थितीनुसार न्यायालयारा वाजवी वाटेल अशी नोटीस दिल्याशिवाय, असा दुय्यम पुरावा देता येणार नाही:

परंतु, दुय्यम पुरावा ग्राह्य होण्यासाठी अशी नोटीस पुढीलपैकी कोणत्याही प्रसंगी, किवा नोटिशोला फाटा देणे न्यायालयाला योग्य वाटेल अशा अन्य कोणत्याही प्रसंगी आवश्यक असणार नाही:—

- (१) शाब्दीत करावयाचा दस्तऐवज म्हणजेच नोटीस असेल तेव्हा;
- (२) आपणाला तो दस्तऐवज हजर करावा लागेल हे प्रकरणाच्या स्वरूपामुळे विरुद्ध पकाला माहीत असणे आवश्यक असेल तेव्हा;
- (३) विरुद्ध पक्षाने कपटाने किवा जबरदस्तीने मूळलेखाचा कब्जा मिळवलेला आहे असे दिसून येईल किवा शाब्दीत केले जाईल तेव्हा;
- (४) न्यायालयात विरुद्ध पक्षांजवळ किंवा त्याच्या अभिकर्त्यांजवळ मूळलेख असेल तेव्हा;
- (५) दस्तऐवज गहाळ झाल्याचे विरुद्ध पक्षाने किंवा त्याच्या अभिकर्त्यांने कबूल केले असेल तेव्हा;
- (६) जिच्याकडे दस्तऐवजाचा कब्जा असेल ती व्यक्ती त्या आदेशिकेच्या कक्षेवाहेर असेल किंवा त्या आदेशिकेच्या अधीन नसेल तेव्हा.

हजर केलेला दस्त॑— ६७. एखादा दस्तऐवज कोणत्याही व्यक्तीने स्वाक्षरित केल्याचे अथवा संपूर्णतः किंवा अंशतः ऐवज जिने लिहिला असल्याचे अभिकथन करण्यात आले असेल तर, ती स्वाक्षरी किंवा दस्तऐवजाचा जितका भाग त्या स्वाक्षरित केला किंवा व्यक्तीच्या हस्ताक्षरात असल्याचे अभिकथन केलेले असेल तेवढा हस्तलिखित भाग तिच्या हस्ताक्षरात लिहिला असल्याचे असल्याचे शाब्दीत केले पाहिजे.

अभिकथन
करण्यात आले
असेल त्या व्यक्तीच्या
स्वाक्षरीची आणि
हस्ताक्षराची शाब्दिती.

जो दस्तऐवज ६८. एखादा दस्तऐवज साक्षांकित करणे कायद्यानुसार आवश्यक असल्यास, साक्ष घालणारा साक्षांकित करणे एखादा तरी साक्षीदार जिवत असून न्यायालयाच्या आदेशिकेला अधीन असेल आणि साक्ष देण्यास समर्थ कायद्यानुसार असेल तर, त्या दस्तऐवजाचे निष्पादन झाल्याचे शाब्दीत करण्यासाठी, त्यावर साक्ष घालणारा किमान आवश्यक केले एकत्री साक्षीदार बोलावला गेल्याशिवाय तो दस्तऐवज पुरावा म्हणून वापरता येणार नाही:

आहे त्याचे^५ [परंतु, मूळपत्रेतर असा जो कोणताही दस्तऐवज 'भारतीय नोंदणी अधिनियम, १९०८' (१९०८ निष्पादन चा १६) याच्या उपबंधानुसार नोंदलेला असेल त्याचे निष्पादन ज्या व्यक्तीने केल्याचे दिसते तिने तो झाल्याची शाब्दिती. निष्पादित केला हे स्पष्टपणे नाकबूल करण्यात आले असल्याशिवाय, त्याच्या निष्पादनाच्या शाब्दितीसाठी, त्यावर साक्ष घालणाऱ्या साक्षीदाराला बोलावण्याची आवश्यकता असणार नाही.]

१. १९५१ चा अधिनियम ३—कलम ३ व अनुसूची याद्वारे 'राज्ये' याएवजी 'भारत' हा शब्दोल्लेख घातला.

२. १८७२ चा अधिनियम १८—कलम ६ द्वारे घातले.

३. १९२६ चा अधिनियम ३१—कलम २ द्वारे घातले.

६८. जर असा कोणताही साक्ष घालणारा साक्षीदार उपलब्ध होणे शक्य नसेल, किंवा असा कोणताही साक्ष घालणारा दस्तऐवज युनायटेड किंडमध्ये निष्पादित झाल्याचे दिसत असेल तर, साक्ष घालणाऱ्या निदान एका साक्षी-एकही साक्षीदार दाराचे साक्षाकित त्याच्या हस्ताक्षरात आहे आणि दस्तऐवज निष्पादित करणाऱ्या व्यक्तीची स्वाक्षरी उपलब्ध होत नसेल त्या व्यक्तीच्या हस्ताक्षरात आहे असे शाब्दित केले पाहिजे.

त्या बाबतीतील
शाब्दिती.

६९. एखादा साक्षाकित दस्तऐवज साक्षाकित करणे कायद्याने आवश्यक केले असले तरी, त्यातील साक्षाकित दस्त-पक्षाने स्वतः तो निष्पादित केल्याची कवूली ही त्याच्या निष्पादनाची त्या पक्षापुरती पुरेशी शाब्दिती असेल. ऐवजातील पक्षाकडून निष्पादनाची कवूली.

७०. साक्ष घालणाऱ्या साक्षीदाराने दस्तऐवजाचे निष्पादन झाल्याचे नाकवूल केले किंवा ते त्याला साक्ष घालणारा आठवले नाही तर, त्याचे निष्पादन अन्य पुराव्याने शाब्दित करता येईल.

साक्षीदार निष्पादन
झाल्याचे नाकवूल
करतो त्यावाबतीतील
शाब्दिती.

७१. जो साक्षाकित दस्तऐवज साक्षाकित करणे हे कायद्यानुसार आवश्यक नाही तो जण काही जो दस्तऐवज साक्षाकित करणे आसावा त्याप्रमाणे शाब्दित करता येईल.

साक्षाकित करणे
कायद्यानुसार
आवश्यक नाही
त्याची शाब्दिती.

७२. एखादी स्वाक्षरी, लिखाण किंवा मोहोर ही अमुक एका व्यक्तीने लिहिली किंवा केली असल्याचे स्वाक्षरी, लिखाण विसर्ते तेव्हा, तो त्या व्यक्तीची आहे किंवा करी ह्याची खाली करण्यासाठी जी कोणतीही स्वाक्षरी, लिखाण किंवा मोहोर या, किंवा मोहोर त्या व्यक्तीने लिहिली किंवा केली असल्यावावत न्यायालयाचे समाधान होईल अशा रीतीने कवूल केलेल्या कवूल किंवा शाब्दित करण्यात आले असेल ती स्वाक्षरी, लिखाण किंवा मोहोर अन्य कोणत्याही किंवा शाब्दित प्रयोजनासाठी हजर केली नसली किंवा शाब्दित केली नसली तरीही, ती शाब्दित करावयाच्या स्वाक्षरीशी, केलेल्या अन्य लिखाणाशी किंवा मोहोरेशी ताढून पाहता येईल.

स्वाक्षर्या, लिखाणे,

जे कोणतेही शब्द किंवा आकडे एखादा व्यक्तीने लिहिले असल्याचे अभिकथन करण्यात आले व मोहोरा यांच्याशी आहे ते ताढून पाहणे शक्य व्यावधानांना न्यायालय, अशी व्यक्ती न्यायालयात उपस्थित असताना तिळा ताढून पाहणे. काही शब्द किंवा आकडे लिहून दागवण्यावावत निदेश देऊ शकेल.

[हे कलम, कोणत्याही आवश्यक वदलासह, बोटांच्या ठारांताही लागू आहे.]

सार्वजनिक दस्तऐवज

सार्वजनिक
दस्तऐवज.

७४. पुढील दस्तऐवज सार्वजनिक दस्तऐवज आहेत :—

(१) (एक) सार्वभौम अधिसत्तेच्या,

(दोन) शासकीय निकायांच्या व अधिकरणांच्या, व

(तीन) [भारताच्या किंवा राष्ट्रकूलाच्या कोणत्याही भागाचे], किंवा एखादा परकीय देशाचे विधानांग, न्यायांग किंवा शासनांग यांमधील लोक-अधिकाऱ्यांच्या कृतीचे दृश्यस्वरूप असे किंवा त्या कृतीचे अभिलेख असलेले दस्तऐवज.

(२) [कोणत्याही राज्यात] ठेवलेले खाजगी दस्तऐवजांचे सार्वजनिक अभिलेख.

खाजगी दस्तऐवज.

७५. अन्य सर्व दस्तऐवज खाजगी आहेत.

७६. ज्याचे निरीक्षण करण्याचा कोणत्याही व्यक्तीला हक्क आहे असा सार्वजनिक दस्तऐवज ज्याच्या सार्वजनिक ताब्यात असेल असा प्रयेक लोक अधिकारी, एखादा व्यक्तीने मागणी केली असता त्या व्यक्तीला, दस्तऐवजांच्या तिने त्यासाठी द्यावयाची कायदेशीर फी दिल्यावर अंैशा दस्तऐवजाची एक प्रत देईल व तसेच त्या प्रमाणित प्रती. प्रतीच्या तळाशी, अशा दस्तऐवजाची, किंवा प्रकरणपत्रावर असा अधिकारी विनांक घालून आपल्या नावानिशी व आपल्या पदनामानिशी स्वाक्षरी करील आणि जेव्हा जेव्हा असा अधिकारी मोहोरेचा वापर करण्यास विधिः प्राधिकृत असेल तेव्हा, तो दस्तऐवज तो मुद्रांकित करील; व अशा प्रमाणित केलेल्या प्रतीना 'प्रमाणित प्रती' असे म्हटले जाईल.

स्पष्टीकरण.—आपल्या पदीच्या कायद्याच्या सर्वसामान्य क्रमानुसार ज्या कोणत्याही अधिकाऱ्याला अशा प्रती देण्याचा अधिकार असेल त्याच्याकडे अशा दस्तऐवजाचा ताबा असल्याचे या कलमाच्या अर्थानुसार मानले जाईल.

१. १८९९ चा अधिनियम ५-कलम ३ द्वारे घातले.

२. "ब्रिटिश इंडियाचे किंवा हर मैजेस्टीच्या डोमिनिअन मधील अन्य कोणत्याही भागाचे" हे मळचे शब्द अनुकूल, 'अनुकूलन आदेश, १९४८' व 'अनुकूलन आदेश, १९५०' यांद्यारे वरीलप्रमाणे विशेषित केले.

३. 'अनुकूलन आदेश, १९५०' ह्यारे "ब्रिटिश इंडियामध्ये" या शब्दांऐवजी घातले.

प्रमाणित प्रती हजर
कलन दस्तऐवजाची
शाब्दिती

७६. अशा प्रमाणित प्रती ज्या सार्वजनिक दस्तऐवजाच्या प्रती असल्याचे दिसते त्यातील अथवा त्या सार्वजनिक दस्तऐवजांच्या भागातील मजकुराच्या शाब्दितीसाठी त्या हजर करता येतील.

अधिकृत
दस्तऐवजाची
शाब्दिती

७८. पुढील सार्वजनिक दस्तऐवज खालीलप्रमाणे शाब्दित करता येतील :—

(१) “[केंद्र शासनाचे] त्याच्या विभागापैकी कोणत्याही विभागामार्फत काढलेले [किंवा काऊन रिप्रेसेटेटिव्हचे] किंवा राज्य शासनाचे किंवा राज्य शासनाच्या कोणत्याही विभागाचे अधिनियम, आदेश किंवा अधिसूचना :—

विभाग-प्रमुखाने प्रमाणित केलेल्या त्या त्या विभागांच्या दप्तरावरून,

अथवा जो दस्तऐवज अशा कोणत्याही शासनाच्या [किंवा प्रकरणपरत्वे, काऊन रिप्रेसेटेटिव्हच्या] आदेशाने मुद्रित केला असल्याचे दिसते अशा कोणत्याही दस्तऐवजावरून;

(२) विधानमंडळाचे कामकाज.—

त्या त्या निकायाच्या रोजनाम्यावरून अथवा प्रकाशित अधिनियम किंवा गोपवारे यांवरून अथवा [संवंधित शासनाच्या आदेशाने] ज्या प्रती मुद्रित केल्याचे दिसते त्या प्रतीवरून;

(३) “[हर मैजेस्टीने] किंवा प्रिव्ही कौन्सिलने किंवा [हर मैजेस्टीच्या] शासनाच्या कोणत्याही विभागाने काढलेल्या उद्घोषणा, आदेश किंवा विनियम—

लंडन राजपत्रामध्ये अंतर्भूत असलेल्या किंवा व्हील्स प्रिटरने मुद्रित केल्याचे दिसते त्या किंवा प्रतीवरून गोपवाचावरून;

(४) परकीय देशाच्या शासनांगाच्या कृती किंवा तेथील विधानमंडळाचे कामकाज.—

त्याच्या प्राधिकारान्वये प्रकाशित झालेल्या किंवा या देशात सर्वसामान्यपणे अधिकृत म्हणून घास्यता पावलेल्या रोजनाम्यावरून अथवा देशाच्या किंवा सत्ताधीशाच्या मोहोरेने प्रमाणित केलेल्या प्रतीवरून, अथवा कोणत्याही [केंद्रीय अधिनियमात] त्यांची दबल घेण्यात आली असल्यास त्यावरून;

(५) “[एखाद्या राज्यातील] नगरपालिकेचे कामकाज :—

त्याच्या इतिवृत्ताच्या कायदेशीर रक्षकाने अशा तिवृत्ताची जी प्रत प्रमाणित केली असेल तीवरून किंवा अशा निकायाच्या प्राधिकारान्वये जे प्रकाशित झाले असल्याचे दिसते त्या मुद्रित पुस्तकावरून;

(६) परकीय देशातील अन्य कोणत्याही प्रकारचे सार्वजनिक दस्तऐवज —

मूळलेखावरून अथवा त्याच्या कायदेशीर रक्षकाने प्रमाणित केलेल्या ज्या प्रतीसोबत, मठलेखाचा कायदेशीर ताबा ज्याच्याकडे असेल त्या अधिकाऱ्याने जी प्रत रीतसर प्रमाणित केलेली आहे असे लेखप्रमाणकाच्या [किंवा भारतीय वाणिज्यदूताच्या] किंवा राजदौतीक प्रतिनिधीच्या मोहोरेने अंकित असे प्रमाणपत्र असेल त्या प्रतीवरून आणि त्या दस्तऐवजाचे स्वरूप त्या परकीय देशाच्या कायद्याला अनुसूचन आहे असे शाब्दित करून.

दस्तऐवजासंबंधीची गृहीतके

प्रमाणित प्रतींच्या
खरेणासंबंधीची कायद्याद्वारे धोषित केलेले असे प्रमाणपत्र, प्रमाणित प्रत किंवा अन्य दस्तऐवज असल्याचे दिसत असून

गृहीतके. [केंद्र शासनाच्या स्वतःच्या किंवा एखाद्या राज्य शासनाच्या] कोणत्याही अधिकाऱ्याने, किंवा [जमूळ काशमीर राज्यामधील] ज्या कोणत्याही अधिकाऱ्याला त्यासाठी रीतसर प्राधिकृत केले असेल त्याने जो रीतसर प्रमाणित केला असल्याचे दिसते असा प्रत्येक दस्तऐवज [खरा असल्याचे] न्यायालय

१. ‘अनुकूलन आदेश, १९३७’ द्वारे “ब्रिटिश इंडियाच्या कार्यकारी शासनाचे” या शब्दाऐवजी घातले.

२. कित्ता—द्वारे घातले.

३. कित्ता—द्वारे “शासनाच्या आदेशाने” या शब्दांऐवजी घातले.

४. “हर मैजेस्टी” या शब्दांमध्ये बदल केलेला नाही. ‘अनुकूलन आदेश, १९५०’ पहा.

५. ‘अनुकूलन आदेश, १९३७’ द्वारे “गहर्नेर जनरल ऑफ इंडिया इन कौन्सिलच्या सार्वजनिक अधिनियमात” या मजकुराऐवजी घातले.

६. ‘अनुकूलन आदेश, १९५०’ द्वारे “ब्रिटिश इंडियामधील” या शब्दांऐवजी घातले.

७. ‘अनुकूलन आदेश, १९५०’ द्वारे “ब्रिटिश वाणिज्यदूताच्या” या शब्दांऐवजी घातले.

८. अनुकूलन आदेश, १९३७, अनुकूलन आदेश, १९४८ व ‘अनुकूलन आदेश, १९५०’ द्वारे मूळ मजकूर वरीलप्रमाणे विशेषित केला.

९. १९५१ चा अधिनियम ३—कलम ३ व अनुसूची यांद्वारे “भाग ख राज्यातील” या शब्दांऐवजी घातले.

१०. ‘अनुकूलन आदेश, १९४८’ द्वारे घातले.

गृहीत धरील : परंतु, दस्तऐवज त्यासंबंधात कायद्यासे निवेशित केल्याप्रमाणे सारतः त्याच नमुद्यात असला पाहिजे व त्याच शीतीने निष्पादित इत्तमा ग्राम्याचे दिसत असले पाहिजे.

ज्या कोणत्याही अधिकाराच्याने असा कोणताही दस्तऐवज स्वाक्षरित किवा प्रभाणित केल्याचे दिसत असेल त्याने, जे अधिकारपद आपण धारण केले असल्याचा अशा कागदप्रमाण दावा केला असेल ते अधिकारपद त्याने त्या कागदप्रमाण दावा करतेवेळी धारण केले होते असेही न्यायालय गृहीत धरील.

८०. जो दस्तऐवज म्हणजे एखाचा साथीदाराने न्यायिक कायद्याहीत दिलेल्या साक्षीच्या किवा पुराव्याची नोंद अशी साक्ष घेण्यास विधितः प्राधिकृत अशा कोणत्याही अधिकारायापुढे दिलेल्या साक्षीचा किवा त्या हजार केलेल्या साक्षीच्या कोणत्याही भागाची नोंद, किवा टाचण असल्याचे दिसते अथवा कोणत्याही कैद्याचा किवा दस्तऐवजासंबंधी आरोपी व्यक्तीचा कायद्यानुसार घेतलेला जवाब किवा घटुलीजवाब असल्याचे दिसते आणि कोणत्याही गृहीतक. न्यायाधीशाने किवा दंडाधिकाराच्याने किवा पूर्वोक्त अशा कोणत्याही अधिकाराच्याने स्वाक्षरित केला असल्याचे दिसते असा कोणताही दस्तऐवज न्यायालयापुढे हजार केला जाईल तेव्हा, न्यायालय असे गृहीत धरील की—

असा दस्तऐवज खरा आहे; तो स्वाक्षरी करण्याचा व्यक्तीने ज्या परिस्थितीत तो घेण्यात आला त्याचावत जी कधने केली असे दिसते ती खरी आहेत, आणि असा पुरावा, जवाब व कबुलीजवाब रीतसर घेतला होता.

८१. जो दस्तऐवज म्हणजे, लंडन राजपत्र, अथवा ग्रिटिश क्राउनच्या कोणत्याही वसाहतीचे, राजपत्र, वृत्तपत्र, आश्रित देशाचे किवा त्याच्या ताव्यातील मुलुखाचे [कोणतेही अधिकृत राजपत्र किवा शासकीय राजपत्र] पार्लेमेंटचे खाजगी असल्याचे अथवा बवीन्स प्रिटरने छापलेले वृत्तपत्र किवा रोजनामा किवा याने छापलेली [युनायटेड अविनियम व अन्य किंग्समध्या] पार्लेमेंटच्या खाजगी अधिनियमाची प्रत आहे असे दिसते अशा प्रत्येक दस्तऐवजाचा आणि दस्तऐवज यासंवंधीचे जो दस्तऐवज एखाचा व्यक्तीने ठेवावयाचा असे कायद्याद्वारे निवेशित केलेले असते तशा प्रकारचा असल्याचे गृहीतक. दिसतो तो दस्तऐवज कायद्याने आवश्यक केल्याप्रमाणे सारतः त्याच नमुद्यात ठेवलेला असून योग्य ताव्यातून हजार केलेला असेल तर, अशा प्रत्येक दस्तऐवजाचा खरेपणा न्यायालय गृहीत धरील.

८२. इंग्लंडमध्ये किवा आयर्लंडमध्ये त्या त्या काढी अंमलात असलेल्या कायद्यानुसार, जो दस्तऐवज इंग्लंडमध्ये मुद्रेच्या इंग्लंडमधील किवा आयर्लंडमधील कोणत्याही न्यायालयात कोणत्याही बाबीच्या शावितीसाठी, तो अधिप्रमाणित किवा न्यायालयाच्या करण्याचा मोहोरेच्या, मुद्रांकाच्या किवा स्वाक्षरीच्या शावितीशिवाय अथवा जिने तो स्वाक्षरित केल्याचे शावितीशिवाय दिसते त्या व्यक्तीने ती ज्या न्यायिक किवा शासकीय पदावर असल्याचा दावा केला असेल त्याच्या स्वीकार्य असलेल्या शावितीशिवाय स्वीकार्य अशा प्रकारचा जो दिसतो असा कोणताही दस्तऐवज जेव्हा न्यायालयासमोर दस्तऐवजासंबंधी हजार केला जाईल तेव्हा, अशी मोहोर, मुद्रांक किवा स्वाक्षरी ही खरी आहे व त्यावर स्वाक्षरी करण्याचा व्यक्तीने गृहीतक. त्यावर स्वाक्षरी केली त्यावेळी तिने दावा केल्याप्रमाणे ते न्यायिक किवा शासकीय पद धारण केले होते असे न्यायालय गृहीत धरील.

आणि तो दस्तऐवज इंग्लंडमध्ये किवा आयर्लंडमध्ये ज्या प्रयोजनासाठी स्वीकार्य होऊ शकेल, त्याच प्रयोजनासाठी तो स्वीकार्य असेल.

८३. जे नकाशे किवा आराखडे [केंद्र शासन किवा कोणतेही राज्य शासन यांच्या] प्राधिकारान्वये शासनाच्या तथार केले असल्याचे दिसते ते त्याप्रमाणे केलेले होते व विनचूक आहेत असे न्यायालय गृहीत धरील; प्राधिकारान्वये पण कोणत्याही देशाच्या न्यायालयांच्या निर्णयांची प्रतिवृत्ते ज्यात अतभूत असल्याचे दिसते अशा यासंबंधी गृहीतक. केले गेले पाहिजे.

८४. जे पुस्तक कोणत्याही देशाच्या शासनाच्या प्राधिकारान्वये मुद्रित किवा प्रकाशित झाले कायद्यांचे संग्रह व असून त्यात त्या देशाच्या कायद्यांपैकी कोणत्याही कायद्यांचा अंतर्सांव असल्याचे दिसते अशा प्रत्येक निर्णयांची प्रतिवृत्ते पुस्तकाचा व अशा देशाच्या न्यायालयांच्या निर्णयांची प्रतिवृत्ते ज्यात अतभूत असल्याचे दिसते अशा यासंबंधी गृहीतक.

८५. जो दस्तऐवज हा एक मुख्यारनामा आहे व लेखप्रमाणक अथवा कोणतेही न्यायालय, मुख्यारनाम्यासंबंधी न्यायाधीश, दंडाधिकारी, [भारतीय] वाणिज्यदूत, उपचाणिज्यदूत किवा * * * * केंद्र शासनाचा] गृहीतक. प्रतिनिधी याच्यासमोर निष्पादित करण्यात आला आहे व त्याने तो अधिप्रमाणित केला आहे असे दिसते असा प्रत्येक पुस्तकाचा खरेपणा न्यायालय गृहीत धरील.

१. 'अनुकूलन आदेश, १९३७' द्वारे "भारताचे राजपत्र किवा कोणत्याही स्थानिक शासनाचे सरकारी राजपत्र" या शब्दाएवजी घातले.

२. 'अनुकूलन आदेश, १९५०' द्वारे घातले.

३. अनुकूलने 'अनुकूलन आदेश, १९३७', 'अनुकूलन आदेश, १९४८', १९४९ चा अविनियम ४०-कलम ३ व २ री अनुसूची आणि 'अनुकूलन आदेश, १९५०' यांद्वारे "सरकारच्या" हा शब्द वरीलप्रमाणे विशेषित केला.

४. 'अनुकूलन आदेश, १९५०' द्वारे "ब्रिटिश" या शब्दाएवजी घातले.

५. किंतु—द्वारे "हर मंजेस्टीचा किवा" हे शब्द याळले.

६. 'अनुकूलन आदेश, १९३७' द्वारे 'भारत सरकार' याएवजी 'केंद्र शासन' हा शब्दोल्लेख घातला.

दिव्येशी न्यायिक ८६. जो कोणताही दस्तऐवज [* * * * भारताचा किंवा] हर मैंजेस्टीच्या डोमिनिअन्सचा अभिलेखांच्या भाग नसलेल्या कोणत्याही देशाच्या कोणत्याही न्यायिक अभिलेखाची प्रमाणित प्रत असल्याचे दिसत असेल प्रभाणित प्रतींसंबंधी तो दस्तऐवज जर [* * * * केंद्र शासनाचा] जो कोणताही प्रतिनिधी [अशा देशात] किंवा गृहीतक, अशा देशासाठी] असेल त्याने न्यायिक अभिलेखांच्या प्रती प्रमाणित करण्यासाठी [त्या देशात] जी पद्धत सर्वसामान्यपणे प्रचारात आहे असे प्रमाणित केले असेल त्या पद्धतीने प्रमाणित करण्यात आला असल्याचे दिसत असेल तर, तो खार व विनचूक आहे असे न्यायालयाला गृहीत घरता येईल.

[* * * * [भारताचा किंवा] हर मैंजेस्टीच्या डोमिनिअन्सचा भाग नसलेल्या क्षेत्राच्या किंवा स्थळाच्या वावत जो अधिकारी 'सर्वसाधारण वाकळंड अधिनियम, १८९७' (१८९७ चा १०) कलम ३- [खंड (४३)] मधील व्याख्येप्रमाणे त्या क्षेत्राचा किंवा स्थळाचा राजनैतिक प्रतिनिधी असेल तो ते क्षेत्र किंवा स्थळ समाविष्ट असलेल्या [देशात व देशासाठी] असलेला [केंद्र शासनाचा] प्रतिनिधी असल्याचे मानले जाईल.]

पुस्तके, भू-नकाशे ८७. सार्वजनिक किंवा सर्वसाधारण हितसंबंधाच्या वावीवरील माहिती मिळवण्यासाठी न्यायालयाला व त्यारी नकाशे ज्याचा आधार घेता येईल असे कोणतेही पुस्तक आणि ज्यातील कथने ही संबद्ध तथ्ये असतील असा यासंबंधी गृहीतक, कोणताही प्रकाशित नकाशा किंवा तक्ता स्थाच्यासमोर हजर केला जाईल तेव्हा, ज्या व्यक्तीने ज्या काढी व ज्या स्थळी ते पुस्तक लिहिल्याचे अधवा तो नकाशा किंवा तक्ता प्रकाशित केल्याचे दिसते त्या व्यक्तीने त्या काढी व त्या स्थळी ते लिहिले किंवा तो प्रकाशित केला असे न्यायालयाला गृहीत घरता येईल.

तारसंदेशांसंबंधी ८८. एखादा संदेश ज्या व्यक्तीला उद्देशून पाठवण्यात आल्याचे दिसते तिच्याकडे तार कार्यालयाने गृहीतक, पोचवलेला असा संदेश आणि ज्या तार कार्यालयातून संदेश पाठवण्यात आल्याचे दिसते त्याच्याकडे पारेषणासाठी दिलेला संदेश हे एकल्प आहेत असे न्यायालयाला गृहीत घरता येईल; पण पारेषणासाठी असा संदेश कोणत्या व्यक्तीने दिला होता यासंबंधी न्यायालय काहीही गृहीत घरणार नाही.

हजर न केलेले ८९. जो दस्तऐवज मागवलेला असून हजर करण्याची नोटीस देण्यात आल्यावरही हजर केलेला दस्तऐवज, इत्यादी नाही असा प्रत्येक दस्तऐवज कायद्याद्वारे आवश्यक केलेला रीतीने साक्षांकित, मुद्रांकित व निष्पादित च्या रीतसर केला आहे असे न्यायालय गृहीत घरील.

निष्पादनासंबंधी

गृहीतक

तीस वर्षपूर्वीच्या ९०. जो दस्तऐवज तीस वर्षपूर्वीका असल्याचे दिसते किंवा तसे शाब्दीत केले जाते असा एखादा दस्तऐवज एवाचा ताब्यातून हजर करण्यात आला असून त्या विशिष्ट प्रकरणी न्यायालयाला तो तावा संबंधी गृहीतक, योग्य वाटला तर, अशा दस्तऐवजावरील सही व इतर सर्व मजकूर ज्या एखाद्या विशिष्ट व्यक्तीच्या हस्ताक्षरात असल्याचे दिसते तिच्याच हस्ताक्षरात तो आहे आणि निष्पादित किंवा साक्षांकित दस्तऐवजाच्या वावतीत, तो ज्या व्यक्तीने निष्पादित किंवा साक्षांकित केला असल्याचे दिसते त्याच व्यक्तीने तो रीतसर निष्पादित किंवा साक्षांकित केला होता असे न्यायालयाला गृहीत घरता येईल.

स्पष्टीकरण.——दस्तऐवज ज्या ठिकाणी व ज्या व्यक्तीजवळ असणे स्वाभाविक आहे त्या ठिकाणी व त्या व्यक्तीच्या हवाली ते असतील तर, ते योग्य ताबवात आहेत असे म्हटले जाते; पण ज्या ताब्याचा उगम वैद्य असल्याचे शाब्दीत झाले असेल किंवा त्या विशिष्ट प्रकरणातील परिस्थितीमुळे तसा उगम संभाव्य ठरत असेल तर, असा कोणताही तावा अयोग्य नसतो.

हे स्पष्टीकरण कलम ८१ ला सुद्धा लागू आहे.

१. 'अनुकूलन आदेश, १९५०' द्वारे मूळ मजकुराऐवजी घातले.
२. १९५१ चा अधिनियम ३-कलम ३ व अनुसूची यांद्वारे गाळले.
३. 'अनुकूलन आदेश, १९५०' द्वारे गाळले.
४. 'अनुकूलन आदेश, १९३७' द्वारे 'भारत सरकार' याऐवजी 'केंद्र शासन' हा शब्दोल्लेख घातले.
५. १८९१ चा अधिनियम ३-कलम ८ द्वारे मूळ मजकुराऐवजी घातले.
६. १९५१ चा अधिनियम ३, कलम ३ व अनुसूची यांद्वारे मूळ मजकुराऐवजी घातले.
७. वरील अधिनियमाद्वारे मूळ मजकुराऐवजी घातले.
८. १८९१ चा अधिनियम ३, कलम ३ द्वारे पूर्वी एक परिच्छेद घातला होता, त्या जागी आता १८९९ चा अधिनियम ५-कलम ४ द्वारे नवीन परिच्छेद घातला.
९. 'अनुकूलन आदेश, १९५०' द्वारे "एखादा भाग 'व' राज्याच्या वावत किंवा" हे शब्द घातले होते; ते १९५१ चा अधिनियम ३-कलम ३ व अनुसूची यांद्वारे गाळले.
१०. 'अनुकूलन आदेश, १९५०' द्वारे "खण्ड (४०)" ऐवजी घातले.
११. १९५१ चा अधिनियम ३, कलम ३ व अनुसूची यांद्वारे मूळ मजकुराऐवजी घातले.

उदाहरणे

(क) 'क' कडे दीर्घकाळ जमीनजुमल्याचा कब्जा आहे. जमिनीवरील त्याचे हक्क दर्शविलारे जमीनविधयक विलेख तो आपल्या ताब्यातून हजर करतो. हा ताबा योग्य आहे.

(ख) 'क' या जमीनजुमल्याचा गटाणधारक आहे त्यांवंशीचे विलेख तो हजर करतो. गटाणकाराकडे कब्जा आहे. हा ताबा योग्य आहे.

(ग) 'ख' चा एक सगासोयचा 'क' हा 'ख' ने आपल्या कब्जात असलेल्या जमिनीसंबंधीचे जे विलेख न्यान्याकडे सुरक्षित ताबा राहण्यासाठी ठेवले होते ते हजर करतो. हा ताबा योग्य आहे.

प्रकरण ६ वे

लेखी पुराष्यामुळे तोंडी पुरावा अपवर्जित होणे

९१. जेव्हा संविदेच्या किंवा देणगीच्या किंवा अन्य कोणत्याही संपत्तिव्यवस्थेच्या अटी इस्त-संविदाच्या, ऐवजाच्या रूपात लेखनिविष्ट केलेल्या असतील तेव्हा व ज्यांमध्ये कोणतीही बाब दस्तऐवजाच्या रूपात देणगांच्या व अन्य लेखनिविष्ट करणे विधितः आवश्यक असेल अशा सर्व प्रकरणी, अशा संविदेच्या, देणगीच्या किंवा संपत्तिव्यवस्थाच्या शादितीसाठी खुद तो दस्तऐवज किंवा यात यापूर्वी अंतर्भूत असलेल्या उपबंधांबाली ज्यात या अटी दस्त दुर्यम पुरावा स्वीकार्य असेल त्या प्रकरणी त्या दस्तऐवजाच्या रागकुराचा दुर्यम पुरावा यांविरीज कोणताही ऐवजाच्या रूपात पुरावा देता येणार नाही. लेखनिविष्ट केलेल्या

अपवाद १.—जेव्हा एखादा लोक-अधिकारी लेखान्वये नियुक्त करणे कायदानुसार आवश्यक असतील असेल व एखाद्या विशिष्ट व्यक्तीने असा अधिकारी म्हणत वार्षीकृत अंतर्भूत असतान तेव्हा त्या लेखान्वये त्याला नियुक्त केले गेले तो लेख याबीत करण्याची जरूरी नाही.

अपवाद २.—[भारतात] '[संप्रगार्थ स्वीकृत केलेलो] मृत्युपत्रे संप्रभाणाने शाबोत करता येतील

स्पष्टीकरण १.—उपरिनिर्दिष्ट संविदा, देणग्या किंवा संपत्तिव्यवस्था एका दस्तऐवजात अंतर्भूत असतान तेव्हा त्या प्रकरणाना व त्या एकाहून अधिक दस्तऐवजांमध्ये अंतर्भूत असतान तेव्हा त्या प्रकरणाना हे कलम सारखेच लागू होते.

स्पष्टीकरण २.—एकाहून अधिक मूळलेख असतील नेव्हा, फक्त एकच मूळलेख याबीत करण्याची जरूरी असते.

स्पष्टीकरण ३.—या कलमात निर्दिष्ट केलेल्या तथ्याहून अन्य तथ्याचे कोणत्याही दस्तऐवजात— मग तो कसलाही असो—कथम केलेले असल्यास, त्या तथ्यासंबंधी तोंडी पुरावा स्वीकृत करण्यास प्रतिवध होणार नाही.

उदाहरणे

(क) जर संविदा अनेक पक्वांमध्ये अंतर्भूत असेल तर, ज्यांमध्ये ती अंतर्भूत आहे ती सर्व पक्वे शाबोत केली पाहिजेत.

(ख) जर संविदा एखाद्या विनिमयपदात अंतर्भूत असेल तर, विनिमयपद शाबोत केले पाहिजे.

(ग) जर विनिमयपद तीन विषवांच्या संचात काढलेले असेल तर, फक्त एकच शाबोत करणे जरूर आहे.

(घ) 'क' हा 'ख' शी विवित अटीवर नील देण्याची लेखी संविदा करतो. ज्याबद्दल अन्य एखाद्या प्रसंगी तोंडी संविदा शाली होती अशा दुसऱ्या निलीची किमत 'क' ने 'ख' ला चुकती केली होती हे तथ्य त्या लेखी संविदेत उल्लेखिलेले आहे.

त्या दुसऱ्या निलीबद्दल पैसे देण्यात आले नव्हते असा तोंडी पुरावा देऊ करण्यात येतो हा पुरावा स्वीकार्य आहे.

(इ) 'ख' ने दिलेल्या पैशांबद्दल 'क' हा 'ख' ला शाबोती देतो.
पैसे देण्यात आल्याचा तोंडी पुरावा देऊ करण्यात येतो.

हा पुरावा स्वीकार्य आहे.

१. १९५१ चा अधिनियम ३-कलम ३ व अनुसूची यांद्वारे 'राज्य' याएवजी 'भारत' हा शब्दोल्लेख घातला.

२. १९७२ चा अधिनियम १८-कलम ७ द्वारे "भारतीय उत्तराधिकार अधिनियमाखालील" या अद्वांएवजी घातले.

तोंडी कराराचा
पुरावा बगळणे.

९२. अंगा कोणत्याही संविदेच्या, देण्याच्या किंवा अन्य संपत्तिव्यवस्थेच्या तरतुदी किंवा दस्त-ऐवजाच्या रूपात लेखनिविष्ट करणे विधित: आवश्यक आहे अशी कोणतीही बाब लगातपूर्व कलमानुसार शाब्दीत ज्ञात्यास, त्या तरतुदीच्या विश्व असणारे, त्यात बदल करणारे, त्यात काही अधिक घालणारे किंवा त्यातवृत्त काही कमी करणारे असे काहीतरी शाब्दीत करण्यासाठी अंगा कोणत्याही संलेखातील पक्षांच्या दरम्यान किंवा त्याच्या हितसंबंध-प्रतिनिधीच्या दरम्यान, कोणत्याही तोंडी कराराचा किंवा कथनाचा पुरावा स्वीकृत केला जाणार नाही:

परंतुक (१).—ज्या कोणत्याही त्यामुळे कोणताही दस्तऐवज विविधात्य होऊ शकेल किंवा कोणत्याही व्यक्तीला त्यासंबंधीचा कोणताही ढुकभूनामा किंवा आदेश मिळवण्याचा हक्क प्राप्त होऊ शकेल ते तथ्य शाब्दीत करता येईल; इदाहरणार्थ—कपट, धाकदमटणा, अवैधता, यथावोग्य निष्पादनाचा अभाव, संविदा करणाऱ्या कोणत्याही पक्षांच्या आयी कमतेचा अभाव, प्रतिफलाचा । अभाव किंवा त्याची निष्फलता । अथवा तथ्यविषयक किंवा कायदेविषयक चूकमूळ.

परंतुक (२).—दस्तऐवजात जी बाब अगुल्हेचित आहे व जी त्याच्या तरतुदीशी विसंगत नाही अंगा कोणत्याही याबीसंबंधीच्या कोणत्याही स्वतंत्र तोंडी कराराचे अस्तित्व शाब्दीत करता येईल. हे परंतुक लागू होते किंवा नाही याचा विचार करताना न्यायालय, तशा प्रकारच्या दस्तऐवजाच्या वावतीती उपचाराची बाब किंविशी अवैधित आहे ते लक्षात येईल.

परंतुक (३).—अंगा कोणत्याही संविदेखाली, देणगीखाली किंवा संपत्तिव्यवस्थेखाली लागू होणाऱ्या कोणत्याही आवधनाची पूर्ववर्ती शर्त असलेल्या कोणत्याही स्वतंत्र तोंडी कराराचे अस्तित्व शाब्दीत करता येईल.

परंतुक (४).—अशी कोणतीही संविदा, देणगी किंवा संपत्तिव्यवस्था लेखी असणे विधित: आवश्यक असेल किंवा दस्तऐवजांच्या नोंदणीसंबंधी त्या त्या काळी अंमलात असलेल्या कायद्यानुसार त्यांची नोंदणी दरम्यात आली असेल ती प्रकारणे खेरीजकरून इतर बावतीत, अशी संविदा, देणगी किंवा संपत्तिव्यवस्था रद्द करण्यासाठी किंवा तीत बदल करण्यासाठी मामाहून ज्ञालेल्या कोणत्याही स्वतंत्र तोंडी कराराचे अस्तित्व शाब्दीत करता येईल.

परंतुक (५).—कोणत्याही संविदेत स्पष्टपणे तसूद न केली आनुषंगिके ज्या कोणत्याही परिपाठानुसार किंवा रुढीनुसार बहुशः त्या प्रकारच्या संविदांशी अनुकद्द असतात ती शाब्दीत करता येतील :

परंतु, अशी आनुषंगिक तरतुद अनुकद्द करणे हे संविदेच्या स्पष्ट तरतुदीना प्रतिकूल किंवा त्याच्याशी विसंगत असता कामा नये.

परंतुक (६).—दस्तऐवजाची भाषा विचारान तथ्यांशी कशा रीतीने संवर्धित आहे हे दाखविणारे कोणतेही तथ्य शाब्दीत करता येईल.

उदाहरणे

(क) “कलकत्याहून लंडनला जाणाऱ्या जहाजांमधील” मालाचे विमापत्र काढलेले आहे माल एका विशिष्ट जहाजावर घडवलेला होता व ते जहाज वेपत्ता झाले. ते विशिष्ट जहाज विमापत्रातून तोंडी कराराने वगळले होते, हे तथ्य शाब्दीत करता येत नाही.

(ख) ‘क’ हा ‘ख’ ला १ मार्च १८७३ रोजी १,००० रुपये देण्याचा बिनशर्त लेखी करार करतो. पैसे ३१ मार्चपर्यंत देण्यात येऊ नयेत असा त्यावेळी तोंडी करार झाला होता, हे तथ्य शाब्दीत करता येत नाही.

(ग) “रामपूर टी इस्टेट” या नावाची संपदा एका विलेखान्वये विकण्यात आली असून विकलेल्या संपदेचा नकाशा हा विलेखान्वये अंतर्भूत आहे. नकाशात अंतर्भूत असलेली जमीन त्या संपदेचा भाग असल्याचे नेहमीच समजले जाऊ होते व विलेखान्वये ती संक्रामित होणे अभिप्रेत होते, हे तथ्य शाब्दीत करता येत नाही.

(घ) ‘ख’ च्या मालकीच्या विवित खाणी विवित अटीवर चालवण्यासाठी ‘क’ हा ‘ख’ शी लेखी संविदा करतो. त्याच्या मूल्यावाचत ‘ख’ ने केलेल्या अपवैद्यनमुळे ‘क’ तसे करण्यास प्रवृत्त झाले हे तथ्य शाब्दीत करता येईल.

(इ) संविदेच्या विनिर्दिष्ट पालनासाठी ‘क’ हा ‘ख’ विश्व दावा लावतो व तिच्या तरतुदीपैकी एक तरतुद त्याने चूकीने घातलेली असल्याने तेवढी दुरुस्ती करावी अशीही विनंती करतो. ज्या चूकीमुळे ‘क’ संविदेत दुरुस्ती करण्यास हक्कदार होऊ शकेल अशी चूक झाली होती असे त्याला शाब्दीत करता येईल.

(ज) ‘क’ हा पत्राद्वारे ‘ख’ चा माल मागवतो. पैसे देण्याच्या वेळेसंबंधी त्यात काहीही म्हटलेले नाही व मालाची पाठवणी होताच तो माल स्वीकारतो. ‘ख’ हा ‘क’ विश्व किमतीसाठी दावा लावतो माल काही मुदतीच्या उधारीवर पुरवण्यात आला असून ती मुदत अजून सपलेली नाही असे ‘क’ दाखवून देऊ शकेल.

(८) 'क' हा 'ख' ला घोडा विकतो व तो निकोप असल्याबद्दल तोंडी हमी देतो. "क" कडून ५०० रुपयाला घोडा विकत घेतला" अशा शब्दात 'क' हा 'ख' ला कागदपत्र कहून देतो. 'ख' ला तोंडी हमी शाब्दीत करता येईल.

(९) 'क' हा 'ख' कडून राहण्याची जागा भाड्याने घेतो, व 'ख' ला एक काढ देतो आणि त्यावर "खोल्या, दरमहा २०० रुपये," असे लिहिलेले आहे, या अटीमध्ये अंगठ: भोजनाचा अंतभाव देतो असा तोंडी करार झाल्याचे 'क' ला शाब्दीत करता येईल.

'क' हा 'ख' कडून एका वर्षासाठी राहण्याची जागा भाड्याने घेतो व एका मुख्याराने तवार केलेला व रीतसर मुद्रांक लावलेला असा एक करारनामा त्यांच्या दरम्यान करण्यात येतो. भोजनाविषयी त्यात काही उल्लेख नाही. अटीमध्ये भोजनाच्या अटीचा तोंडी अंतभाव केलेला होता हे 'क' ला शाब्दीत करता येणार नाही.

(१०) 'ख' कडे पैसाची पावती पाठवून 'क' आपांस येणे असलेल्या कृपाची मापणी करतो. 'ख' पावती ठेवून घेतो, पण पैसे पाठवत नाही. त्या रकमेसाठी केलेल्या दाव्यात 'क' ला ही वस्तुरिती शाब्दीत करता येईल.

(११) 'क' व 'ख' विवक्षित संभावी घटना घडून आल्यावर परिणामक व्हाव्याची अशी विविधत लेली संविदा करतात; तो लेख 'ख' कडे ठेवलेला असून तो त्यावरून 'क' विरुद्ध दावा लावतो. कोणत्या परिस्थितीत तो लेख दिला होता ते 'क' दाखवून देऊ शकेल.

९३. जेव्हा दस्तऐवजात केलेली शब्दयोजना संकृतदर्शनी संदिग्ध असेल किंवा त्यामध्ये काही संदिग्ध दस्तऐवज उपीवा असतील तेव्हा, जी तथ्ये तिचा अर्थ दाखवू शकतील किंवा त्या उपिंवा भरून काढू शकतील त्यांचा स्पष्ट किंवा विषेधित करणारा पुरावा देता येणार नाही.

उदाहरणे

(क) 'क' हा 'ख' ला "१,००० रुपयाला किंवा १,५०० रुपयाला" घोडा विकण्याचा लेखी करार करतो यांपैकी कोणती किमत द्याव्याची होती त्याचा पुरावा देता येणार नाही.

(ख) विलेखत कोण्या जागा आहेत. त्या कशा प्रकारे भरण्याचे अभिप्रेत होते ते दाखवू शकणाऱ्या तथ्यांचा पुरावा देता येत नाही.

९४. जेव्हा दस्तऐवजात वापरलेली भाषा स्वयंस्पष्ट असेल व ती विद्यमान तथ्यांना नेपकी विद्यमान तथ्यांना लाग होता असेल तेव्हा, ती अशा तथ्यांना लागू करणे अभिप्रेत नव्हते हे दाखवून देण्यासाठी पुरावा देता येणार दस्तऐवज लागू करण्याविरुद्ध असलेला पुरावा वगळणे.

उदाहरण

'क' एका विलेखाव्यये 'ख' ला आपली रामदूर येथील "१०० विध्यांची मिळकत" विकतो. रामपूर येथे 'क' ची १०० विध्यांची मिळकत आहे. विकण्याचे अभिप्रेत असलेली संपदा निराळ्या जागी होती व तिराळ्या आकारामाची होती या तथ्याचा पुरावा देता येणार नाही.

९५. जेव्हा दस्तऐवजात वापरलेली भाषा स्वयंस्पष्ट असेल, पण विद्यमान तथ्यांच्या संदर्भात तिचा विद्यमान तथ्यांच्या अर्थ लागत नसेल तेव्हा, ती अशा तथ्यांना लागू करणे अभिप्रेत नव्हते हे दाखवून देण्यासाठी पुरावा देता येणार दस्तऐवज अर्थ लागत नसलेल्या विरुद्ध पुरावा.

उदाहरण

एका विलेखाव्यये 'क'" आपले कलकर्त्यातील घर" 'ख' ला विकतो.

"क" चे कल्कत्यात एकही घर नव्हते. पैर्य असे दिसते की, हावड्याला त्याचे एक घर होते व विलेखाचे निपादन शाल्यापासून 'ख' कडे त्याचा कव्या होता.

तो विलेख हावडा येथील घराशी संवंधित होता हे दाखवून देण्यासाठी ही तथ्ये शाब्दीत करता येतील.

९६. जेव्हा वापरलेली भाषा अनेक व्यक्तीपैकी किंवा वस्तपैकी कोणाहो एकीला लागू करण्याचे अनेक व्यक्तीपैकी अभिप्रेत असल्याचा संभव असतो व एकीहून अधिकांना ती लागू करण्याचे अभिप्रेत असू शकणार नाही फक्त एकोच तेव्हा, त्यांपैकी कोणत्या व्यक्तीला किंवा वस्तूला ती लागू करण्याचा उद्देश होता हे दाखवून देण्याच्या व्यक्तीला जी भाषा तथ्यांचा पुरावा देता येईल.

उदाहरणे

(क) 'क'" आपला पांडरा घोडा" 'ख' ला १,००० रुपयाला विकण्याचा करार करतो. 'क' कडे दोन पांडरे घोडे आहेत. त्यांपैकी कोणता अभिप्रेत होते हे दाखवून देण्याचा तथ्यांचा पुरावा देता येईल.

(ख) 'क' हा 'ख' बरोवर हैद्राबादला जाण्याचा करार करतो. दक्षिणेतील हैद्राबाद अभिप्रेत होते की सिधमधील हैद्राबाद अभिप्रेत होते हे दाखवून देण्याचा तथ्यांचा पुरावा देता येईल.

सर्वच्या सर्व ९७. जेव्हा वापरलेली भाषा अंशत: विद्यमान तथ्यांच्या एका समूहाला व अंशत: विद्यमान शब्दयोजना ज्या दोन तथ्यांच्या दुसऱ्या समुहाला लागू होते पण ती संपूर्ण भाषा त्यापैकी एकालाही नेमकेपणाने लागू होत नाही तथ्य समूहांपैकी तेव्हा, ती दोहोपैकी कशाला लागू करण्याचे अभिप्रेत होते ते दाखवून देण्यासाठी पुरावा देता येईल.

कशालाही

नेमकेपणाने लागू

पडत नाही त्यापैकी 'य' च्या ताब्यात असलेली 'क' येयील आपली जमीन 'क' हा 'ख' ला विकण्याचा करार करतो. एकाला ती लागू 'क' ची 'क' येथे जमीन आहे, पण ती 'य' च्या ताब्यात नाही, आणि एक जमीन 'य' च्या ताब्यात करण्यासंबंधी पुरावा, आहे. पण ती 'क' येथे नाही. कोणती जमीन विकण्याचे त्याला अभिप्रेत होते हे दाखवून देणाऱ्या तथ्यांचा पुरावा देता येईल.

उदाहरण

दुर्वाच्या लिखित ९८. वाचसा नं येण्यासारख्या व सर्वसामान्यपणे सुवोध नसलेल्या लिखित चिन्हांचा, परक्या, लुप्त, चिन्हे, इत्यादीच्या पारिभाषिक, स्थानिक व प्रांतीय शब्दप्रयोगाचा, संक्षेपाक्षरांचा व विशिष्ट अर्थाने वापरलेल्या शब्दांचा अर्थ अर्थसंबंधी पुरावा दाखवून देण्यासाठी पुरावा देता येईल.

उदाहरण

'क' हा शित्पकार "आपली सर्व मॉडेल्स" 'ख' ला विकण्याचा करार करतो. 'क' कडे मॉडेल्स व मॉडेलिंगची हत्यारे ही दोन्ही अहृत. काय विकण्याचे अभिप्रेत होते ते दाखवून देण्यासाठी पुरावा देता येईल.

दस्तऐवजातील ९९. या व्यक्ती दस्तऐवजातील पक्ष नाहीत किंवा त्यांचे हितसंबंध-प्रतिनिधी नाहीत त्यांना विबंधांमध्ये बदल दस्तऐवजाचे विवंध बदलणारा समकालीन करार झाला होता हे दाखवून देण्यास उपयुक्त असा कोणत्याही करणाऱ्या कराराचा तथ्यांचा पुरावा देता येईल.

पुरावा कोणाला

देता येईल.

उदाहरण

'ख' ने 'क' ला विवक्षित काप्स विकावा आणि सुपूर्दगी झाली की पैसे देण्यात यावेत असा 'क' व 'ख' लेढी करार करतात. याच्वेळी 'क' ला तीन महिन्यांची उघारी याची असा तोडी करार ते करतात. 'क' व 'ख' यांचा दरम्यान हे दाखवून देता येणार नाही. पण त्यामुळे 'ग' च्या हित-संबंधांचा परिणाम झाला असेल तर, 'ग' ते दाखवू शकेल.

मृत्युपत्रासंबंधी १००. मृत्युपत्रांचा अर्थ लावण्याबाबत "भारतीय उत्तराधिकार अधिनियम, १८६५" (१८६५ चा

"भारतीय १०) यात जे उपबंध असतील त्यापैकी कोणत्याही उपबद्धावर या प्रकरणात अंतर्भूत असलेल्या कोणत्याही उत्तराधिकार गोट्टीमुळे परिणाम होतो असे रामजले जाणार नाही.

अधिनियमात, जे

उपबंध असतील,

त्यांची व्यावृती:

भाग ३ रा

पुरावा हजर करणे व पुराव्याचा परिणाम

प्रकारण ७ वे

शावितीची जबाबदारी

शावितीची १०१. जो कोणी स्वतः प्रपादन केलेल्या तथ्यांच्या अस्तित्वावर अवलंबून असलेल्या कोणत्याही जबाबदारी, वंदेह क्षमतावाबाबत किंवा दायित्वावाबाबत न्यायनिर्णय देण्यास कोणत्याही, न्यायालयाला आवाहन करील, त्याने ती तथ्ये अस्तित्वावर असत्याचे शाब्दीत केले पाहिजे.

जेव्हा एखादी व्यक्ती कोणत्याही तथ्यांचे अस्तित्व शाब्दीत करण्यास बांधलेली असते तेव्हा, शावितीची जबाबदारी त्या व्यक्तीवर आहे असे म्हटले जाते.

उदाहरणे

(क) 'ख' ने जो गुन्हा केलेला आहे असे 'क' म्हणतो त्यावदल 'ख' ला शिक्षा करण्यात येत आहे असा न्यायनिर्णय दिला जावा असे 'क' न्यायालयाला आवाहन करतो.

'ख' ने गुन्हा केलेला आहे असे 'क' ने शाब्दीत केले पाहिजे.

(ख) जी तथ्ये खरी असल्याचे 'क' प्रपादन करतो व 'ख' नाकबूल करतो त्यामुळे 'क' हा न्यायालयाला, तो 'ख' च्या कब्जातील विवक्षित जमिनीला हक्कदार आहे असा न्यायनिर्णय देण्यास सांगतो.

'क' ने त्या तथ्यांचे अस्तित्व शाब्दीत केले पाहिजे.

१. आता 'भारतीय उत्तराधिकार अधिनियम, १९२५' (१९२५ चा ३९), भाग ६ वा, प्रकारण ६ वे पहा.

१०२. दाव्यात किंवा कायेवाहीत जर कोणत्याही वाजूने काहीच पुरावा दिला गेला नाही तर शावितीची जी व्यक्ती हेरेल तिच्यावर शावितीची जबाबदारी असते.

जबाबदारी की यावर असते.

उदाहरणे

(क) जी जमीन 'ख' च्या कब्जात असून 'क' च्या प्रपांदाप्रमाणे 'ख' चा वाप 'ग' याच्या मृत्युपत्रांन्वये 'क' ला देण्यात आली होती तिच्यासाठी 'क' हा 'ख' विरुद्ध दावा लावतो.

जर कोणत्याही वाजूने काहीच पुरावा दिला गेला नाही तर, 'ख' आपल्याकडे कवजा ठेवून घेण्यास हक्कदार होईल.

म्हणून शावितीची जबाबदारी 'क' वर आहे.

(ख) बंधपत्रावरून येणे असलेल्या पैशासाठी 'क' हा 'ख' वर दावा लावतो.

बंधपत्राचे निष्पादन झाल्याचे कबूल करण्यात आले आहे, पण ते कपटाने मिळवले असे 'ख' म्हणतो व 'क' ते नाकबूल करतो.

जर कोणत्याही वाजूने काहीच पुरावा दिला गेला न हो तर 'क' जिकेल, कारण बंधपत्रावहूल तंदा नाही व कपट शाबीत झालेले नाही.

म्हणून शावितीची जबाबदारी 'ख' वर आहे.

१०३. कोणत्याही विशिष्ट तथ्यासंबंधीया शावितीची जबाबदारी एखादा विशिष्ट व्यक्तीवर विशिष्ट राहील असा कोणत्याही कायद्याने उपबंध केलेला नसेल तर, जी व्यक्ती न्यायालयाला त्या तथ्याच्या तथ्यासंबंधात अस्तित्वावर विश्वास ठेवण्याने आवाहन करील तिच्यावर त्या तथ्याच्या शावितीची जबाबदारी राहील. शावितीची जबाबदारी.

उदाहरणे

(क) 'क' हा 'ख' विरुद्ध चोरीबद्दल खटला भरतो व आपण चोरी केल्याचे 'ख' ने 'ग' कडे कबूल केले यावर न्यायालयाने विश्वास ठेवावा असे आव्हान करतो. 'क' ने कबुली शाबीत केली पाहिजे.

प्रस्तुत वेळी आपण अन्यत्र होतो यावर विश्वास ठेवण्याबद्दल 'ख' न्यायालयाला आवाहन करतो. त्याने ते शाबीत केले पाहिजे.

१०४. जे कोणतेही तथ्य कोणत्याही व्यक्तीला अन्य एखादा तथ्याबद्दल पुरावा देणे शक्य व्हावे पुरावा स्वीकार्य म्हणून शाबीत करण्याची जरूरी असते ते शाबीत करण्याची जबाबदारी असा पुरावा देऊ इच्छिणाऱ्या होण्यासाठी शाबीत करावयाचे तथ्य असते.

उदाहरणे

(क) 'क' हा 'ख' चे मृत्युकालीन अधिकथन शाबीत करू इच्छितो. 'क' ने 'ख' चा मृत्यु शाबीत जबाबदारी केला पाहिजे.

(ख) हरवलेल्या दस्तऐवजातील मजकूर 'क' दुर्घम पुराव्याने शाबीत करू इच्छितो. दस्तऐवज हरवलेला आहे असे 'क' ने शाबीत केले पाहिजे.

१०५. जेव्हा एखादा व्यक्तीवर कोणत्याही अपराधाचा आरोप असेल तेव्हा, ज्यामुळे तो खटला आरोपीचा खटला 'भारतीय दंड संहिता' (१८६० चा ४५) यातील संवासाधारण अपवादार्थकी कोणत्याही अपवादाच्या अपवादांतर्गत अंतर्गत अथवा त्याच संहितेच्या अन्य कोणत्याही भागात किंवा अपराधाची व्याख्या करण्याच्या कोणत्याही येतो हे शाबीत कायद्यात अंतर्भूत असलेल्या कोणत्याही विशेष अपवादाच्या किंवा पंतूकाच्या अंतर्गत येतो त्या परिस्थितीचे करण्याची अस्तित्व शाबीत करण्याची जबाबदारी तिच्यावर असते व न्यायालय अशा परिस्थितीचा अभाव असल्याचे जबाबदारी गृहीत धरील.

उदाहरणे

(क) 'क' वर खुनाचा आरोप असून मनोविकल्पमुळे आपल्याला त्या कृतीचे स्वरूप समजले नाही असे तो अभिकथन करतो.

शावितीची जबाबदारी 'क' वर आहे.

(ख) 'क' वर खुनाचा दोषारोप असून गंभीर व आकस्मिकता प्रक्षेपक कारणामुळे आपला संयम सुटला असे तो अभिकथन करतो.

शावितीची जबाबदारी 'क' वर आहे.

(ग) 'भारतीय दंड संहिता' (१८६० चा ४५) कलम ३५ द्वारे उपबंधित केलेले प्रकरण खेरीज-करण जो कोणी इच्छापूर्वक जवर दुवापत करील तो विवक्षित शिक्षांना पाव होईल असे कलम ३२५ मध्ये उपबंधित केले आहे.

इच्छापूर्वक जवर दुवापत केल्याबद्दल 'क' वर कलम ३२५ खाली दोषारोप ठेवण्यात आला आहे ज्यामुळे ते प्रकरण कलम ३२५ खाली येते ती परिस्थिती शाबीत करण्याची जबाबदारी 'क' वर आहे.

१. भारताचे राजपत्र, १८७२, भाग-४, पृष्ठ १ वर दिल्याप्रमाणे या अधिनियमात या ठिकाणी उदाहरण (ख) नाही.

विशेषेकाळम १०६. जेव्हा कोणतेही तथ्य विशेषकरून एखाद्या व्यक्तीच्या माहितीच्या कक्षेत असते तेव्हा, ते माहितीच्या कक्षेत तथ्य शाब्दीत करण्याची जबाबदारी तिच्यावर असते.

असलेले तथ्य शाब्दीत करण्याची जबाबदारी.

उदाहरण

(क) कृतीचे स्वरूप व परिस्थिती यांवृत्त चूऱित होणाऱ्या उद्देशाहून अन्य एखाद्या उद्देशाने जेव्हा एखाद्या व्यक्तीने ती कृती केली असेल तेव्हा, तो उद्देश शाब्दीत करण्याची जबाबदारी तिच्यावर असते.

(ख) 'क' वर विनातिकिट रेल्वेप्रवास केल्याचा दोषारोप आहे त्याच्याकडे तिकीट होते हे शाब्दीत करण्याची जबाबदारी त्याच्यावर आहे.

मागील तीस वर्षांच्या १०७. एखादा माणस हयात आहे की मृत आहे असा प्रश्न असतो व मागील तीस वर्षांच्या अवधीत कालावधीत केश्वातरी तो हयात होता है दाखवून देण्यात येते. तेव्हा, तो मृत आहे हे शाब्दीत करण्याची जबाबदारी तसेकीही जी हयात म्हणणाऱ्या व्यक्तीवर असते.

असल्याचे झात आहे

त्या व्यक्तीचा
मृत्यु शाब्दीत
करण्याची
जबाबदारी.

सात वर्षे जिचा १०८. [परंतु जेव्हा] एखादा माणूस हयात आहे की मृत आहे हा प्रश्न असतो व जर तो अवधिकाणा कळलेला हयात असता तर स्वाभाविकपणे ज्यांना त्याचा ठावठिकाणा कळला असता त्यांना सात वर्षे त्याच्याबद्दल नाही ती व्यक्ती काही बातमी नसते तेव्हा, तो हयात आहे हे शाब्दीत करण्याची जबाबदारी तसेकीही म्हणणाऱ्या हयात आहे हे शाब्दीत [व्यक्तीकडे संकामित होते].

कारण्याची
जबाबदारी.

भागीदार, जमीन १०९. जेव्हा व्यक्ती म्हणजे भागीदार आहेत की काय, अगर जमीनमालक व भाडेकरू किंवा मालक व भाडेकरू, प्रकर्ता व अभिकर्ता आहेत की काय असा प्रश्न असतो व त्या तशा नात्याने वागत आल्या आहेत असे दाखवून यांती व अभिकर्ता देण्यात अलेले असते तेव्हा, त्यांच्यामध्ये ते ते नाते नाही किंवा ते दंपुटात आलेले आहे, हे शाब्दीत त्यांच्या बाबतीतांती करण्याची जबाबदारी तसेकीही म्हणणाऱ्या व्यक्तीवर असते.

त्यांच्या आपसल

संवर्धायाचत
शाब्दीतीची

जबाबदारी.

मालकीरंबंधी ११०. जी वस्तू कोणत्याही व्यक्तीच्या कळजात आहे असे दाखवून देण्यात आलेले आहे त्या शास्त्रीची वस्तूची ती मालक आहे किंवा काय असा प्रश्न असतो तेव्हा, ती व्यक्ती मालक नाही हे शाब्दीत करण्याची जबाबदारी ती मालक नाही असे म्हणणाऱ्या व्यक्तीवर असते.

तेपेकीही एक पक्ष कातंव्या १११. जेथे पक्षापक्षांमधील संव्यवहारातील सद्भावाबाबतचा प्रश्न असून त्याच्यापैकी एक पक्ष पेक्षा विश्वासाच्या दुसऱ्याच्या कतंव्यापैक्षा दिश्वासाचे स्थान असतो तथे, संव्यवहारातील सद्भाव शाब्दीत करण्याची जबाबदारी नात्याने संबंधित कतंव्यापैक्षा विश्वासाचे स्थान असलेल्या पक्षावर असते.

असेल तेथे

संव्यवहारातील

सद्भावाची शाब्दी.

उदाहरण

(क) अशिलाने न्यायवादीला केलेल्या विक्रीमागील सद्भाव हा अशिलाने आणलेल्या दाव्यात प्रश्नास्पद आहे. संव्यवहारातील सद्भाव शाब्दीत कुरण्याची जबाबदारी न्यायवादीवर आहे.

(ख) नुकत्याच सज्जान आलेल्या मुलाने वापाला केलेल्या विक्रीतील सद्भाव हा मुलाने आणलेल्या दाव्यात प्रश्नास्पद आहे. संव्यवहारातील सद्भाव शाब्दीत करण्याची जबाबदारी वापावर आहे.

विवक्षित अपराधां ११२. (१) जेव्हा एखाद्या व्यक्तीने पोट-कलम (२) मध्ये न विनिर्दिष्ट करण्यात आलेला संवर्धीने गृहीतका कोणताही अपराध,—

(क) अनागोदी नष्ट करण्यासाठी आणि सार्वजनिक सुव्यवस्था पुढी प्रस्थापित करून ती टिकविण्यासाठी उपबंध करण्याच्या, त्यावेळी अंमलात असलेल्या कोगत्याही अधिनियमितोअन्वये 'अशांत क्षेत्र' म्हणून घोषित करण्यात आलेल्या कोणत्याही क्षेत्रात किंवा;

१. १८७२ चा अधिनियम १८-कलम ९ द्वारे "जेव्हा" या शब्दाएवजी घातले.

२. किंता.—कलम ९ द्वारे "व्यक्तीवर असतो" या शब्दाएवजी घातले.

३. 'दहशतवादीपीडित क्षेत्र (विशेष न्यायालय) अधिनियम, १९८४' (१९८४ चा ६१) कलम

२० द्वारे हे कलम समाविष्ट करण्यात आले.

(ख) जेथे एक महिन्यापेक्षा अधिक काळापर्यंत सार्वजनिक शांतिसेचा भोठ्या प्रभाणात भाग होत आहे अशा कोणत्याही क्षेत्रात, केला असल्याचा आरोप तिच्यावर असेल, आणि कोणत्याही सशस्त्र सेनादलांतील किंवा सार्वजनिक सुव्यवस्था राखण्याची जबाबदारी सोपव्याप्त आलेल्या अशा दलांतील सदस्य आपल्या कर्तव्यांचे पालन करीत असताना त्यांच्यावर हल्ला करण्यासाठी किंवा त्यांना प्रतिकार करण्यासाठी अशा दोघांतील उद्धिकाणी किंवा ज्या टिकाणामध्ये जेव्हा दाखलेला, हत्यारे किंवा स्फोटक द्वये वापरण्यात आली त्या टिकाणी त्या घेळी अशी व्यक्ती होती असे दाखवून देण्यात येईल तेव्हा, जर विलळ शावीत करण्यात आले नाही तर अशा व्यक्तीने अपराध केला आहे असे गृहीत धरण्यात येईल.

(२) पोटकलम (१) मध्ये निविष्ट केलेले अपराध पुर्वीलप्रभाणे आहेत, ते असे:—

(क) 'भारतीय दंड संहिता' (१८६० चा ४५) कलम १२१, कलम १२१ क, कलम १२२ किंवा कलम १२३ खालील अपराध;

(ख) 'भारतीय दंड संहिता' (१८६० चा ४५) कलम १२२ किंवा कलम १२३ खालील अपराध करण्यासाठी फौजदारीपान्ह कट किंवा तो अपराध करण्याचा प्रयत्न किंवा त्या अपराधास अप्रेरणा.]

११२. कोणतीही व्यक्ती ही, आपली आई व कोणताही पुरुष यांच्या विडिगाहा वैवाहिक जीवनाच्या काळात किंवा त्या विवाहाच्या विच्छेदानंतर आई अविवाहित राहिलेली असताना दागदणीची दिक्षासांच्या काळात जन्म हा आत जन्मली होती हे तथ्य म्हणजे ती व्यक्ती त्या पुरुषाचे औरस अपत्य आहे याचा निर्णयिक पुरावा औरसांगा गिरणीक पक्षांना एकमेकांच्या बाबतीत समागमसंधी नव्हती हे दाखवून देता आले तर गोष्ट घेण्यी.

११३. '[गव्हर्नर्मेंट ऑफ इंडिया बैंक, १९३५] (२६ पंचम जॉ-प्र. २) याच्या भाग तीनच्या राज्यभेद प्रारंभाशूर्वी [विटिश राज्यक्षेत्राचा कोणताही भाग कोणत्याही देशी संस्थानाच्या, संस्थानिकाच्या किंवा परस्वाधीन केल्याच्या संस्थानाधिपतीच्या स्वाधीन केला आहे अशी शासकीय राजपत्रातील अधिसूचना म्हणजे अशा अविसूचनेत पुरावा. नमूद केलेल्या दिनांकास असे राज्यक्षेत्र कायदेशीरपणे परस्वाधीन केल्याचा निर्णयिक पुरावा असेल.

[११३क. जेव्हा विवाहित स्त्रीने केलेल्या आत्महत्येला तिच्या पतीने किंवा तिच्या पतीच्या विवाहित स्त्रीला कोणत्याही नातेवाईकाने अप्रेरणा दिली होती काय असा प्रश्न उद्भवला असेल आणि तिने आपल्या आत्महत्या करण्यास पतीचा असा नातेवाईक याने तिला कर वागणूक दिली होती हे दाखवून देण्यात येईल. तेव्हा, त्या संबंधीचे गृहीतका, प्रकरणाची इतर सर्व परिस्थिती लक्षात घेऊन न्यायालयाला असे गृहीत धरता येईल की, अशा आत्महत्येन तिच्या पतीने किंवा तिच्या पतीच्या अशा नातेवाईकाने अप्रेरणा दिली होती.

स्पष्टीकरण.—या कलमाच्या प्रयोजनार्थ, "कूर वागणूक देणे" याला 'भारतीय दंड संहिता' (१८६० चा ४५) याच्या कलम ४९८क यामध्ये दिल्याप्रभाणे तोय अर्ध असेल.]

[११३ख. एखाद्या व्यक्तीने एखाद्या स्त्रीचा हुंडाबळी घेतला आहे किंवा काय असा प्रश्न हुंडाबळी असेल आणि अशा स्त्रीच्या मृत्यूपूर्वी लोचेच असे दर्शनियात आले असेल की, हुंडाबळी किंवा हुंडाच्या वाक्रतेचे गृहीतका, कोणत्याही मागणीच्या संबंधात, अशा व्यक्तीकडून त्या स्त्रीला कूरतेने वागचिले जात होते किंवा तिला सतावण्यात येत होते तर, न्यायालय, अशी व्यक्ती हुंडाबळीला कारपीभूत झाल्याचे गृहीत धरील.

स्पष्टीकरण.—या कलमाच्या प्रयोजनार्थ, "हुंडाबळी" याचा अर्थ, भारतीय दंड संहिता १८६०, (१८६० चा ४५) याच्या कलम ३०४ख यातील अर्थनुसार असेल.]

११४. नैसर्गिक घटना, मानवी वर्तन आणि सार्वजनिक व खाजगी व्यवहार यांच्या सामान्य-न्यायालयाला क्रमाचा विशिष्ट प्रकरणाच्या तथ्याशी असलेला संबंध लक्षात घेता, जे कोणतेही तथ्य घडून आले असण्याचा विविधित तथ्याचे संभव आहे असे न्यायालयाला वाटते त्याचे अस्तित्व त्याला गृहीत धरता येईल.

उदाहरणे

(क) चोरी झात्यानंतर घोड्याच वेळात चोरीद्वारा माल ज्याच्या कब्जात सापडेल तो मनुष्य आपल्या कब्जागद्वारा खुलासा करून न शकल्यास, एकतर तो चोर आहे किंवा तो माल चोरीद्वारा असल्याचे माहीत असताना त्याने तो स्वीकारला आहे;

१. 'अनुकूलन आदेश, १९३७', द्वारे घातले (गव्हर्नर्मेंट ऑफ इंडिया बैंक, १९३५ पाचा भाग ३ रा, १ एप्रिल, १९३७ रोजी घमलात आला).

२. 'फौजदारी विधि (दुसरे विशेषांग) अधिनियम, १९८३' (१९८३ चा ४६) कलम ७ द्वारे कलम ११३ नंतर हे कलम जादा दाखल केल (२५ डिसेंबर, १९८३ रोजी व तेव्हापासून).

३. १९८६ चा अधिनियम ४३, कलम १२ द्वारे घातले (दिनांक १९ नोव्हेंबर, १९८६ रोजी व तेव्हापासून).

(ख) सहअपराधीच्या म्हणण्याला महत्वाच्या तपशीलाबाबत पुष्टी न मिळाल्यास, तो विश्वासाला अपाळ आहे;

(ग) विनिमयपत्र स्वीकृत किंवा पृष्ठांकित असल्यास, ते सुयोग्य प्रतिफलर्थ स्वीकारण्यात किंवा पृष्ठांकित करण्यात आले होते;

(घ) एखादा वस्तुचे किंवा परिस्थितीचे अस्तित्व सामान्यतः जितक्या अवधीच्या आत संपुष्टात येते त्यांनु अल्प अवधीच्या दरम्यान ती अस्तित्वात असल्याचे दाखवून देण्यात आले तर, ती अजूनही अस्तित्वात आहे;

(इ) न्यायिक व शासकीय कृती नियमानुसार करण्यात आल्या आहेत;

(च) विशिष्ट प्रकरणी सामान्य व्यवहारक्रम अनुसरण्यात आला होता;

(छ) जो पुरावा हजर करण शक्य असून हजर करण्यात आलेला नाही तो हजर केला मेस्यास तो रोखून ठेवणाऱ्या व्यक्तीला तो प्रतिकूल ठरेल;

(ज) एखादा माणसावर ज्या प्रश्नाची उत्तर देण्याची विधिः सफ्टी नाही त्याचे उत्तर देण्यास त्याने नकार दिला तर, उत्तर दिले गेल्यास ते त्याला प्रतिकूल ठरेल;

(झ) आंदंधन निर्माण करणारा दस्तऐवज जेव्हा आबढ व्यक्तीच्या हातात असेल तेव्हा, आंदंधन नष्ट झाले आहे,

असे न्यायाल्याला गृहीत धरता येईल.

आपल्यासमोर असलेल्या विशिष्ट प्रकरणाला अशी सूक्ते लागू पडतात किंवा नाही याचा विनार करताना न्यायाल्य पुढील तथ्यासारखी तथ्येही लक्षात घेईल :—

उदाहरण (क) बाबत.—खूण केलेल्या रुप्याची चोरी ज्ञाल्यानंतर तो एका डुकानदाराकडे त्याच्या गल्ल्यात सापडतो, व त्याच्या कब्जाबद्दल तो स्पष्टपणे खुलासा करू शकत नाही, पण आपल्या धर्द्याच्या व्यवहारक्रमानुसार तो अनेक रूपे सतत स्वीकारत आलेला आहे;

उदाहरण (ख) बाबत.—विवक्षित यंत्रसामग्रीची मांडणी करताना हयगयीच्या कृत्याने एका माणसाच्या मृत्यूला कारणीभूत ज्ञाल्याबद्दल सर्वोत्तम चारित्याच्या एका व्यक्तीची संपरीक्षा करण्यात घेते, तितकेच चांगले चारित्य असलेला 'ख' यानेही त्या मांडणीत भाग घेतला होता व नेमके काय करण्यात आले होते याचे तो वर्णन करतो आणि ज्ञालेला निझाळजीपणा 'क' व तो स्वतः या दोषांचाही मिळून होतो हे कवूल करून त्याबद्दल खुलासा करतो;

उदाहरण (ख) बाबत.—एक गुन्हा अनेक व्यक्तींनी केलेला आहे. गुन्हेगारांपैकी 'क', 'ख' व 'ग' हे तिव्यजन जागच्या जागीच पकडले गेले असून त्यांना एकमेकांपासून अलग ठेवण्यात आले आहे. जेणेकरून 'घ' गोवला जाईल अशा प्रकारे प्रत्येकजण गुन्ह्याचा वृत्तात देतो, आणि ते वृत्तात एकमेकांना अशा तळेने पुढी देतात की, ज्यामुळे पूर्व संगनमत असणे हे अत्यत असंभाव्य ठरते;

उदाहरण (ग) बाबत.—विनिमयपत्राचा विकर्षक 'क' हा धंदेवाला माणूस होता. 'ख' हा स्वीकर्ता अन्वयीन व अजान असून, तो पूर्णपणे 'क' च्या वर्चेवाखाली होता;

उदाहरण (घ) बाबत.—एक नदी पाच वर्षांपूर्वी विवक्षित मार्गाने वाहत होती, पण त्या वेळेपासून पूर आलेले आहेत असे कलते, यामुळे तिचा मार्ग बदलला असण्याची शक्यता आहे;

उदाहरण (इ) बाबत.—जी ! यायिक कृति नियमानुसार आहे किंवा काय असा प्रश्न आहे ती अपवादात्मक परिस्थितीत करण्यात आली होती ;

उदाहरण (च) बाबत.—एक पत्र मिळाले होते की नाही हा प्रश्न आहे. ते डाकेत टाकले होते हे दाखवून देण्यात आले आहे, पण अडथळे आल्यामुळे डोकेच्या नित्यक्रमात व्यत्यय आला होता ;

उदाहरण (छ) बाबत.—जिच्यावृहन एखादा मनुष्यावर दावा लावण्यात आला आहे अशा कमी महत्वाच्या एखादा संविदेशी ज्याचा संबंध पोचू शकेल, पण ज्यामुळे त्याच्या कुटुंबियांच्या भावनांना व इन्हीलाही धक्का पोचेल असा दस्तऐवज हजर करण्यास तो नकार देतो ;

उदाहरण (ज) बाबत.—एखादा माणसावर ज्या प्रश्नाचे उत्तर देण्याची विधिः सक्ती नाही त्याचे उत्तर देण्यास तो नकार देतो, पण ज्या बाबतीत तो प्रश्न विचारला गेला आहे तिच्याशी संदर्भित नसलेल्या बाबतीत अशा उत्तरामुळे त्याचे नुकसान होऊ शकेल ;

उदाहरण (झ) बाबत.—एक बंधपत्र आंदंधकाच्या कब्जात आहे, पण प्रकारणाची परिस्थिती अशी दिसते की, ते त्याने चोरलेले असण्याची शक्यता आहे.

बलात्कारासंबंधीच्या '[१९४ क. 'भारतीय दंड संहिता' (१८६० चा ४५) यातील कलम ३७६ चे पोटकलम (२) विविक्षित खटल्या याचा खंड (क) किंवा खंड (ख) किंवा खंड (ग) किंवा खंड (घ) किंवा खंड (इ) किंवा खंड (छ)

मध्ये संमतीच्या याधालील बलात्काराच्या खटल्यामध्ये, जेव्हा आरोपीने लैगिक संभोग केल्याचे शाशीत करण्यात आलेले अभावासंबंधीचे असेल आणि ज्या स्वीकार बलात्कार करण्यात अल्याचे अभिकथन करण्यात आले आहे त्या स्तोच्या गृहीतक, संमतीवाचून तो संभोग झाला होता किंवा कसे असा प्रश्न उद्भवलेला असेल आणि आपण संमती दिली नव्हती असे तिने न्यायाल्यासमोरील आपल्या साक्षीत कथत केलेले असेल तेव्हा, तिने संमती दिली नव्हती असे न्यायाल्ये गृहीत घरील.]

१. 'फौजदारी विधि (विशेषां) अधिनियम, १९८३' (१९८३ चा ४३) कलम ६ द्वारे कलम १९४ नंतर हे कलम जादा दाखल केले (२५ डिसेंबर १९८३ रोजी व तेह्वापासून).

प्रकरण ८ वे

प्रतिष्ठानंभ

११५. जेव्हा एखाद्या व्यक्तीने स्वतःचे अधिकार, कृती किंवा अकृती याद्वारे एखादी गोष्ट खरी प्रतिष्ठानंभ, आहे असा दुसऱ्या व्यक्तीचा समज व्हावा व तिने तशा समजूतीने वागावे असे उद्देशपूर्वक योजून आणले असेल किंवा तिला तसे वागू दिले असेल तेव्हा, पहिल्या व्यक्तीला किंवा तिच्या प्रतिनिधीला ती पहिली व्यक्ती स्वतः व अशी दुसरी व्यक्ती किंवा तिचा प्रतिनिधी यांच्या दरम्यानच्या कोणत्याही दाव्यात किंवा कार्यवाहीत त्या गोष्टीची सत्यता नाकबूल करू दिली जाणार नाही.

उदाहरण

विवक्षित जमीन 'क' ची आहे अशी 'क' उद्देशपूर्वक व खोटेपणाने 'ख' ची समजूत होऊ देतो व त्याद्वारे, ती विकत घेऊन तिची किमत देण्यास 'ख' ला प्रवृत्त करतो.

नंतर ती जमीन 'क' ची मालमत्ता होते व आपणांस विकीच्या वेळी कोणताही स्वत्त्वाधिकार नव्हता या कारणावरून तो विक्री रद्द करू पाहतो. त्याला स्वतःचा स्वत्त्वाधिकार नव्हता असे शाब्दीत करू देता कामा नये.

११६. स्थावर मालमत्तेच्या भाडेकन्याच्या जमीनमालकाचा अशा भाडेदारीच्या प्रारंभी अशा भाडेकन्याला व स्थावर मालमत्तेवर स्वत्त्वाधिकार होता ही गोष्ट, अशा भाडेकन्याला किंवा अशा भाडेकन्यामार्फत दावा कब्जाधारक व्यक्ती-सांगणाच्या व्यक्तीला भाडेदारी चालू असताना नाकबूल करू दिली जाणार नाही. कोणत्याही स्थावर कडून अनुज्ञप्ती मालमत्तेच्या कब्जेदार व्यक्तीच्या अनुज्ञतीने त्या मालमत्तेच्या ठिकाणी आलेल्या कोणत्याही व्यक्तीला, मिळालेल्या व्यक्तीला कब्जावावत स्वत्त्वाधिकार होता है नाकबूल करू दिले जाणार नाही.

११७. कोणत्याही विनिमयपत्राच्या विकर्षकाला से काढण्याचा किंवा पाठांकित करण्याचा प्राधिकार विनिमयपत्राचा होता है अशा विपत्राच्या स्वीकर्त्याला नाकबूल करू दिले जाणार नाही, तरेच उपनिधानाच्या किंवा स्वीकर्ता, उपनिहिती अनुज्ञप्तीच्या प्रारंभकाळी असे उपनिधान करण्याचा किंवा अशी अनुज्ञप्ती देण्याचा आपल्या उपनिधात्याला किंवा अनुज्ञप्तीधारक किंवा अनुज्ञप्तीकाला प्राधिकार होता है कोणत्याही उपनिहितीला किंवा अनुज्ञप्तिधारकाला नाकबूल करू यांना प्रतिष्ठानंभ दिले जाणार नाही.

स्पष्टीकरण १.—एखादे विनिमयपत्र ज्या व्यक्तीने काढले असल्याचे दिसते तिनेच ते खरोखरी काढलेले होते है त्या विपत्राच्या स्वीकर्त्याला नाकबूल करता येईल.

स्पष्टीकरण २.—जर उपनिहितीने उपनिहित माल उपनिधात्याकडून अन्य व्यक्तीकडे सुपूर्द केल तर, त्यावर उपनिधात्याचा हक्क नसून उपनिधात्याविरुद्ध अशा व्यक्तीचा त्यावर हक्क होता असे उपनिहितीला शाब्दीत करता येईल.

प्रकरण ९ वे

साक्षीदारांसंबंधी

११८. सर्व व्यक्ती साक्ष देण्यास सक्षम असतील—मात्र त्यांना विचारलेले प्रश्न समजून घेण्यास कोणाला साक्ष देता किंवा त्या प्रश्नांना संयुक्तिक उत्तरे देण्यास कोवळचा व्यामुळे, अतिवाधिक्यामुळे, शारीरिक किंवा मानसिक येईल. रोगामुळे अथवा त्याच विकाराच्या अन्य कोणत्याही कारणाने त्या असमर्थ आहेत असे न्यायालयाला वाटत असेल तर, तो अपवाद समजावा.

स्पष्टीकरण.—वेडा माणस साक्ष देण्यास अक्षम नसतो—मात्र जर त्याला विचारले जाणारे प्रश्न समजून घेण्यास व त्यांची संयुक्तिक उत्तरे देण्यास तो वेडामुळे असमर्थ असेल तर, तो अपवाद समजावा.

११९. बोळ न शकणाऱ्या साक्षीदाराला लिहिणे किंवा खाणाखुणा करणे यासारख्या ज्या अन्य मुके साक्षीदार शीतीने लिहिणे किंवा खाणाखुणा करणे या गोष्टी खुल्या न्यायालयात झाल्या पाहिजेत. याप्रमाणे दिलेला पुरावा हा तोडी पुरावा मानला जाईल.

१२०. सर्व दिवाणी कायंवाहीमध्ये दाव्यातील पक्षकार व दाव्यातील कोणत्याही पक्षकाराचा पती दिवाणी दाव्यातील किंवा पत्ती है साक्षीदार होण्यास सक्षम असतील. कोणत्याही व्यक्तीविरुद्ध चाललेल्या फौजदारी कार्यवाहीत पक्षकार व त्यांच्या अशा व्यक्तीचा, प्रकरणपरत्वे, पती किंवा पत्ती साक्षीदार होण्यास सक्षम असेल.

पती किंवा त्यांचे पती
फौजदारी संपरीक्षेस
अधीन असलेल्या
व्यक्तीचा पती किंवा
त्यांची पत्ती.

न्यायाधीश व
दंडाधिकारी।

१२१. कोणताही न्यायाधीश किंवा दंडाधिकारी याच्यावर, तो ज्याला दुष्यम असेल अशा एखादा न्यायालयाच्या विशेष आदेशाखेरीज असा न्यायाधीश किंवा दंडाधिकारी म्हणून न्यायालयातील त्याच्या स्वतःच्या वर्तनाच्या अथवा असा न्यायाधीश किंवा दंडाधिकारी म्हणून न्यायालयात त्याला ज्ञात झालेल्या कोणत्याही गोष्टीच्या संबंधात कोणत्याही प्रश्नांची उत्तरे देण्याची सक्ती केली जाणार नाही; पण तो तें काम करीत असताना त्याच्या समक्ष घडलेल्या अन्य गोष्टीबाबत त्याची साक्षतपासणी करता येईल.

उदाहरणे

(क) सब न्यायालयापुढे स्वतःची संपरीक्षा झाल्यावर 'क' म्हणतो की, “‘ख’ या दंडाधिकार्याने माझी जबानी अयोग्यपणे घेतली होती.” वरिष्ठ न्यायालयाच्या विशेष आदेशाखेरीज, याबाबतच्या प्रश्नांना उत्तरे देण्याची ‘ख’ वर सक्ती करता येत नाही.

(ख) ‘ख’ या दंडाधिकार्यापुढे खोटा पुरावा दिल्याबद्दल ‘क’ वर सब न्यायालयात आरोप ठेवण्यात आला आहे. ‘क’ ने काय म्हटले हे ‘ख’ ला वरिष्ठ न्यायालयाच्या विशेष आदेशाखेरीज विचरता येत नाही.

(ग) ‘ख’ या सब न्यायाधीशासमोर ‘क’ ची संपरीक्षा चाल असताना एका पोलीस अधिकार्याचा खून करण्याचा प्रयत्न केल्याबद्दल ‘क’ वर सब न्यायालयात आरोप ठेवण्यात आला आहे. काय घडले याबद्दल ‘ख’ ची साक्षतपासणी करता येईल.

वैवाहिक जीवनाच्या १२२. जी व्यक्ती विवाहित आहे किंवा होती तिच्यावर, जी कोणतीही व्यक्ती तिच्याशी विवाह-काळातील निवेदन बद्द झाली आहे किंवा होती तिने त्या पहिल्या व्यक्तीला वैवाहिक जीवनाच्या काळात केलेले कोणतेही निवेदन प्रकट करण्याची सक्ती केली जाणार नाही; तसेच विवाहित व्यक्तींमधील दावे किंवा एका विवाहित व्यक्तीने दुसरीविरुद्ध केलेल्या कोणत्याही गुन्ह्याबद्दल ज्या कार्यवाहीत किंवा मांडली जाईल ती खेरीजकरून एरव्ही, असे कोणतेही निवेदन करणाऱ्या व्यक्तीने किंवा तिच्या हितसंबंध-प्रतिनिधीने संमती दिल्याशिवाय ते निवेदन प्रकट करण्यास उपर्युक्त पहिल्या व्यक्तीला परवानगी दिली जाणार नाही.

राज्याच्या कारभारा- १२३. राज्याच्या कोणत्याही कारभारासंबंधीच्या अप्रकाशित शासकीय दप्तरामधून उपलब्ध संबंधीचा पुरावा होणारा कोणताही पुरावा देण्यास संवंधित विभागाच्या मुख्याधिकार्याच्या परवानगीखेरीज परवानगी दिली जाणार नाही व तो मुख्याधिकारी स्वतःला योऱ्य वारेल त्याप्रमाणे अशी परवानगी देईल किंवा अडवून ठेवील.

कार्यालयीन १२४. कोणत्याही लोक-अधिकार्याला पदजन्य विश्वासाने त्याच्याकडे केलेली निवेदने प्रकट संपर्कव्यवहार करण्याने सार्वजनिक हिताला वाध येईल असे जेव्हा वाटत असेल तेव्हा, त्या गोष्टी प्रकट करण्याची त्याच्यावर सक्ती केली जाणार नाही.

अपराध १२५. कोणत्याही दंडाधिकार्याला किंवा पोलीस अधिकार्याला कोणताही अपराध घडल्याची घडल्यासंबंधी कोणतीही माहिती कोठून मिळाली हे सांगण्याची त्याच्यावर सक्ती केली जाणार नाही व कोणत्याही माहिती महसूल अधिकार्याला सार्वजनिक महसूली हितसंबंधाविरुद्ध कोणताही अपराध घडल्याची कोणतीही माहिती कोठून मिळाली हे सांगण्याची त्याच्यावर सक्ती केली जाणार नाही.

स्पष्टीकरण.—या कलमात “महसूल अधिकारी” याचा अर्थ, सार्वजनिक महसूलाच्या कोणत्याही शाखेच्या काभावर किंवा त्यासंबंधात नेमलेला कोणताही अधिकारी असा आहे.]

व्यवसायक्रमातील १२६. कोणत्याही बैरिस्टरशी, न्यायवादीशी, प्लीडरशी किंवा वकिलाशी, असा बैरिस्टर, न्याय-निवेदने वारी, प्लीडर किंवा वकील म्हणून त्याची नेमणूक चाल असताना त्या काळात आणि त्या प्रयोजनार्थ त्याच्या अशिलाने किंवा अशिलाच्या वतीने केलेले कोणतेही निवेदन प्रकट करण्यास अथवा आपल्या व्यावसायिक नेमणुकीच्या काळात आणि त्या प्रयोजनासाठी त्याला ज्या कोणत्याही दस्तऐवजाची माहिती करून घ्यावी लागली असेल याचा मजकूर किंवा शर्त सांगण्यास अथवा अशा नेमणुकीच्या काळात व त्या प्रयोजनासाठी त्याने आपल्या अशिलाला दिलेला कोणताही सल्ला प्रकट करण्यास त्याला त्याच्या अशिलाच्या स्पष्ट संमतीशिवाय परवानगी दिली जाणार नाही:

परंतु, या कलमातील कोणत्याही गोष्टीमुळे,—

(१) कोणत्याही [अवैध] प्रयोजनाच्या पुरःसरणार्थ केलेले असे कोणतेही निवेदन;

(२) आपली नेमणूक सुरु झाल्यानंतरच्या मदतीत एखादा गुन्हा किंवा कपट करण्याचा किंवा वकिलाच्या निर्दर्शनाला आले असेल ते तथ्य,

यांना प्रकटनावरील वंधनाचे संरक्षण मिळावार नाही.

अशा तथ्याकडे अशा बैरिस्टरचे, [प्लीडरचे], न्यायवादीचे किंवा वकिलचे लक्ष त्याच्या अशिलाकर्वी किंवा त्याच्या वतीने वेधलेले होते किंवा नाही हे गौण आहे.

स्पष्टीकरण.—या कलमात सागितलेले वंधन नेमणूक संपत्यानंतरही चालू राहते.

१. १८८७ चा अधिनियम ३-कलम १ द्वारे मळ कलम १२५ ऐवजी घातले.

२. १८७२ चा अधिनियम १८-कलम १० द्वारे “गुन्हेगारी” या शब्दाऐवजी घातले.

३. किंतु—कलम १० द्वारे घातले.

उद्वाहरणे

(क) 'क' हा अशील 'ख' या न्यायवादीला म्हणतो—“मी बनावट दस्तऐवज केला आहे व तुम्ही माझा वचाव करावा अशी माझी तुम्हाला विनंती आहे.”

दोषी असल्याने माहीत असलेल्या काणसाचा वचाव हे गुन्हेगारी प्रयोजन नसल्यामुळे या निवेदनाला प्रकटनावरील वंधनाचे संरक्षण आहे.

(ख) 'क' हा अशील 'ख' या न्यायवादीला म्हणतो—“एका बनावट विलेखाचा वापर करून मालमत्तेना कडजा वेण्याची माझी इच्छा आहे व त्या विलेखावरून दावा लावण्याची मी तुम्हाला विनंती करतो.”

गुन्हेगारी प्रयोजनाच्या पुरासर्णार्थ हे निवेदन केले गेल्यामुळे, त्याला प्रकटनावरील वंधनाचे संरक्षण नाही.

(ग) 'क' वर अफरातफरीचा दोषारोप असून तो आपला वचाव करण्याताडी 'ख' या न्यायवादीला नेमतो कार्यवाहीच्या ओवात 'ख' च्या असे नवरेस येते की, 'क' ने तथाकथित अफरातफरीकेलेली रवकम 'क' कडून येणे असल्याचे दाखवणारी नोंद 'क' च्या हिशेववहीत करण्यात आली आहे व ती नोंद त्याच्या नेमणुकीच्या प्रारंभी त्या वहीत नव्हाती.

कार्यवाही सुरु झाल्यानंतर कपट करण्यात आले याहे असे दाखवणारे हे तथ्य स्वतःच्या नेमणुकीच्या अवधीत 'क' च्या नजरेस आल्यामुळे त्याला प्रकटनावरील वंधनाचे संरक्षण नाही.

१२७. कलम १२६ चे उपबंध दुभाष्यांना आणि वैरिस्टर, प्लीडर, न्यायवादी व वकील यांच्या-दुभाषी, इत्यादीना कारकूनाना किंवा सेवकांना लागू असतील. कलम १२६ लागू असणे.

१२८. जर दाव्यातील कोणत्याही पक्षकाराने त्यात स्वतः होऊन किंवा इत्याहा पुरावा दिला तर, स्वेच्छापूर्वक पुरावा त्यामुळे कलम १२६ मध्ये नमूद केलेल्याप्रमाणे अशा गोटी प्रकट करण्याला त्याने संमती दिली असल्यावे दिल्याने अप्रक्रियाचा मानले जाणार नाही; व जर दाव्यातील किंवा कार्यवाहीतील पक्षकाराने अशा कोणत्याही वैरिस्टरला; हक्क वर्जिला असे [प्लीडरला], न्यायवादीला किंवा वकिलाला साक्षीदार म्हणून बोलावले तर, वर्णन विचारण्यात आल्या-होत नाही. शिवाय अशा वैरिस्टरला, [प्लीडरला], न्यायवादीला किंवा वकिलाला ज्या वाबी प्रकट करण्याची मोकळी असणार नाही त्यावाबत त्या पक्षकाराने असे प्रश्न विचारले तरच त्या याप्रश्नाने प्रकट केल्या जाण्यास त्याने संमती दिली असल्याने मानले जाईल.

१२९. एखादी व्यक्ती आणि तिचा विधि व्यावसायिक सल्लागार सांच्यामध्ये झालेले कोणतेही विधि सल्लागारांकडे निवेदन, तिने साक्षीदार होण्याची तथारी दर्शविल्याशिवाय, न्यायालयाकडे प्रकट करण्याची तिच्यावर सर्वतो केलेली गोपनीय होण्यासाठी न्यायल्याला आवण्यक वाटेल असे कोणतेही निवेदन प्रकट करण्याची तिच्यावर सक्ती करता येईल, पण इतर निवेदनांवाबत सक्ती करता येणार नाही.

१३०. जो साक्षीदार दाव्यातील पक्षकार नाही त्याचे कोणत्याही मालमत्तेवाबतचे हक्क-विलेख पक्षकार नसलेल्या अथवा ज्याच्या आधारे त्याने एखादी मालमत्ता तारणग्राही किंवा गृहाणधारक म्हणून धारण केली असेल असा साक्षीदाराने हक्क आहे तो दस्तऐवज दस्तऐवज हजर करण्याने तो गुन्ह्यात गोवला जाण्याची शक्यता विलेख हजर करणे. एखादा व्यक्तीशी त्याने असे विलेख हजर करण्याचा लेखी करार, केला असल्याशिवाय, ते हजर करण्याची त्याच्यावर सक्ती केली जाणार नाही.

१३१. एखादा व्यक्तीच्या कब्जात असलेले जे दस्तऐवज अन्य कोणत्याही व्यक्तीच्या कब्जात जे दस्तऐवज दुसऱ्या असते तर ते हजर करण्याला नकार देण्यास ती हवकदार झाली असती ते हजर करण्यास लघतर्तुर्वा-व्यक्तीच्या कब्जात उल्लेखिलेल्या अशा व्यक्तीने संमती दिल्याशिवाय ते दस्तऐवज हजर करण्याची पहिल्या व्यक्तीवर सक्ती असताना ते हजर-करण्यास ती व्यक्ती नकार देऊ शकली असती ते दस्तऐवज हजर करणे.

१३२. कोणत्याही दाव्यातील अथवा कोणत्याही दिवाणी किंवा फौजदारी कार्यवाहीतील वादनिविष्ट एखाद्या उत्तरामुळे वावीशी संबद्ध अशा कोणत्याही वावीसंवंधीच्या कोणत्याही प्रश्नाचे उत्तर देण्याने साक्षीदार गुन्ह्यात साक्षीदार गुन्ह्यात गोवला जाईल अथवा तो प्रत्यक्षपणे किंवा अप्रत्यक्षपणे गोवला जाण्यास ते उत्तर साधक होईल अथवा गोवला जाईल या त्यामुळे असा साक्षीदार कोणत्याही प्रकारच्या शिक्षेस किंवा समपहरणास पात्र होईल अथवा प्रत्यक्षपणे कारणामुळे उत्तर किंवा अप्रत्यक्षपणे पात्र होण्यास ते उत्तर साधक होईल या कारणावरून, अशा प्रश्नाचे उत्तर देण्याच्या देण्याच्या वंधनापासून साक्षीदाराला मुक्त केले जाणार नाही.

परंतु, परंतु, असे जे कोणतेही उत्तर देण्याची साक्षीदारावर सक्ती केली जाईल त्यामुळे तो कोणत्याही अटकेला किंवा खटल्याला पात्र होणार नाही, अथवा कोणत्याही कार्यवाहीत अशा उत्तराच्या स्पष्टाने खोटा पुरावा देण्यावहूनचा खटला खेरीजकरून अन्य कोणत्याही पौजदारी कार्यवाहीत ते त्यांच्याविरुद्ध शाब्दीत केले जाणार नाही.

सहअपराधी. १३३. सहअपराधी हा आरोपीविरुद्ध साक्षीदार होण्यास सक्षम असेल; आणि सहअपराधीच्या साक्षीवर आधारलेली दोषसिद्धी ही त्या साक्षीला पुटी मिळाली नाही एवढ्याच कारणाने अवैध होत नाही.

साक्षीदारांची संख्या. १३४. कोणत्याही तथ्याच्या शावितीसाठी कोणत्याही वावतीत साक्षीदारांची संख्या ठराविक असण्याची आवश्यकता असणार नाही.

प्रकरण १० वे

साक्षीदारांच्या साक्षतपासणीविवरी

साक्षीदार हजर १३५. कागद्या क्रमाने साक्षीदार पुढे केले जातील व त्यांची साक्षतपासणी केली जाईल त्यावाबत त्रिण्यावाबतचा व अनुकमे दिवापी व फौजदारी प्रक्रियेसंबंधीच्या त्या त्या काळच्या कायद्याद्वारे व प्रथेनुसार विनियमन ची साक्षतपासणी होईल आणि अशा कोणत्याही कायद्याच्या अभावी न्यायालयाच्या स्विवेकानुसार विनियमन होईल याबाबतचा क्रम.

पुरावाच्या १३६. जेव्हा एखादा पक्षकार कोणत्याही तथ्यावहून पुरावा देऊ पाहत असेल तेव्हा, अभिकथित स्वीकारेतेसंबंधी तथ्य शाब्दीत झाले तर कशा प्रकारे तो संबद्ध होईल असे न्यायाधीश पुरावा देऊ पाहणाऱ्या पक्षकाराला पुरावा दिला जाण्यापूर्वी ते दुसरे तथ्य शाब्दीत करण्यात आले पाहिजे—मात्र लगतपूर्वी उल्लेख करण्यात आलेल्या तथ्याचा पुरावा देण्याचे पक्षकाराने अभिदब्दन दिलेले असून अशा अभिव्यक्तिमुळे न्यायालयाचे समाधान झाले असेल तर गोष्ट वेगळी.

जे शाब्दीत करावयाचे म्हणून पुढे मांडले आहे असे तथ्य हे जर अन्य एखादा तथ्याची शाविती-झाल्यावरच ज्याता पुरावा स्वीकार्य होतो अशा स्वरूपाने तथ्य असेल तेव्हा, प्रथम उल्लेखिलेल्या तथ्याचा पुरावा दिला जाण्यापूर्वी ते दुसरे तथ्य शाब्दीत करण्यात आले पाहिजे—मात्र लगतपूर्वी उल्लेख करण्यात आलेल्या तथ्याचा पुरावा देण्याचे पक्षकाराने अभिदब्दन दिलेले असून अशा अभिव्यक्तिमुळे न्यायालयाचे समाधान झाले असेल तर गोष्ट वेगळी.

जर एका अभिकथित तथ्याची संबद्धता दुसरे अभिकथित तथ्य आधी शाब्दीत केले जाण्यावर अवलंबून असेल तर, न्यायाधीश स्विवेकानुसार एकतर दुसरे तथ्य शाब्दीत होण्यापूर्वी पहिल्या तथ्याचा पुरावा दिला जाण्यास परवानगी देऊ शकेल, किंवा पहिल्या तथ्याचा पुरावा दिला जाण्यापूर्वी दुसर्या तथ्याचा पुरावा देणे आवश्यक करू शकेल.

उदाहरणे

(क) जी व्यक्ती मृत असल्याचे अभिकथन करण्यात आले आहे तिने संबद्ध तथ्यासंबंधी केलेले कथन शाब्दीत करण्याची सूचना आली असून ते कथन कलम ३२ खाली संबद्ध आहे.
ते कथन शाब्दीत करू पाहणाऱ्या व्यक्तीने कथनाचा पुरावा देण्याआधी ती व्यक्ती मृत आहे हे तथ्य शादीत केले पाहिजे.

(ख) जो दस्तऐवज गहाळ झाल्याचे सांगण्यात आले आहे त्यातील मजकूर त्या दस्तऐवजाची प्रत हजर करून शाब्दीत करण्याची सूचना आली आहे.
प्रत हजर करू पाहणाऱ्या व्यक्तीने मूळलेख गहाळ झाला आहे हे तथ्य, प्रत हजर करण्यापूर्वी शाब्दीत केले पाहिजे.

(ग) एखादी मालमत्ता ही चोरीची आहे हे माहीत असताना ती स्वीकारल्याचा ओरोप 'क' वर आहे.
ती मालमत्ता आपल्या कब्जात असल्याचे त्याने नाकबूल केले असे शाब्दीत करण्याची सूचना आली आहे.

मालमत्ता तीव्र आहे किंवा काय यावर नाकबूलीची संबद्धता अवलंबून आहे. न्यायालय स्विवेकानुसार एकतर कब्जावाबतची नाकबूली शाब्दीत केली जाण्यापूर्वी मालमत्तेची ओलेख पटविणे आवश्यक करू शकेल किंवा मालमत्तेची ओलेख पटवली जाण्याआधी कब्जावाबतची नाकबूली शाब्दीत करण्यास परवानगी देऊ शकेल किंवा क च्या शाब्दीला परवानगी देण्यापूर्वी ख, ग किंवा घ शाब्दीत होण्यापूर्वी क शाब्दीत करण्ये आवश्यक करू शकेल.

(घ) (क) हे तथ्य वादनिविष्ट तथ्याचे निमित्तकारण किंवा परिणाम असल्याचे सांगण्यात आलेले असून ते शाब्दीत करावयाची सूचना आली आहे. (ख, छ, व घ) ही काही दरम्यानची तथ्ये-असून (क) हे तथ्य वादनिविष्ट तथ्याचे निमित्तकारण किंवा परिणाम म्हणून मानले जाऊ शकण्यापूर्वी ती अस्तित्वात होती हे दाखवून दिले पाहिजे. न्यायालय एकतर ख, ग किंवा घ शाब्दीत होण्यापूर्वी क शाब्दीत करण्ये करण्यास परवानगी देऊ शकेल किंवा क च्या शाब्दीला परवानगी देण्यापूर्वी ख, ग व घ हे शाब्दीत करणे आवश्यक करू शकेल.

१३७. एखाद्या साक्षीदाराला ज्या पक्षकाराने बोलावले असेल त्याने केलेल्या त्याच्या साक्षतपासणीला सरतपासणी, त्याची 'सरतपासणी' असे म्हटले जाईल.

विश्वद्व पक्षकाराने साक्षीदाराची साक्षतपासणी केल्यास तिळा त्याची 'उलटपासणी' असे म्हटले जाईल. उलट पासणी.

एखाद्या साक्षीदाराला ज्या पक्षकाराने बोलावले असेल त्याने साक्षीदाराच्या उलटपासणीनंतर केलेल्या फेरतपासणी, त्याच्या साक्षतपासणीला त्याची 'फेरतपासणी' असे म्हटले जाईल.

१३८. साक्षीदाराची प्रथम सरतपासणी होईल, नंतर (विश्वद्व पक्षकाराची तशी इच्छा असेल साक्षतपासणीचा क्रम, तर) उलटपासणी होईल, नंतर (त्याला बोलावणाऱ्या पक्षकाराची तशी इच्छा असेल तर) फेरतपासणी होईल.

साक्षतपासणी व उलटपासणी संबंध तथ्यांशी संबंधित असल्या पाहिजेत, पण उलटपासणी ही साक्षीदाराने आपल्या उरतपासणीत ज्या तथ्यांबद्दल साक्ष दिली त्याच्यापुरती मर्यादित असली पहिजे असे नाही.

उलटपासणीत निर्दिष्ट केलेल्या बाबीचे स्पष्टीकरण करून घेण्याच्या दिशेने फेरतपासणीचा रोख फेरतपासणीचा रोख, असाचा लागेल; व जर त्याचालयाच्या परवानगीने फेरतपासणीत नवीन बाब प्रस्तुत केली गेली तर, विश्वद्व पक्षकाराला त्या बाबीवर आणाऱ्यी उलटपासणी करता येईल.

१३९. दस्तऐवज हजर करण्यासाठी समन्स काढ्यात आलेल्या व्यक्तीने तो हजर केला एवढ्याच दस्तऐवज हजर कारणाने ती साक्षीदार होत नाही; आणि तिळा साक्षीदार म्हणून बोलावण्यात आल्याशिवाय व येईतोपर्यंत करण्यासाठी तिची उलटपासणी होऊ शकत नाही.

बोलाविलेल्या
व्यक्तीची उलट-
पासणी.

१४०. चारित्याबाबतच्या साक्षीदारांची उलटपासणी व फेरतपासणी घेता येईल.

चारित्याबाबतचे
साक्षीदार.

१४१. प्रश्नकर्त्ता व्यक्तीने इच्छिलेले किवा अपेक्षिलेले उत्तरसूचित करणाऱ्या प्रश्नाला 'उत्तर- उत्तरसूचक प्रश्न, सूचक प्रश्न' असे म्हटले जाते.

१४२. उत्तरसूचक प्रश्नांना विश्वद्व पक्षकाराने आक्षेप घेतल्यास तसे प्रश्न सरतपासणीत किवा फेर-ते केवळ विचारता तपासणीत न्यायालयाच्या परवानगीवरीज विचारता कामा नयेत. कामा नयेत.

ज्या बाबी प्रस्तावात्मक किवा निविवाद औहेत अथवा न्यायालयाच्या मते ज्या आधीच पुरेशा शाबोत्त न्यायालयाआहेत त्याच्यासंबंधीच्या उत्तरसूचक प्रश्नांना न्यायालय परवानगी दर्दील.

१४३. उत्तरसूचक प्रश्न उलटपासणीत विचारता येतील.

ते केवळ विचारता
येतील.

१४४. कोणत्याही साक्षीदाराची साक्षतपासणी चालू असताना, ज्याविष्यी तो पुरावा देत आहे अशी लेखी बाबीसंबंधी कोणतीही संविदा, देणगी किवा अन्य संपत्तिव्यवस्था एखाद्या दस्तऐवजात निविष्ट नव्हती किवा काय असे पुरावा, त्याला विचारता येईल व ती त्यात निविष्ट होती असे जर तो म्हणाला किवा जो कोणताही 'दस्तऐवज न्यायालयाच्या मते हजर करावयास हवा त्यातील मजकुरासंबंधी कोणतेही कथन करण्याच्या तो वेतात असेल तर, असा दस्तऐवज हजर केला जाईपर्यंत अथवा त्या साक्षीदाराला बोलावणारा पक्षकार त्या दस्तऐवजाचा दुय्यम पुरावा देण्यास ज्यामुळे हक्कदार होतो ती तथ्ये शाबोत्त केली जाईपर्यंत विश्वद्व पक्षकार अशी साक्ष दिली जाण्यास आक्षेप घेऊ शकेल.

स्पष्टीकरण.—दस्तऐवजाच्या मजकुरासंबंधी अन्य व्यक्तीनी केलेली कथने हीच नेमकी संबंध तथ्ये असतील तर, साक्षीदाराला अशा कथनांचा तोंडी पुरावा देता येईल.

उदाहरण

'क' ने 'ख' वर हमला केला होता काय हा प्रश्न आहे.

"'ख' ने माझ्यावर चोरीचा आरोप करणारे पक्व लिहिले आणि मी त्याबद्दल त्याच्यावर सूड उगवणार आहे" असे 'क' हा 'घ' ला म्हणत असताना आपण ते ऐकले अशी 'ग' जबाबी देतो. 'क' चा हमल्यामारील हेतू दाखवणारे म्हणून हे कथन संबंध आहे, आणि पक्वविष्यी अन्य कोणताही पुरावा दिलेला नसला तरी याचा पुरावा देता येईल.

*१४५. एखाद्या साक्षीदाराने पूर्वी जी कथने लेखी रूपात केलेली असतील किवा त्याची पूर्वीची पूर्वीच्या लेखी जी कथने लेखनिविष्ट करण्यात आली असतील व प्रस्तुत बाबीशी संबंध असतील त्याबाबत, असा कथनासंबंधी लेख त्याला दाखवल्याशिवाय किवा शाबोत्त करण्यात आल्याशिवाय त्याची उलटपासणी करता येईल; पण उलटपासणी.

*कलम १४५ पोलीस रोजनाम्यांना लागू करण्यासंबंधी पहा, 'फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३' (१९७४ चा २) कलम १७२.

जर त्या लेखाड्वारे त्याच्या कथनांमधील विरोध दाखवून देणे हा त्यामागील उद्देश असेल तर, लेख शावीत होऊ शकण्यापूर्वी त्याच्या कथनांतील विरोध दाखवून केण्यासाठी त्या लेखातील जे आग बाष-रावयाचे असतील त्याच्याकडे लक्ष वेधले पाहिजे.

उलटपासणीत १४६. जेव्हा साक्षीदाराची उलटपासणी होईल तेव्हा यात यापूर्वी निर्दिष्ट केलेल्या प्रश्नाशिवाय प्रश्ने येदेशीर असेले आणखी त्याला पुढील प्रकारचे प्रश्न विचारता येतील; ज्या कोणत्याही प्रश्नाचा रोख—

प्रश्न.

- (१) त्याच्या सत्यवादित्वाची परीक्षा घेण्याकडे,
- (२) तो कोण आहे व त्याचे जीवनातील स्थान काय आहे याचा शोध घेण्यासाठी, किवा
- (३) त्याच्या चारित्याला धक्का पोचवून त्याची विश्वासप्राप्तता डळण्यातील करण्याकडे

असतो अशा प्रश्नांची उत्तरे तो प्रत्यक्षपणे वा अप्रत्यक्षपणे गुन्ह्यात गोवला जाण्यास साधक असली अथवा त्यामुळे तो शिक्षेला किवा समपहरणाला पात्र होणार असला अथवा प्रत्यक्षपणे वा अप्रत्यक्षपणे तो त्यास पात्र होण्यास ती उत्तरे साधक असली तरी, असे प्रश्न विचारता येतील.

दोदारावर उत्तर १४७. जर असा कोणताही प्रश्न दाव्याशी किवा कार्यवाहीशी संबंध नसलेल्या वाबीशी संबंधित देण्याची सवती असेल तर, कलम १३२ चे उपबंध त्याला लागू होतील.

पाल्याने प्रश्न १४८. जर असा कोणताही प्रश्न दाव्याशी किवा कार्यवाहीशी संबंध नसलेल्या वाबीशी संबंधित विचाराव्याचे असेल तर, तो प्रश्न साक्षीदाराच्या चारित्याला धक्का पोचवून त्याच्या विश्वासप्राप्ततेला वाघ आणत व राशीदारावर असल्यास तव्हाची बाब खेरीजकरून एरव्ही, साक्षीदारावर त्याचे उत्तर देण्याची सक्ती करावी की नाही हे उत्तर देण्याची न्यायालय ठरवील व जर त्याला योग्य वाटले तर ते साक्षीदाराला, उत्तर देणे त्याच्यावर बंधनकारक सक्ती केव्हा नाही अशी सचना देऊ शकेल. आपल्या विवेकाधिकाराचा वापर करताना न्यायालय पुढील गोष्टी लक्षात कराव्याची ते ठेवून त्याप्रमाणे विचार करील:—

ठरवण.

- (१) अशा प्रश्नांनी सूचित होणाऱ्या अभ्यारोपाच्या सत्यासत्यतेमुळे, साक्षीदार ज्या वाबी-विषयी साक्ष देतो तिच्यापुरता, तो कितपत विश्वासाहूं आहे यासंबंधीच्या न्यायालयाच्या मतावर गंभीर परिणाम होऊ शकेल अशा स्वरूपाचे ते प्रश्न असल्यास, ते प्रश्न योग्य आहेत;
- (२) अशा प्रश्नांनी सूचित होणाऱ्या अभ्यारोपाच्या सत्यासत्यतेमुळे, साक्षीदार ज्या वाबी-विषयी साक्ष देतो तिच्यापुरता, तो कितपत विश्वासाहूं आहे यासंबंधीच्या न्यायालयाच्या मतावर त्यामुळे परिणाम होऊ शकणार नाही किवा अगदी अल्पांशाने परिणाम होऊ शकेल इतक्या दीर्घ काळापूर्वीच्या किवा अशा स्वरूपाच्या वाबींशी तो अभ्यारोप संबंधित असल्यास, ते प्रश्न अयोग्य आहेत.
- (३) जर साक्षीदाराच्या चारित्यावर केलेल्या अभ्यारोपाचे महत्व व त्याच्या साक्षीचे महत्व यांत फार मोठी तफावत असेल तर, असे प्रश्न अयोग्य आहेत;
- (४) उत्तर देण्यास साक्षीदाराने दिलेल्या नकारावरून स्वतःला योग्य वाटल्यास न्यायालय, उत्तर दिले गेल्यास ते प्रतिकूल ठरण्याची शक्यता आहे असे अनुमान काढू शकेल.

वाजवी आधार १४९. कलम १४८ मध्ये निर्दिष्ट केलेला असा कोणताही प्रश्न विचारणाऱ्या व्यवस्थीला त्या न्यायिकाव्याय प्रश्नप्रस्तावून सूचित होणाऱ्या अभ्यारोपाला पुरेसा आधार आहे असे मानण्यासू वाजवी कारणे असल्याशिवाय रावयाचा नाही. तसा प्रश्न विचारला जाऊ नये.

उदाहरणे

- (क.) एक महत्वाचा साक्षीदार हा एक डाक आहे अशी माहिती एका न्यायवादीने किवा वकिलाने बैरिस्टरला दिलेली आहे. साक्षीदार स्वतः डाकू आहे किवा काय हे त्याला विचारण्यास वाजवी आधारकारणे आहे.
- (ख.) एक महत्वाचा साक्षीदार डाकू आहे असे न्यायालयातील एका व्यक्तीकडून प्लीडरला सांगण्यात आले आहे. माहिती देणाऱ्याला प्लीडरने प्रश्न विचारले असता तो आपल्या कथनामागील आधारकारणे समाधानकारकपणे देतो. साक्षीदार स्वतः डाकू आहे किवा काय हे त्याला विचारण्यास वाजवी आधारकारणे आहे.
- (ग.) ज्या साक्षीदारासंबंधी कसलीच माहिती नाही त्याला तो स्वतः डाकू आहे किवा काय असे कसलाच आगामीषा नसताना विचारण्यात आले. या प्रश्नामागे कोणतीही वाजवी आधारकारणे नाहीत.
- (घ.) ज्या साक्षीदारासंबंधी कसलीच माहिती नाही त्याच्या जीवनपद्धतीविषयी व उपजीविकेच्या साधनविषयी प्रश्न विचारण्यात आल्यावर तो असमाधानकारक उत्तरे देतो. तो स्वतः डाकू आहे किवा काय असे त्याला विचारण्यास हे वाजवी आधारकारण होऊ शकेल.

वाजवी आधार- १५०. असा कोणताही प्रश्न वाजवी आधारकारणांशिवाय विचारण्यात आला असे न्यायालयाचे मत न्यायिकाव्याय प्रश्न असेल तेह्वा, जर तो प्रश्न कोणत्याही बैरिस्टरने, प्लीडरने, वकिलाने किवा न्यायवादीने विचारलेला असेल विचारण्यात आला तर ते न्यायालय असा बैरिस्टर, प्लीडर, वकील किवा न्यायवादी आपला पेशा चालवण्याच्या बाबतीत जे ज्याला ता त्यावावतीत अधीन असेल त्या उच्च न्यायालयाला किवा अन्य प्राधिकरणाला त्या प्रकरणाची परिस्थिती विदित करू शकेल.

न्यायालयाने
अनुसरावयाची कार्यपद्धती.

१५१. जे कोणतेही प्रश्न किवा त्या चौकशी न्यायालयाला असेही किंवा अप्रबोधात्मक बाटसात असेही व त्याची न्यायालयासाठी असलेल्या प्रश्नांशी संबंध असला तरी, ते प्रश्न किवा त्या चौकशी वादनिविष्ट अप्रबोधात्मक प्रश्न, तथ्यांशी किवा वादनिविष्ट तथ्ये अस्तित्वात होती की नव्हती हे ठरविण्यासाठी ज्या वावी भाहीत असण जरुरीचे आहे त्यांच्याशी संबंधित नसतील तर, न्यायालय त्यांना भनाई करू शकेल.

१५२. एखादा प्रश्न अपमान करण्याच्या किंवा तार देण्याच्या डराच्याने योजलेला आहे असे अपमान करण्यासाठी न्यायालयाला बाटले किंवा एखादा प्रश्न केवळ प्रश्न म्हणून योग्य असला तरी त्याचे स्वरूप अकारण किंवा तार देण्यासाठी खोपक आहे असे न्यायालयाला बाटले तर, न्यायालय त्याला भनाई करील.

योजलेले प्रश्न.

१५३. साक्षीदाराच्या चारिद्वयाला घटका पोचवून त्याची विश्वासप्राप्तता डळमळोत करण्याकडे ज्या संव्यवादित्वाची प्रश्नाचा रोख असून तेवढ्यापूरताच जो चौकशीशी संबंध असेल असा कोणताही प्रश्न त्याला विचारण्यात येऊन परीक्षा करण्याच्या त्याने त्याचे उत्तर दिलेले असेल तेव्हा, त्याच्या कथनांतील विरोध दाखवून देण्यासाठी कोणताही पुरावा देता प्रश्नांच्या उत्तरांना येणार नाही; पण जर त्याने खोटे उत्तर दिले तर, खोटा पुरावा दिल्याबद्दल नंतर त्याच्यावर दोषारोप विरोध करण्याच्या पुराव्यास बंदी.

अपवाद १.—जर साक्षीदाराला, एखादा गुन्ह्याबद्दल त्याला पूर्वी दोषी ठरविण्यात आले होते किंवा काय असा प्रश्न विचारला व त्याने ते नाकबूल केले तर, त्याच्या पूर्व दोषसिद्धीचा पुरावा देता येईल.

अपवाद २.—जर साक्षीदाराला न्याच्या निःपक्षपातीपणाबद्दल शंका व्यक्त करू पाहणारा असा कोणताही प्रश्न विचारला व सूचित केलेली तथ्ये नाकबूल काढून त्याने त्याचे उत्तर दिले तर, त्याच्या

उवाहने

(क) हमीदाराविरुद्ध करण्यात आलेल्या मागणीला तीत कपट आहे या कारणावरून विरोध करण्यात आला आहे.

“आधीच्या एका संव्यवहारात कपटपूर्ण मागणी केली नव्हतीस काय? ” असा प्रश्न मागणीदाराला विचारण्यात येतो. तो नाही म्हणतो.

त्याने अशी मागणी केली होती हे दाखविण्यासाठी पुरावा पुढे करण्यात येतो पुरावा अस्वीकार्य आहे.

(ख) “अप्रामाणिकपणाबद्दल तुला एका पदावरून काढून टाकण्यात आले नव्हते काय? ” असा प्रश्न साक्षीदाराला विचारला जातो. तो नाही म्हणतो. अप्रामाणिकपणाबद्दल त्याला काढून टाकलेले होते हे दाखवून देण्यासाठी पुरावा पुढे करण्यात येतो.

पुरावा स्वीकार्य नाही.

(ग) विवक्षित दिवशी आपण लाहोर येये ‘ख’ ला पाहिले होते असे ‘क’ प्रपादन करतो.

“तू त्या दिवशी कलकत्यात नव्हतास काय? ” असे ‘क’ ला विचारण्यात येते. तो नाही म्हणतो. ‘क’ त्या दिवशी कलकत्यात होता हे दाखवून देण्यासाठी पुरावा पुढे करण्यात येतो.

ज्या तथ्यामुळे ‘क’ च्या विश्वासप्राप्ततेवर परिणाम होतो त्याबाबत त्याच्या कथनांतील विरोध दाखवणारा म्हणून नव्हे तर, प्रस्तुत दिवशी ‘ख’ लाहोरमध्ये दिसला होता या अभिक्षित तथ्याला विरोधणारा पुरावा म्हणून तो स्वीकार्य आहे.

यांपैकी प्रत्येक बाबतीत, साक्षीदाराची नाकबूली खोटी असती तर खोटा पुरावा देण्याबद्दल त्याच्यावर दोषारोप ठेवता आला असता.

(घ) ‘क’ ज्याच्याविरुद्ध साक्ष देत आहे त्याच्या कुटुंबाचे ‘ख’ च्या कुटुंबाशी कुलवैर नव्हते काय असा त्याला प्रश्न विचारण्यात येतो.

तो नाही म्हणतो. त्याच्या निःपक्षपातीपणाबद्दल मर्यादा व्यक्त करण्याकडे त्या प्रश्नाचा रोख आहे या कारणावरून ‘क’ ला विरोधता येईल.

१५४. विरुद्ध पक्षकार उलटपासणीमध्ये जे कोणतेही प्रश्न विचारू शकेल ते प्रश्न आपल्या पक्षकाराने स्वतःच्या साक्षीदाराला विचारण्यासाठी, साक्षीदाराला बोलावणाऱ्या व्यक्तीला न्यायालय परवानगी देऊ शकेल. साक्षीदाराला प्रश्न करणे.

१५५. साक्षीदाराच्या विश्वासप्राप्ततेबाबत, साक्षीदाराला बोलावणाऱ्या पक्षकाराला न्यायालयाच्या साक्षीदाराच्या संमतीने अथवा विरुद्ध पक्षकाराला, पुढील प्रकारे संशय व्यक्त करता येईल:

(१) साक्षीदाराबद्दल स्वतःला असलेल्या माहितीबद्दल तो विश्वासाला अपाव आहे असा संशय व्यक्त करणे.

आपला समज आहे अशी साक्ष देणाऱ्या व्यक्तीच्या साक्षीवरून;

(२) स्वतःची साक्ष देण्याबद्दल साक्षीदाराला लाच देण्यात आलेली आहे किंवा लाच देऊ करण्याचा प्रस्ताव “[त्याने स्वीकारल आहे] किंवा त्यासाठी अन्य कोणतेही घटकारी प्रलोभन त्याला दाखवण्यात आले आहे हे शाब्दीत करून;

१. १८७२ चा अधिनियम १८-कलम ११द्वारे “त्याच्यापुढे मांडण्यात आला होता” या मजकुरारेवजी बातले.

(३) त्याच्या साक्षीना जी कोणताही भाग विरोध केला जाऊयास पात्र असेल त्याच्यांची विसंगत अणी पूर्वीची कथने शाब्दीत करून;

(४) जेव्हा बलात्कार केल्याबद्दल किवा जबरी संभाग करण्याच्या प्रयत्नाबद्दल एखाद्या पुरुषाविरुद्ध फिराद लावण्यात येईल तेव्हा, फिराद लावण्यान्या स्वीचे चारित्र्य सर्वेसाधारणपणे नीतिप्रबंध होते असे दाखवता येईल.

हृष्टीकरण.—जो साक्षीदार दुसरा एखादा साक्षीदार विश्वासाला अपाव असल्याचे सांगतो त्याने आपल्या सरतपासणीच्या वेळी आपल्या या समजामाचील कारणे दिली पाहिजेत असे नाही पण त्याला उलटतपासणीत त्याची कारणे विचारली जाऊ शकतील व तो जी उत्तरे देईल ती जर खोटी असली तर त्यामुळे नंतर त्याच्याबर खोटा पुरावा दिल्याचा दोषारोप ठेवता येत असला तरी त्याने दिलेली उत्तरे विरोधता येणार नाहीत.

उदाहरणे

(क) जो माल 'ख' का विकल त्याच्याकडे पोचवण्यात आला त्याच्या किंमतीसाठी 'क' हा 'ख' विरुद्ध दावा लावतो. आपण 'ख' कडे माल पोचवला असे 'ग' म्हणतो.

आपण 'ख' कडे माल पोचवला नव्हता असे तो पूर्वी एका प्रसंगी म्हणाला होता हे दाखवून देण्यासाठी पुरावा पुढे करण्यात येतो.

पुरावा स्वीकार्य आहे.

(ख) 'ख' खून केल्याबद्दल 'क' वर अभ्यारोप ठेवण्यात आला आहे.

'क' ने आपणांस केलेल्या जखमेमुळे आपले मरण ओढावले असे 'ख' ने मृत्युसमयी कथन केले असे 'ग' म्हणतो.

'क' ने जखम केली नव्हती किवा ती त्याच्या समक्ष करण्यात आली नव्हती असे 'ग' पूर्वी एका प्रसंगी म्हणाला होता हे दाखवून देण्यासाठी पुरावा पुढे करण्यात येतो.

पुरावा स्वीकार्य आहे.

संबंध तथ्याला पृष्ठी १५६. एखादा साक्षीदाराने कोणत्याही तथ्याविषयी दिलेल्या साक्षीला परिपृष्टी मिळावी असा मिळण्याकडे रोख इरादा असेल तर, असे संबंध तथ्य घडले त्यावेळी किवा त्या वेळेच्या आसपास अथवा त्या ठिकाणी किवा असलेले प्रश्न त्याच्या आसपास जी अन्य कोणतीही परिस्थिती त्याला आढळली असेल ती शाब्दीत ज्ञात्यास होईल असे त्यायाल्याचे मत असेल तर, साक्षीदाराला अशा परिस्थितीवाबत प्रश्न विचाराले जाऊ शकतील.

उदाहरणे

'क' हा सहअपराधी ज्या जबरी चोरीत त्याने भाग घेतला तिचा बृतांत देतो, ज्या ठिकाणी ती घडली तेथे व तेथेन तो जाण्याच्या मागावर असताना जबरी चोरीशी संबंध नसलेल्या ज्या विविध घटना घडल्या त्यांचे तो वर्णन करतो.

नसत्या जबरी चोरीविषयीच्या त्याच्या साक्षीला परिपृष्टी देण्यासाठी त्या तथ्यांचा स्वतंत्र पुरवा देता येईल.

साक्षीदाराची १५७. साक्षीदाराच्या साक्षीला परिपृष्टी देण्यासाठी अशा साक्षीदाराने, तथ्य घडून आले त्यावेळी आधीची कथने किवा त्या सुमारास अथवा तथ्याचे अन्वेषण करण्यास विधित: सक्षम असलेल्या कोणत्याही प्राधिकरण-त्याच तथ्यासंबंधी समोर याच तथ्यासंबंधी पूर्वी कोलेले कोणतेही कैयन शाब्दीत करता येईल. साक्षीला परिपृष्टी देण्यासाठी शाब्दीत करता येतील.

कलम ३२ किंवा ३३ १५८. जेव्हा जेव्हा कलम ३२ किंवा ३३ खाली संबंध असे कोणतेही कथन शाब्दीत केले जाईल खाली संबंध असून तेच्छा, ज्या व्यक्तीने ते कथन केले सिला साक्षीदार म्हणून बोलावले असते व सूचित तथ्यातील सत्य शाब्दीत करण्यात त्याने उलटतपासणीच्या वेळी नाकबूल केले असते तर ज्या बाबी शाब्दीत करता आल्या असत्या अशा आलेल्या कथनां- सर्व बाबी त्या कथनास विरोध करण्यासाठी किवा त्याला परिपृष्टी देण्यासाठी किवा त्या व्यक्तीच्या विश्वास-संबंधी कोणत्या बाबी पात्रतेबाबत संशय व्यक्त करण्यासाठी किवा त्याच्या विश्वासपात्रतेबद्दल खाली करून घेण्यासाठी शाब्दीत शाब्दीत करता करता येतील.

१५९. साक्षीदाराची तपासणी चालू असताना, त्याला या घडामोडीबाबत प्रश्न विचारले जातील स्मृतीला उजाळा देणे. ती शब्दयाच्या वेळी किंवा त्यानेतर, जोवर ती त्याच्या स्मरणात ताजी राहिली असण्याचा संभव आहे. असे न्यायालयाला वाटते इतक्या अल्पावधीतच त्याने स्वतः लिहून डेवलेले लिखाण पाहून तो आपल्या स्मृतीस उजाळा देऊ शकेल.

इतर कोणत्याही व्यक्तीने लिहिलेले व साक्षीदाराने पूर्वीकृत कालावधीत वाचलेले असे कोणतेही लिखाण, त्याने ते वाचले त्यावेळी ते वरोवर असल्याचे त्याला माहीत असल्याच त्याला पाहून तो आपल्या उजाळा देऊ वैईल.

या त्या वाचतीत साक्षीदाराला कोणताही दस्तऐवज पाहून आपल्या स्मृतीला उजाळा देता येईल स्वतःच्या स्मृतीला त्या त्या वाचतीत, त्याला न्यायालयाच्या परवानगीने अशा दस्तऐवजाची प्रत पाहून येईल : उजाळा देण्यासाठी साक्षीदाराला दस्त परंतु, मूललेख हजर न करण्यास पुरेसे कारण आहे याबाबत न्यायालयाचे समाधान झाले पाहिजे. एवजाची प्रत केवळ व्यावसायिक विचेचकग्रंथ पाहून तज्जाला स्वतःच्या स्मृतीला उजाळा देता येईल.

१६०. कलम १५९ मध्ये उल्लेखिलेल्या अशा कोणत्याही दस्तऐवजात उल्लेखिलेली प्रत्यक्ष कलम १५९ मध्ये तथ्ये साक्षीदाराला निश्चित आठवत नम्बली तरी, जर ती तथ्ये दस्तऐवजात अनुकागे नमूद केलेली उल्लेखिलेल्या आहेत याबद्दल त्याची खाली असेल तर, त्या तथ्याविषयी त्याला साक्ष देता येईल.

उदाहरण
दस्तऐवजात नमद केलेल्या तथ्यासंबंधी साक्ष.

एखाद्या हिंसेनीसाठे व्यवहारकमानुसार नियमितपणे डेवलेल्या चोपडधांमध्ये नोंदी बरोबर लिहिल्या जात होत्या हे त्याला स्वतःला माहीत असेल तर, नोंद केलेले विशिष्ट संव्यवहार तो विसरला असला तरीही, त्याने त्या चोपडधांमध्ये नमूद केलेल्या तथ्याबद्दल त्याला साक्ष देता येईल.

१६१. लगतपूर्वीच्या दोन कलमांच्या उपवंधानवये पाहिलेले कोणतेही लिखाण हजर केले गेले स्मृतीला उजाळा पाहिजे आणि विरुद्ध पक्षकाराने ते मागिसत्यास त्याला ते दाववण्यात आले पाहिजे; अशा पक्षकाराला देण्यासाठी वाटल्यास त्यादून साक्षीदाराची उलटपासणी घेता येईल.

वापरलेल्या लिखाणा वाबत विरुद्ध पक्ष-काराचा हवक.

१६२. दस्तऐवज हजर करण्यासाठी सामन्स पाठवण्यात आलेल्या साक्षीदाराला, तो दस्तऐवज दस्तऐवज हजर त्याच्या कंजात किंवा नियंत्रणाखाली असेल तर तो न्यायालयात आणावा लागेल—मग तो हजर करण्यास करणे. किंवा त्याच्या स्वीकार्यतेला कोणताही आक्षेप असला तरीही हरकत नाही—अशा कोणत्याही आक्षेपाच्यां विधिग्राहतेबाबत न्यायालय निर्णय करील.

त्या दस्तऐवजात राज्यविषयक बाबीचा निर्देश नसेल तर, स्वतःला योग्य वाटल्यास न्यायालयाला त्याचे निरीक्षण करता येईल, किंवा त्याच्या स्वीकार्यतेसंबंधी निर्णय करणे आणास शक्य व्हावे यासाठी अन्य पुरावा घेता येईल.

अशा प्रयोजनाकरिता अशा दस्तऐवजाचा अनुवाद करून घेणे आवश्यक असेल तेव्हा, दस्तऐवज दस्तऐवजांचा पुराव्यात द्यावयाचा नसेल तर न्यायालय स्वतःला योग्य वाटल्यास त्यातील मजकूर गुप्त डेवण्याबद्दल अनुवाद अनुवादकाला निरेशित करू शकेल; आणि जर अनुवादकाने अशा निरीक्षणाची अवज्ञा कैली तर, त्याने 'भारतीय दंड संहिता' (१८६० चा ४५) कलम १६६ खाली अपराध केला अमल्याचे समजण्यात येईल.

१६३. जो दस्तऐवज हजर करण्यासाठी एखाद्या पक्षकाराने दुसन्या पक्षकाराला नोंदीम दिलेली मागवण्यात आलेला असेल तो दस्तऐवज जेव्हा तो मागवतो आणि असा दस्तऐवज हजर करण्यात येऊन तो हजर करण्याची आणि नोटिशीवरून जो मागणी करणारा पक्षकार त्याचे निरीक्षण करतो तेव्हा, तो हजर करण्यास पक्षकाराने त्याच्याकडे तशी हजर करण्यात मागणी केल्यास तो दस्तऐवज पुरावा म्हणून देण्यास दुसरा पक्षकार बांधलेला असतो.

आलेला दस्तऐवज पुरावा म्हणून देणे.

१६४. जो दस्तऐवज हजर करण्याबद्दल एखाद्या पक्षकाराला नोंदीम निळालेली असेल तो हजर नोटिशीवरून जो करण्यास तो नकार देतो तेव्हा, नंतर तो दुसन्या पक्षकाराच्या संमतीशिवाय किंवा न्यायालयाच्या आदेशा दस्तऐवज हजर करण्यास नकार देण्यात आला तो पुरावा म्हणून घापरणे.

‘क’ एका करारपत्रावरून ‘ख’ विरुद्ध दावा लावतो आणि जे हजर करण्यासाठी ‘ख’ ला नोंदीस देतो. संपरीक्षेच्या वेळी ‘क’ दस्तऐवजाची मागणी करतो आणि तो हजर करण्यास ‘ख’ नकार देतो. ‘क’ त्यातील मजकूराचा दुव्यम पुरावा देतो. ‘क’ ने दिलेल्या दुव्यम पुराव्याला विरोध करण्यासाठी किंवा करारपत्रावर मुद्रांक नाही हे दाखविण्यासाठी ‘ख’ तो दस्तऐवज हजर करू पाहतो. तो तसे करू शकणार नाही.

१. कलम १६१ पोलीस रोजनाम्यांना लागू करण्यासंबंधी पहा, ‘फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३’ (१९७४ चा २) कलम १७२.

प्रश्न विचारणाचा: १६५. संबद्ध सध्ये घोषून काढण्यासाठी किंवा त्याचा योग्य पुरावा मिळावा म्हणून न्यायाधीश किंवा दस्तऐवज कोणत्याही साक्षीदाराला किंवा पक्षकाराना कोणत्याही संबद्ध किंवा असंबद्ध तथ्याविषयी स्वतःला वाटेल हजर करण्याचे तो कोणताही प्रश्न कोणत्याही स्वरूपात कोणत्याही वेळी विचारू शकेल; व कोणताही दस्तऐवज किंवा आदेश देणाचा वस्तु हजर करण्याचा आदेश देऊ शकेल आणि पक्षकार व तसेच त्याचे अभिकर्ते अशा कोणत्याही प्रश्नाला न्यायाधीशाचा किंवा आदेशाला आक्षेप देण्यास अप्यत्रा अशा कोणत्याही प्रश्नाला देण्यात आलेल्या उत्तराबाबत न्यायालयाच्या अधिकार अनुज्ञेशिवाय कोणत्याही साक्षीदाराची उल्लटपासणी घेण्यास हक्कदार असणार नाहीत;

परंतु, न्यायनिर्णय हा या अधिनियमाद्वारे संबद्ध म्हणून घोषित केलेल्या आणि रीतसर शावेत करण्यात आलेल्या तथ्यांवर आधारलेला असला पाहिजे:

परंतु आणखी असे की, ज्या कोणत्याही प्रश्नाचे उत्तर देण्यास अथवा जो कोणताही दस्तऐवज हजर करण्यास नकार देण्याला एखादा साक्षीदार १२१ ते १३१ (दोन्ही धरून) या कलमांचाली हक्कदार होऊ शकेल तो प्रश्न विरुद्ध पक्षकाराने विचारला असेल तर किंवा तो दस्तऐवज विरुद्ध पक्षकाराने मागिदला असेल तर, त्या प्रश्नाचे उत्तर देण्याची किंवा तो दस्तऐवज हजर करण्याची साक्षीदारावर सवती करण्यास कोणत्याही न्यायाधीश या कलमांचाले प्राधिकृत होणारे नाही; तसेच अन्य कोणत्याही व्यक्तीने १४८ व्या किंवा १४९ व्या कलमांचाली जो प्रश्न विचारणे अनुचित होईल असा कोणताही प्रश्न न्यायाधीश विचारणार नाही; त्याचप्रमाणे यात यापूर्वी अपवाद करण्यात आलेल्या वाबी खेरीजकरून इतर बाबतीत, कोणत्याही दस्तऐवजाचा थक्कल पुरावा हजर करण्याबाबत तो माफी देणार नाही.

प्रश्न विचारणाचा: १६६. ज्यूरीकडून किंवा न्यायालयाकानिशी संपरीक्षा करण्यात आलेल्या कामांमध्ये खुद न्यायाधीश ज्यूरीचा किंवा जे प्रश्न विचारू शकेल किंवा त्याला जे योग्य बाटील असे कोणतेही प्रश्न ज्यूरी किंवा न्यायालयाके हे न्यायसहायकांचा न्यायाधीशांमार्फत किंवा त्यांच्या अनुज्ञेने साक्षीदाराला विचारू शकतील. अधिकार.

प्रकरण ११ वे

पुरका अद्योग्यपणे स्वीकृत करणे आणि नाकारणे घाविकव्य

पुरावा अद्योग्यपणे: १६७. पुरावा अद्योग्यपणे स्वीकृत केला किंवा नाकारण्यात आला असा आक्षेप ज्या न्यायालयापुढे स्वीकृत केल्यावहूल घेण्यात आला असेल त्या न्यायालयाला जर असे वाटले की, आक्षेप घेण्यात आला असून जो पुरावा किंवा नाकारण्या-स्वीकारण्यात आला तो वगळता, त्या निर्णयाचे समर्थन करण्यातपत पुरेसा स्वतंत्र पुरावा होता अथवा बहूल नवीन नाकारणेला पुरावा स्वीकृत करण्यात आला असता तरी त्यामुळे निर्णयात फरक करणे इष्ट नव्हते तर, संपरीक्षा नाही. तशा कोणत्याही प्रकरणी तो अद्योग्यपणे स्वीकृत केला गेला किंवा नाकारण्यात आला एवढेच कारण नवीन संपरीक्षा करण्यास किंवा कोणताही निर्णय फिरवण्यास पुरणार नाही.

अनुसूची.—[अधिनियमिती निरसित.] निरसन अधिनियम, १९३८ (१९३८ चा १) कलम २ आणि अनुसूची पांद्वारे निरसित.

के. एल. मोहनुरिशा,
सचिव, भारत सरकार.